



ૐ

શ્રીમાન યશોવિજયગણી કૃત

નય પ્રદીપ.

અને

નયચક્ર સંક્ષેપ સ્વરૂપ



અનુવાદક અને વિવેચ-  
સ્વ૦ શ્રી મનમુખભાઈ કિસ્તયદ મહેતા

સપા ૨ પ્રકાશક—

ડૉ ભગવાનદાસ મનમુખભાઈ મહેતા  
એમ મી બી એસ  
૫ ચોપાટી રોડ મુબઈ, ૭  
મૃચ એક ડીઓ

પ્રથમાશ્વિતિ ઈ સ ૧/૫૦

५८ ५०

ਅੰਕ ੧੫ ੨੫/੩/੧੯੮੮

474

ଅଧିକାରୀଙ୍କୁ ଏହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜଣାଇବାକୁ ସମର୍ଥନ ଦିଆଯାଇଛି।

गैर गैर प्रि गैर प्रि

શ્રીમદ્ અમદાવાદી

‘परेणाश्रयती श्रययती धस्तुतयमितरण ।

અંતઃ પ્રયતિ જેની નીતિર્મિથાતનશમિય મોપી ॥

શ્રી અમૃતચ દાચાર્યકૃત પુરુષાર્થગિદ્દિપાવ

(અર્થાત) જ્યેષ્ઠા તારુ નેનરૂ, એ- જે જે થત,

બીજી તીથે ગ્રહતી, માખણ ગોધી લેત

ત્યમ ઝો- અ તથા વસ્તુનુ, તત્ત્વ જ આ પિત્ર

મીઝ ગિધિય ૦૨ તૌ આ, બૈનૌ નીતિ જયવ ત

—(मज्झिमासुत्तम्)

“એમાંના” એ જ જ્ઞાનની અપૂર્ણતાની નિશાની છે  
 વાનીઓ ! મને તમારે માટે દર્શાવે છે જરૂર ગિણાકે પ્રવિઓ  
 જાન્યમા જેમ તેમ ખામી દાગવા ‘જ’ અપદનો ઉપયોગ ન  
 હો, તેમ તમે પણ ‘જ’ એટલે નિશ્ચયતા ગિણાકે જ્ઞાન  
 વડે જોઈ એ મહાત્મા મહા-સૌંદર્ય એમ કોઈ મળે નહિ  
 એ જ એની નિષ્કલિપ્ત પેઠે રમત્તનિ છે” — શ્રીમ. રાજશ્યમ

“इमा समश्च प्रविशन्त्यानिणामुदारधायामदशोपणा श्रय ।  
तथीतरागात्पस्मिन्निदेवत, न च्वा यत्किं तस्मिन् नयस्थिति ॥

—શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત અન્યથે ૩ ૪ ૫

( व शम्भ ) विष १ आक्षीर्णो गमय श्लेष्म

ઉદાગ્રમોના    ઉદયોત્પત્તિ    ૫૧

ના દેવતા છે પર વીત ગયી.

विना जनेभ्यः नयन्थिति न गी (अत्रवानदास)

ॐ

# श्री सद्गुरुचरणार्पणमस्तु !

“जे स्वउप समज्या विना,  
पाभ्यो दुष् अनत,  
ममजव्यु ते पद नमु,  
श्री मद्गुरु भगवत

॥

निश्चय वाणी आभणो,  
मांन तजना नो'य,  
निश्चय गणी लक्ष्मा,  
मांन कुण्ठा सोय

गच्छ मतनी ते उत्पना,  
ते नहि मद्भ्यवहार,  
मान नहि निज उपनु,  
ते निश्चय नहि साग ”

— श्री आत्मसिद्धि

# સુભાષિત રત્નો

“પરમાત્મામસ્ય જીવં નિવિદ્વજાઽયધર્મિનુગ્મિધાતમ્ ।  
સત્કન્તયવિગ્મિતાત્મા પ્રિયધમયત્તમામ્યેષાન્તમ્ ॥”

શ્રી અમૃતચંદ્રમુરિ કૃત પૃષ્ઠ સિં ૧૦

(આચાર્ય) પરમાત્મામસ્ય એવ જે હૃદય-આધાર લાઈ જે હૃદયે,  
અનેકાત પ્રવૃત્તિ ત, નકર નય વિગ્રહને મળે

“અતત્તદધમણસ્તત્ત્વ પશ્યતી પ્રત્યગાત્મન ।

અનન્તાન્તમયી મર્તિન્નિવદ્ય પ્રજ્ઞાશતામ્ ॥”

શ્રી અમૃતચંદ્રમુરિ કૃત મમયસાર કથન

(અનુ) અનન્તાત્મા આત્માનું, પૃથક્ પેખતી તરવ જે,  
અજાતમયી મર્તિ, નિત્ય તે પ્રજ્ઞાશતે (ભગવાનદાસ)

“જદ્ નિગમય પવલ્લહ તા મા યનદારણિન્દ્રિય મુચય ।

પરણિષ્ઠા છિદ્રાદિતિ ય અણેણ હણતચ ॥” - આર્ષ-અન

(દોહડ) નિગમન ધૃતિ તો નિવ્રત, અવગાર મૂલ્યે ના

તીર્થ દેહન એક વિદ્યુ, તત્ત્વ ધૃતિ વિના જ

“આપ્રહો વત િનીવતિ ગુન્નિ, તત્ર યત્ર મતિરસ્ય નિવિદ્વા ।

પત્રપાતરત્તિસ્થ સુ સુક્તિ, તત્ર તત્ર મતિરેતિ નિવેશ ॥”

શ્રી દ્વિભદ્રમુરિ કૃત વૈકલ્પનિર્ણય

આપ્રહો દોરે સુક્તિ ત્યા, જ્યા તમ મતિ નિવેશ,

નિર્ણય ને તો સુક્તિ જ્યા, ત્યા લટે મતિ પ્રવેશ (ભગવાનદાસ)

“ નય અનતા ડે, અડેડા પનાગ મા અન ત ગુણ ધર્મ  
 ડે, તેમા અનતા નય પરિણમે ડે, તા એક અથવા બે  
 ચાન્ યપૂર્વક જોવી શકાય એવુ કયા છે ? માટે નયાદિ  
 કમા નમતાવાન ન્દેણુ, જાનીઓની વાણી નય'મા ઉદામી ।  
 વર્સે ડે, તે વાણીને નમન્ના હો । x x x માર્ગ જેને નવી  
 પ્રાપ્ત વયો એવા નનુ'યો 'નય'નો આગ્રહ કરે છે અને  
 તેઓ વિષમ ફગની પ્રાપ્તિ દોષ ૭ ડોઈ નય જ્યા ફલાતો  
 નત્રો એવા જાનીના વચનને જમે નમન્ના નીએ છાએ  
 જહો નાનીના માર્ગની ઈચ્છા કરી દોષ અના પ્રાણીએ  
 નયાદિકમા ઉદામીન ન્દેવાનો મથ્યાગ કરવો ડોઈ યમા  
 માનસ જ્યો નરી અને ડોડ પ્રાણીને એ વારે ફલાવણુ  
 નહી અને એ આગ્રહ જેને ન્દેયો ડે ત ડોડ વારે પણ  
 પ્રાણીને ફલાવવાની ઈચ્છા કરતો નરી x x નાના પ્રદાનના  
 નય, નાના પ્રાગ્ના પ્રમાણુ, નાના પ્રા ની ભગન્દા, નાના  
 પ્રાગ્ના અનુયોગ એ મવળા લક્ષણાઉપ ડે લક્ષ એક  
 સચ્ચિદાનંદ ડે ”—શ્રીમદ્ રાજય દ્ર પનાડ ૧૭--૧૮૦

‘ દર્શન સ લના નય અહે, આપ મહે નિજ લાવે ડે,  
 કિનકીજનને મણવની, ચાગે તલ ચરાવે ર ”

—શ્રી યશોનિજયજી

“ કવ વિમવાદ એકમા નહિ, શબ્દ તે અર્થ મળ ધી રે,  
 સકલ નયવાદ બાપી રહ્યો, તે ગિવ નાવન મધિ રે  
 માતિ િન ! એક મુજ વિનતિ ”—શ્રી આનંદધનજી

“ સ્વામી મુજત સુહાયા, દીઠ આજ્ઞ ઉપાયા ડે,  
 જિજ્ઞે પૂજ તત્ત્વ નિપાયા, દ્રવ્યાન્નિક નય કંહરાયા ર  
 પર્યાયાન્નિક નયગયા તે મૂન નભાવ મ પાયા ર,  
 જ્ઞાનાદિક સ્વપર્યાયા, નિજ કાય કળવ તાયા ર ”

—શ્રી દેવચ દ્રજી

# પ્રરતાવના

આ ગ્રંથમા ગાંધીજી પૃ. ૩૪ પિનાચીના નયવિચારક  
ત્રણ લેખ મળેલા છે. ૧. પાનિ-ચા ૯ (૧) થી ચરો  
વિજય ૭૭ તુ. ૧૫૫૧—સાર્થ મંચિને ૨૫, (૨) નયચક  
મગપ-વૃત્ત (૩) લિન્ન લિન્ન મથાનુ ૧૧ નય વ્યાખ્યા  
આ પ્રકાશન મા. ૫૧૨૧૫ ૧૧ મનગુપ્તવાવભાર્થ તા. ૧૧૮  
મહેતા તવા થી નયવાવભાર્થ સુવા ૧૫૬ મહેતાએ મિત્રભાવે  
સદનાવડી લીધેન ૨૫ મા. આભાર વ્યક્ત કરી, મંચેપમા  
આ નયનો વ-તુનિર્દેશ કરે છુ —

## નય પ્રતીપ

શ્રીમા. ૧૫૫૧વિજય ૭૭ તુ. આ ગ્રંથ ' નય ના નયચક  
શા. ૧૫૫૧-વૃત્તને પ્રમાણતા. ' પ્રતીપ ' છે તેના થથાર્થ  
ભાવ-૧ ૧૨ ને જીતી, ૧૧ મન ગુપ્તવાવભાર્થે વિશદ દુદ્ય  
ગમ અર્થગી ૧૧૧૧ અને વિપુલ મિષ્ટપુ આદિ ૧૧ નમ્રદ  
દરી, આ ' પ્રતીપ ' મા પ્રાપ્તને પુટ કર્યો છે, અને ' નય '  
જેવા કદિન વિચારને ગુગર ગન ૧૨૫ ૧૧૧૧ નયમાર્ગ  
પર અપૂર્વ ઉદાત્ત - ૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧૧ પર અને ૧૧ ૧૧૧૧ નય-  
ન ૧૧૧૧ કરતા ૧૧ મામાન ચરોવિજય ૭૭ આ વિચારના તજજ  
નિ જ્ઞાન (Sp. ૧૧૧૧) અને પરન પ્રમાણમૃત (Neutronics)  
એક ૧૧૧૧ છે આત્મજાન્યના ભાનવાડી એમની  
પેતાની ૧૧ ઉત્તિ ૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧, ડોષ

નયે ન અધૂરી રે' આવા મમર્થ આ ન્યાયાચાર્યના આ ન્યાય પ્રથમે મદ્દ લેખક મુદ્દ અર્થ-વિવેચનથી ચથાચોગ્ય 'ન્યાય' આપ્યો છે ( વિચારની વિગદતા અને વાચકની સુમતિ નાર્થે અત્રે પ્રકરણોની યોજના મે રચુન્ત હરી છે )

આ પ્રથમા ગૌથી પ્રથમ પ્રકરણના સમન્ત પ્રમાણના પાયારૂપ મપ્તભાગી નયનુ સ્વરૂપ વિન્તાન્થી નિરૂપણ થયું છે. ઢોડ પછ વસ્તુની મવદેશીય પડીશા માટે 'ન્યાદ અસ્તિ', 'સ્પાતાસ્તિ' આદિ નાન જ ભગ-વચન પ્રાગ વડ નડે વસ્તુતત્ત્વની માગોપાન નિરૂપા મદ મમી ક્ષામા પગમ નિપુણ એના મા જલનિા પ્રસિદ્ધ મ્યાદવાદ અથવા અનેકાત છે આ અનેનાત તા મહાન્ તત્ત્વદષ્ટા શ્રી અમૃતચ દ્રાચાર્યજીએ કહ્યું છે ( જુઓ મુલાખિન રતો ) તેમ 'પરમાગમનો જીવ-પ્રાપ્ત' અને જન્માધ પુનાના હાથીના મ્વરૂપ વિન અવદાને ગમાવનાર તથા ન-વ નય વિવમિતોના વિનાવને મથી પાખનારો, એનો પગમ ઉદાર ગણીર ને મત નાદી છે. ઢાગપુરે તે સિન્ત સિન્ત નય-અપેક્ષાવિશેષ લક્ષમા રાખી જૂલ જૂલ દષ્ટિડોલથી અર દિગ્ધ નિરૂપણપૂર્વક નમત્ર-મ પૂર્ણ (Comprehensive & complete) વસ્તુનુ મરૂપ તપાને છે તેથી પરમ્પર કલહ કટા નયોની તકરાનો અત આન છે, મને ઢોડ પછ પ્રકારના એપતવાદરૂપ મતાચક્રને ઉશવાનું ન્યાન ગેનુ નથી તત્ત્વના જીવનરૂપ મા અનનાના આવા પરમ અદ્ભુત અમનાન્ડિ નર્થ સમન્વય રી ન્વરૂપની મુગ્ધ વડને પરમ તત્ત્વજોએ ઉદાનોપા ઉદોપપા ઢી છે કે અને



દાન સિધાય તત્ત્વ વ્યવન્વા નહીં ' તે અન્યત મત્ય છે  
આ સમજળી નય લાઈ જગત્તવમાત્ર નથી, પણ તત્ત્વનો  
મવિમવાદી યથાર્થ વિનિશ્ચય દૃઢ કરાવનારી પરમ સુદૃઢ  
યુક્તિ છે જ ત ને આત્મા પર ઉતારીએ તો આત્મા  
સ્વરૂપણ અસ્તિ , 'પરરૂપણ નાસ્તિ , આત્મા સ્વરૂપથી છે,  
પરરૂપની નથી, ઈત્યાદિ પ્ર ૧૦ મલિન થાય છે અર્થાત્ સ્વ  
દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-દાન-ભાવથી આ મા છે, પર દ્ર વ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-  
ભાવથી આત્મા નથી આમ પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી  
આત્મા ભિન્ન છે એવું તત્ત્વવિનિશ્ચયરૂપ ભેદજ્ઞાન આથી વજ્ર-  
ભેદ દૃઢ થાન છે

“ નિજ ભાવે શીય અમિતતા રે, પર નામિતત્ત્વ ગજાવ,  
અમિતપણે તે નામિતતા , શીય તે ઉભય સ્વભાવો રે ”  
શ્રી દેવચ દ્રશ્ય

‘ જડ ભારે જડ પશ્ચિમે, ચેતન ચેતન ભાવ,  
ઢોઈઢોઈ પનડે નહિ, છોડી આપ સ્વભાવ ”  
શ્રીમદ રાજચ દ્રશ્ય

આ સમજળીનું સ્વરૂપ દર્શન કનવી, ણીન્ત પ્રકરણમા  
અત્ર નયની ગામાન્ય અથા કરી, દ્રવ્ય, પર્યાય,  
ગુણ અને સ્વભાવનું પશ્ચિન્દુટ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેમા  
પ્રથમ નય એન્વ શુ? તેની વિવિધ વ્યાખ્યા કરી, નયા  
ભાસનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, અને નયના જે મુખ્ય મૂળ ભેદ  
(૧) દ્ર વ્યાધિ ક, (૨) પર્યાયાધિકનો વિદ્વેશ કયો છે એટલે  
પ્રમગપાત્રન ‘દ્ર ૧’ એન્વ શુ? દ્ર ૧નું વજ્રણ શુ? એની

‘મત્ પ્રજ્ઞ લગ્ન’ ઇ વિવિધ વ્યાખ્યા ડહી, વિશેષાવશ્યકે અનુસારે દ્રવ્યની સર્વનાની વ્યાખ્યા બનાવી છે. પછી સ્વભાવ પર્યાય-વિભાવ પર્યાયનું ડવન કરી, દ્રવ્યના અસ્તિત્વાદિ દશ સામાન્ય ગુણ અને નાન-વ્યનાદિ સોળ વિશેષ ગુણ વિવરી બતાવ્યા છે, અને દ્રવ્યમાત્રા પ્રાપ્ત થતા ‘અસ્તિ-સ્વભાવ’ આદિ ૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ તથા ચેતન-સ્વભાવ આદિ ૧૦ વિશેષ સ્વભાવ-એમ ૨૧ એ-વિદા સ્વભાવનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થયું છે, અને તે અંગે કૂટનોટમાં વિસ્તૃત ટિપ્પણ મૂકી આ વિષયને અત્યંત નિષ્પુરુષો છે. એવે નય-પ્રમાણનો મુખેજ-મમન્વય સાધવાની ભવામણ ડગી છે.

પછી ત્રીજા પ્રકરણમાં દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નયના ભેદનો વિષય ચર્ચો છે. તેમાં દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ ભેદનું પરિસ્કુટ વિવરણ ડરી, પચાયાવિ ડ નયનું વ્યાખ્યાન થયું છે તે અંગે પર્યાયના બે પ્રકાર-મહત્તાવી પચાય અને કમત્તાવી પર્યાયનો નિર્દેશ ડગી, મહત્તાવી પર્યાય તે ગુણ અને કમત્તાવી પર્યાય તે પર્યાય એ સ્પષ્ટીકરણ થયું છે. પછી ‘સ્વભાવ દ્રવ્ય, સ્વભાવ ગુણ, વિભાવ દ્રવ્ય અને વિભાવ ગુણ એ વડ ડગીને પર્યાય પણ ચાર પ્રકારના ડ’ એમ કહી છવ અને પુદ્ગલના ચાર ગા-અજન પચાય વિવરી બતાવ્યા છે. સાથે સાથે જાકીના દ્રવ્યોને અજન પર્યાય ન હોય, મર્થપર્યાય જ હોય એમ ટિપ્પણમાં સ્પષ્ટ ડગી, પર્યાયાર્થિક નયના છ ભેદનું સુક્ષ્મપૂર્વક ડવન થયું છે અને દ્રવ્યાર્થિક નય ડહો, પર્યાયાર્થિક ડહો ત્રીંત્રીને સુદ્ધપ્રધાન ગુણાર્થિક નય ડેમ ન ડહો? પર્યાય ને.

ના જી હ, છતાં દ્રવ્યાલ અને અને પરાત્રાલ આ બે વસ્તુ  
નય આ માટે મહા ? તેમજ સામાન્યાર્થિક અને વિશેષાર્થિક  
એવા નવ ક્રમ ન હો ?—આ સવ શ નિશ્ચિત યુક્તિમય  
મમાધાર આ લખ્યું ૨ આ પ્રશ્ન પ્રાત્ન સામાન્ય  
તિરિંદ સામાન્ય અને વિવિધ સામાન્ય એ બે બેનુસ્વરૂપ  
સ્વરૂપ હશે ૨

આથી પ્રશ્નપ્રમા માત્ર નયનુ સામાન્ય સ્વરૂપ હશે  
દે મુજ નય બે દ્રવ્યાર્થિક પરાત્રાલિક નમા દ્રવ્યાર્થિકતા  
ત્રણ બે—નયમ મનુષ્ય, સ્વભાવ અને પર્યાયાર્થિકતા  
આ બે—દ્રવ્યાર્થિક, સ્વભાવ સમાવિષ્ટ. એમ ભૂત,—એમ માત્ર  
નયનો નિ શ કરી, ત માત્ર નયની નિયુક્તિ (યુત્પત્તિ)  
શી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર અનુમાર આપી છે. અને હવે  
તે મ નય એ દ્રવ્યાર્થિકતા આ બે ના સંપ્રદેશની મર્યાદા  
નિયત કરી ૨

પાન્યમા ન પ્રમા દ્રવ્યાર્થિક નયના નેગમાદિ  
નાણુ બદલુ મવિસ્તર લખુ ન કરું ૨ (૧) નેગમ નયની  
સ્વરૂપણામા ‘નવી એક જેને ભા (જોવમાર્ગ) તે નેગમ’  
એમ તેનો યુત્પત્ત્યધ દયાની તના ત્રણ શેઠ લોકરૂપ  
આદિથી નપદ્ય સમાવેવ છે આથી આગે નેગમાભામનુ  
સ્વરૂપ જાતા પી, નૈયામિ—વૈશેષિક દશનાને તેના ઉદ્ભવરૂપ  
રૂપ દ્રવ્યા છે (૨) મ અલ્પ નય—‘સામાન્યને જ અલ્પ  
વરતાર જે પરામર્ગ (જોધ) ત મ ન’ ઈત્યાદિ તેની આખ્યા  
કરી તેના બે બેઠ પરસંબંધ મથવા મહાસામાન્ય અને  
અપ નામ અથવા અવાન્ત સા નો નિર્દેશ હોય છે

તેમજ પણ સમજાણામનુ લક્ષણ દર્શાવી તેના ઉદાહરણરૂપ  
ગદ્યા અદ્વૈતવાદી દર્શનો કહ્યા છે અથવા મજબૂતા મામા  
ન્ય સમજ અને વિશેષ મજબૂત એમ જે પ્રકાર દર્શાવ્યા હ  
(૩) વ્યવહારનય—‘મજબૂત રહેવ પિહિતાર્થ તનુ વિવિ  
પૂર્વક જે વિચેચન કર, તેની વિધિપૂર્વક જે જોડેસણ કરે  
તે જ ન’ એમ તેની વ્યાખ્યા કરી, તેનું સ્વરૂપ લક્ષણ  
દાખલુ હ, અને માથ માથ વ્યવહારગામામનુ લક્ષણ દ  
ર્શાવી તેના ઉદાહરણરૂપ આર્વા દર્શન દાખલુ છે આ  
ઉપરાત વ્ય નયનું ઠેઠલુક સ્વરૂપ મયાનવી લખનું હ તેમા  
નરૂપત વ્ય નય માહિ વ્ય નયના ચાલ મેઢનુ અત્યત  
ખોલમઢ સ્વરૂપ પાલક શૈલીમ પ્રાટ કર્યુ છે

છઠ્ઠા પ્રકરપ્રમા પર્યાયાર્થિક નયના સ્તુત્યુત્ત્રાદિ  
ચાર ભેદનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યુ હ (૧) સ્તુત્યુત્ત્ર  
નય—‘વર્તમાનક્ષણ-ચાપિ પર્યાયને જ-પ્રધાનપદો રે જ,   
મહે તે સ્તુત્યુત્ત્ર’ એમ તેની વ્યાખ્યા કરી, સ્તુત્યુત્ત્રાભામનુ  
નિરૂપણ કર્યુ છે, અને તેના ઉદાહરણરૂપે ભોદ્ધમનનો નિદેશ  
કર્યો છે (૨) નાબદ નય—‘જાનાહિ ભેદ કરી સ્વનિના અર્થ  
ભેદનુ પ્રતિપાદન કરનાર તે ગણદ નય,’ એમ વ્યાખ્યા કરી,  
જાણાહિભદે અર્થભેદના ઉદાહરણ દાખલુ યા છે માથ રાખ્તા  
ભાસનુ પણ નિરૂપણ કર્યુ છે (૩) સમભિરૂદ નય—  
‘વ્યુત્પત્તિ ભેદ કરી પર્યાય ચાલન વિભિન્ન અર્થ ઉત્પન્ન  
કર તે સમભિરૂદ’, એમ વ્યાખ્યાપૂર્વક સમભિરૂદનું સ્વરૂપ  
દર્શાવી સમભિરૂદાભાસનુ લક્ષણ દાખલુ હ (૪) જોલ ભૂત  
નય—‘જે જિયાને લઈ ચાલની પ્રવ્રત્તિ થાય છે, તે જ જિયા-

વિગિધ અવને વસ્તુ પ્રાપ્તિ ત્યારે એવ મૂળ' એમ વ્યાખ્યા  
 હકી તનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાત્રન કયુ ૧ અને આપ્ય આદિ  
 ક્રમા કહી નતિ, ગુણ ક્રિયા આનિ વાચક અર્થ ૧ પણ ક્રિયા-  
 ગતિ ૧, ૨, ૩ દાખના દનીલથી સમત મુ ૧ સાથે આથે  
 એવ ભૂતાભાસનુ લક્ષણ પાદુ પદ્ય કી ગીધુ ૭ આમ  
 પચાયાથિ' નયના ચાન ભનુ સ્વરૂપ મા અધિ ૧મા  
 વર્ણુ યુ ૧ 'આ આન નયમા નયમા ૧ આન નય ૧ નિરે  
 પદુમા પ્રીતિ હોવાથી અથ નય મને પાત્રના નય શા  
 વાચના ગોચર હોવાથી ગતિ નય' એમ તેને જે લાગમા  
 પ્રિયતા ૧ ૧ આ આન નયમા ૧ પૂર્વ નય ૭  
 તે અવ (પ્રત્યુર ગોચર) ૭ અને ઉત્તર ઉત્તર નય ૭ તે નૂતન  
 (પરિમિત વિવર) ૧

સાતમા-૭ ના પ્ર પુમા નયના માતસો આદિ  
 વિશેષ ભેદો જાણી જતાવી ઉપમ હાન ક્યો ૭ ૭-જોડવા  
 વચન પ્રમા ગતિભૂતીન ૭ માવવારણ ૧, તે જાધા  
 પરમમય છે, મને જે અવવાળુ રહિત 'આન' પદવી લાઘિત  
 છે તે મને નય એકા કીએ તો મરકતવ છે, નિન  
 મિદાન ૭ ૭ જેવે અવગ અનગ પ્રત્યે નય મિથ્યાત્વ હેતુ  
 ૭, તો પછી વિષકલિનીની જેમ નર્વ એ-૧ થના મિથ્યાત્વ  
 હેતુ કેમ નહિ ?—એ મકાનું પરમ મુદ્ધ મુનિસગન  
 સમાધાન ક્યુ ૭ ૭-પરમપર વિરોધી જુના જુના નયોદ્ધી  
 વિષ ૧ ક્ષીલુ પણ જનસાધુરૂપ પ્રોદ મનવાનીના આપેમ  
 વાદ્ય પ્રયોગથી અવિરોધરૂપ નિરિંચપણુને પામે ૧,  
 અને હક-દામલ માદિરૂપ દોઢ માદિથી પીડિતને હક-કદા  
 મહાદિ દામવારૂપ અમૃતરૂપે પરિણમે ૭

## નયચક્ર સંક્ષેપ સ્વરૂપ

આ પ્રથમો ખીજો નિગ્રધ નયચક્ર મત્રેષ સ્વરૂપ છે  
આ લેખના પુર્વભાગમાં સ્વ શ્રી મનમુખબાઈએ નય  
વિષય મત્રેષે આર્થિક મને મનનીય સૂચન કર્યું છે કે—  
'અને તો અવિચારણા માટે નમ્રહૃતો મા શાસ્ત્રીય વિષય  
જા કડ હુ કાચિત્ તનો જેને હાલ ખપ ન લાગતો  
હોય તેને મા વિષય નીગમ લાગશે તેવી એની ઉપકારિતા—  
ઉપયોગિતા ડર્ઝ ન્યૂન નથી વની તેના મોડા પણ ત્રિજા  
મુખોને એ મુ ન લાગશે છેવટ માટે તો બધાને એવા  
વિષયો ઉપયોગી છે ' નય વિચયના અભ્યાસી તત્ત્વગ્નિક  
જનને ઉપયોગી આ મત્રેષ નાવ મહં શ્રીએ શ્રી દેવએ  
નામાર્થ કૃત આવાપપદ્ધતિ અનુમાર લેયાઃ સ્તેવ જાણાય છે

આ પ્રસ્તુત નિગ્રધમાં પાંચ પ્રાય ત્રયપ્રતીપમા ચર્ના  
યેવા વિષયોનું જ ચર્ચન હોઈ ત નયના લાવને પુષ્ટ કરે  
છે જેમ—૫૬૨, મત્ર સ્વરૂપ, દ્રવ્યના ૧૦ સામાન્ય ગુણ,  
૧ વિશેષ ગુણ, સ્વભાવ પચાય, વિભાવ પચાય, વ્યજન  
પચાય, દ્રવ્યના ૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ અને ૧૦ વિશેષ  
સ્વભાવ, નય અને પ્રમાણ, દ્રવ્યાર્થિક નય ૧૦ ભેદ,  
પર્યાયાર્થિકના ૬ ભેદ, નૈમગ્નાદિ માત્ર નયના ભેદ, ઉપનય  
અને તના ભેદ—પ્રતિભેદ,—ઈત્યાદિ વિચદ ગેત્રીથી આ નિરૂ-  
પણ કરેવ વિષયો આ નય પ્રતીપ ગચની પાંચ પુસ્તક  
તન્ત્રિની ઉપયોજિતામાં એ વધારો કરે છે

## ભિન્ન ભિન્ન અધ્યાનુભાવ મપ્ત નય વ્યાખ્યા

ગા અથવા તો તે લેખ ભિન્ન ભિન્ન અધ્યાનુભાવ નેગમાદિ આત્મિકતાની વ્યાખ્યા એ છે મદ્રો શ્રીએ પોતાની નોટમાં નવ મધ્યામાર્થ મહાપરિશ્રમે ગૃહીત કર્યું પૃથક્ પૃથક્ નોંધ પરથી મશોધિત કરી, મે આ તત્ત્વજ્ઞિનામ અધ્યાયની ઉપયોગી લાક્ષણિકતા અને જેમ છે તેમ જાણી છે મનામનિ મનાત્માઓએ એ જ વિચારની ભિન્ન છતાં અભિન્ન વ્યાખ્યા લખાતા કરો બુદ્ધિવૈભવ દાખવ્યો છે તેની અત્તર સાનદ પ્રતીતિ થવા માથે મુક્ત નિદામુને ન્ના પાઠન કરે છે, અને આ વિચારો તુલના મપ્ત પૃથક્ અભ્યાસ (Comparative & Analytical) મશોધન અભ્યાસ (Research Study) કરવા હચ્છના ખતીવા વિદ્યામગીને વિષુદ્ધ નામથી પૂરી પાડે છે ગા પરથી મદ્રો શ્રી મન મુખસાઈનું આ વિચાર પશ્ચિમી-અવગાહન જેટલું ગંભીર અને તત્ત્વપરી ને, તનો ખ્યાલ આવી, તેમની બાહુવનતાને માટે કેળવે પણ પાદુમાન ઉપજાવે એમ છે

આમ મધેપમા આ નયનો પરિચય જાણ્યો અનભિન્ન પ્રથમ દષ્ટિએ નુપ્ત અને ઠઠિત જાણના નય વિષયને સદ્રો સેષો જેમ જાને તેમ ગમિ અને અગા જાનાવવાનો પ્રત્યેક પ્રયત્ન કર્યો ના પ્રતીતિ વગેરે કાર્ય બુદ્ધિમતોની પણ જ્યાં આવ બૂકની નથી, એવા વિષયમા અત્યંત અત પ્રવેશ કરી, બેટુ તત્ત્વગંભીર અવગાહન કરી, ઉત્તમ અર્થ નો જોગી લખા એ કાર્ય જેવા તેવા પુરુષાર્થ-કોગમનું

કામ નથી, એ આવા વિષયમાં કૃતશ્રમ મજૂરનો મહેતો નમજી શકે છે

મા રાજવાડા માત્ર ગાંધીવ ઝમનો ( Academic intellect ) કે વાંચવિવાદ ( controversy ) માટેનો વિષય હતી, પણ વસ્તુ-વટપ નમજવા અને પરમાર્થ પામવા માટેની મનુષ્યમ યુક્તિવાળી ધર્મ મમન્વયનારી પુદ્ગલો જોઈતા છે, અને તે જ નથી થઈ રહી ઉપયોગિતા ( Practical utility ) છે નહીં એ પુષ્ટિ અથવા પ્રમાણ નથી મળે 'ની' ( To be, to do ) વાતુ પછી નિકળ્યો હોય, નય એટલે આગળ ને આગળ વસ્તુ-વટપ પ્રત્યે દોષી જાય-હા જાય તે નય અને આ જ નય પ્રમાણે આપો ઉપર જોયું તેમ નૈગમાદિ નય પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર મુશ્કેલીઓ છે એટલે આ નયનો ત્રયોગ વસ્તુના ઉત્તરોત્તર મુશ્કેલીઓ પરમાર્થ પ્રત્યે હા જવા માટે આ માર્ગને અવશ્ય ઉપયોગી-ઉપદેશી થઈ પડે છે આ માની ગુણગણતર વિદ્યાગકમમા અને પ્રભુભક્તિથી પ્રાપ્ત ભાવમેવાટપ આત્મપ્રગતિ આદિમા નય માદિ માત્ર નયની ટેલી મુદ્દા મુશ્કેલી અને મોધપ્રદ પરમાર્થ ધર્મના ઠીક ઠીક થઈ તેના જે ઉત્તમ ઉદાહરણ—(૧) આ માત્ર નયધર્મના, અને (૨) પ્રભુભક્તિમા નય ધર્મના—અને આ પછી દા આ છે—જેનું પરમાર્થભાવન તત્ત્વગતિ-મજૂરનોને માત્ર પ્રદ થઈ પડે !



# આત્મામાં નયઘટના

એવભૂત દષ્ટિથી જન્મુમૂત ત્રિધિતિ કરે  
 સજ્જુમૂત દષ્ટિથી એવભૂત ત્રિધિતિ કરે  
 નૈગમ દષ્ટિથી એવભૂત પ્રાપ્તિ કરે  
 એવભૂત દષ્ટિથી નૈગમ વિશુદ્ધ કરે  
 ૧-૧૦ દષ્ટિથી એવભૂત થા  
 એવભૂત દષ્ટિથી સમય વિશુદ્ધ કરે  
 યવજાગ દષ્ટિથી એવભૂત પ્રત્યે જા  
 એવભૂત દષ્ટિથી વ્યવહાર વિનિવૃત્તિ કરે  
 શમ દષ્ટિથી એવભૂત પ્રત્યે જા  
 એવભૂત દષ્ટિથી શમ નિવિરત્ત કરે  
 મમભિરૂઢ દષ્ટિથી એવભૂત નવલોહ  
 એવભૂત દષ્ટિથી સમભિરૂઢ ત્રિધિતિ કરે  
 એવભૂત દષ્ટિથી એવભૂત થા  
 એવભૂત ત્રિધિતિથી એવભૂત દષ્ટિ શમાવ  
 ઠગ ગાનિ ગાતિ ગાતિ

ધીમદ્ રાજચંદ્ર  
 (૫૪૩, ૫૪૬)

[ શ્રીમદેવ આત્મા પઞ્ચાદ્યુત રીતે ઘટાવેલા આ સમ નયની ગહન અર્થઘટાવાળા ઉપગોષ્ઠ સૂત્રો પ મ આશય ગભીર છે આ નયસૂત્રોનો ભાવાવ સમજાવવા માટે એક જિજ્ઞાસુ મુનિએ મને પૂછના, આનો જે ચતુર્કિચિત સ્વરૂપ પદ્યમાર્થ મને યથામતિ સમજાયો તે મે તેમને લખી મોકલ્યો હતો તે અત્ર પ્રમગી આપ્યો છે — ]

### ૧ 'એવ ભૂત દષ્ટિથી સ્વરૂપ સ્થિતિ કર'

જેવા પ્રકારે શુદ્ધ નિશ્ચયથી માત્રાની એવ ભૂત શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્થિતિ ટે, તે દષ્ટિ લક્ષમા ગભી સ્વરૂપપાત્રો—વર્તમાન પર્યાયમા તથાપ્રમા નિવનિ કર' એટલે કે વર્તમાનમા શુદ્ધ સ્વરૂપમા વર્ત

### 'સ્વરૂપ દષ્ટિથી એવ ભૂત સ્થિતિ કર'

અને વર્તમાન પર્યાયની—સ્વરૂપની દષ્ટિએ પણ જેવા પ્રકારે આત્માનુ એવ ભૂત શુદ્ધ નિશ્ચય સ્વરૂપ છે, તેવા પ્રકારે સ્થિતિ કર' અથવા વર્તમાન સ્વરૂપ આચરણની દષ્ટિએ પણ જેવું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે તેની સ્થિતિ કર' શુદ્ધ સ્વરૂપસ્થિતિ થા'.

### ૨ 'નૈગમ દષ્ટિથી એવ ભૂત પ્રાપ્તિ કર'

નૈગમ દષ્ટિથી એટલે કે જેવા પ્રમાણે ચૈતન્યલક્ષણથી આત્મા લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારથી વ્યવહારાય છે, તે દષ્ટિથી—લક્ષમા ગભી એવ ભૂત શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપે સ્થિતિ કર' અથવા નૈગમ એટલે જેવા પ્રમાણે વીતરાગ ભક્તિ, વૈગમ્ય ગાદિ મોક્ષમાધ્યમ વ્ય

વહાર લોપ્તપ્રિય છે, તે દૃષ્ટિથી-તથાત્પ ચવહાર આચ-જ્ઞની દૃષ્ટિથી એવ જૂત એટલે કે જેવા પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ છે તેવા પ્રકારે થા' આ લોપ્તપ્રિય ચવહાર આચરીને પણ નિરતર એવ જૂત યથોક્ત આત્મસ્વરૂપ મામવાનો ૪ લક્ષ ગણ'

‘ એવ જૂત દૃષ્ટિથી ગમ વિનુદ્ધ કર ’

અને એવ જૂત દૃષ્ટિથી એટલે માધ્ય એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નિરતર લક્ષમા ગણી નૈગમથી ચૈતન્યલક્ષણ આત્માને વિનુદ્ધ કર' અથવા લોપ્તપ્રિય ભોક્ષમાધ ૮ વ્યવહારને વિનુદ્ધ કર'.

૩ ‘ મનહ દૃષ્ટિથી એવ જૂત થા ’

મામાન્યનાહી એના મચ્છનયની દૃષ્ટિથી એવ જૂત થા' મચ્છનયની દૃષ્ટિની અપક્ષાએ મવ જીવ મત્તાથી સિદ્ધ સમાન છે ‘ નર્વ જીવ છે સિદ્ધ મમ ’-આ દૃષ્ટિ લક્ષમા ગણી એવ જૂત થા' અર્થાત જેમ આત્મસ્વરૂપ છે તેની રિયનિને પામેવો થા' એવો સ્વરૂપ-ય થા'.

‘ એવ જૂત દૃષ્ટિથી મગ્ધ વિનુદ્ધ કર ’

એવ જૂત અર્થાત જેવુ યથાસ્થિત શુદ્ધ મહત્ત આત્મ સ્વરૂપ છે, તેવી દૃષ્ટિથી-તે અપક્ષા દૃષ્ટિ મન્મુખ રાખી મગ્ધ અર્થાત જે પોતાની સ્વરૂપ મત્તા છે તે વિનુદ્ધ કર' એટલે કે-શુદ્ધ વિશ્વ સ્વરૂપ લક્ષમા રાખી તેને અનુદૃષ્ટ શુદ્ધ વ્યવહારતું એવુ અનુભવ કર, કે જેથી કરીને-જે સાધન વડે કરીને તે એવ જૂત આત્માત્પ માધ્ય સિદ્ધ થાય

## ૪ ' વ્યવહાર દષ્ટિથી એવ ભૂત પ્રત્યે જા '

વ્યવહાર દષ્ટિથી જટલે પગમાર્થસાધક વ્યવહાર દષ્ટિથી એવ જા પ્રત્યે જા ' શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રત્યે જા ' જાણુ કે સર્વ વ્યવહાર-સાધનનું એક જ માધ્યમ સ્વરૂપમિદ્ધિ છે ' એવ ભૂત દષ્ટિથી વ્યવહાર વિનિવૃત્તિ કર '

એવ ભૂત—નિશ્ચયરૂપ શુદ્ધ સ્વરૂપ દષ્ટિ લક્ષ્યમા રાખી વ્યવહાર વિનિવૃત્તિ કર ' એની ઉત્તરાત્તર વધતી આત્મદશા ઉત્પન્ન કરતા જા, કે જેથી પછી વ્યવહાર-માવનની વિનિવૃત્તિ થાય, અપેક્ષા ન રહે ( જાણુ કે—સમસ્ત વ્યવહાર નિશ્ચયની મિદ્ધિ માટે જે તેની મિદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વ્યવહારની નિવૃત્તિ વાય છે )

## ૫ ' ગાઢ દિથી એવ ભૂત પ્રત્યે જા '

ગાઢ દિથી એટલે માત્રા શબ્દના ખગ્ગખરા મર્મમા એવ ભૂત—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે જા ! દાખલા તરીકે—જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રત્યે ગમન-પગિણુમન કરે તા આત્મા, એમ ' આત્મા ' શબ્દનો અર્થ જે આ શબ્દના યથાર્થ અર્થરૂપ દષ્ટિ લક્ષ્યમા રાખી એવ ભૂત પ્રત્યે જા ' શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપને પામ !

## ૬ ' એવ ભૂત દિથી ગાઢ નિર્વિકલ્પ જા '

એવ ભૂત—શુદ્ધ સ્વરૂપવરી દષ્ટિથી ગાઢને—અર્થરૂપ ' આત્મા ' નામધારી ગાઢને નિર્વિકલ્પ કર ' અર્થરૂપ ' આ મા ' શિવાય જ્યાં પીત્તે ત્યાં પણ વિવિધ વસ્તુ

નથી એવો કયો નિર્વિ-પ આત્મધ્યાનને-શુદ્ધ ધ્યાનને પામ !

• ‘મમભિરૂઢ દ્વિતી એવભૂત આવલોક’

મમભિરૂઢ—નિત્ય વરૂપની સાધનામા અમ્યકપરો અભિરૂઢ—અતિ ઉચ્ચ ચરેન, ઉચ્ચ શુદ્ધધ્યાન સ્થિતિને પામેલ એવી દ્વિતી, એવજત અત્રે જવા પ્રકારે મૂળ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ જ તો આવવાકે ! તે ! નરપુત્ર મમભિરૂઢ સ્થિતિ વાળાન પ્રત્યક્ષ પ્રગટ એવમન આ મહર્ષિન—કેવલદર્શન થાય છે

• એવભૂત દ્વિતી મમભિરૂઢ સ્થિતિ કર. ’

એવભૂત—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સ્થિતિની દ્વિતી સમ ભિરૂઢ—આત્મ-સ્વરૂપમા અમ્યકપરો અત્યંત આરૂઢ, એવી પરમ યોગદલાન પન્ન સ્થિતિ કર ! સ્વરૂપારૂઢ થા ! યોગારૂઢ સ્થિતિ કર !

૭ ‘એવભૂત દ્વિતી એવભૂત થા’

એવજત દ્વિતી—શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપ સ્થિતિની દ્વિતી—વક્ષમા ગાખી એવજત થા ! અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા જલો સ્થિતિ નરી છે એવો -સ્વરૂપસ્થિત થઈ જત !

• એવભૂત સ્થિતિથી એવભૂત દ્વિ ગમાવ ’

અને આવા પ્રકારે એવજત સ્થિતિથી—યથાસ્થિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા સ્થિતિથી એવજત અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપ

ચિત્તિની દષ્ટિ શમાવ ! અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મ-વસ્તુ જે સાધ્ય, ધ્યેય, લક્ષ હતુ, તે શુદ્ધ સહજ મન-વસ્તુ જે હવે સ્થિત થઈ ચૂક્યો છે, એટલે હવે જાદી એવી એક નિષ્ક્રિય રહી નથી દષ્ટિ અને ચિત્તિ બંને એકર-એકર થઈ ગયા છે, એકબેકમા નભાઈ ગયા છે, તન્મય જ-ગત છે એટલે હવે એનું અવગ-જૂઠું નહિ જરવાપડે એ જ 'દષ્ટિ પ્રમાણે ચષ્ટિ' તે ઉત્પત્તિ કરી દીધી તે સ્વ-પરાવ્રક્ષ ! હવે તે એવ નૂતન દષ્ટિને પણ નિર્મલ દેખાઈ તે તુ જ છો દષ્ટિ અને ચિત્તિની એકરૂપતાએ એકરૂપ અનેદરૂપ, પરમ નિશ્ચયરૂપ તે જ પરમ સ્વ-પરાવ્રક્ષ પામ્યો છે

—સમવાનદામ મન મુખ્યમ સ્વયમ



# પ્રભુભક્તિમાં નયવટના

શ્રી ચદ્રપ્રભ જિતપ નેવા, હવાએ ૨ હરિયાણ,  
આતમ અનુભવ ગુણથી મવિયા, તે લનભયથી નિયાણ  
શ્રી ચદ્ર ૧

દ્રવ્ય તેવ વદન નમનાડિક, અવન વગી ગુણમામોણ  
ભાવ મભે વવાની ધ્વજા, પ સાન નિ ડમોણ શ્રી ચદ્ર ૨  
ભાવ નેવ મપનાદે નગમ, પ્રભુ ગુણને સમપેણ  
સમજ સત્તા તુ યા ૧૫, ભે ૧૨ે વિષ પણ શ્રી ચદ્ર ૩  
યવજારે જાનુમાન નાન નિજ, ચરણ જિત શુભ રમણાણ,  
પ્રભુગુણ આલખી પગિલામે, સમુપદ ધ્યાને સ્મરણાણ  
શ્રી ચદ્ર ૪

ચાળે ગુરુ વાતાગેહણ, મમલિરૂડ ગુપ દશમેણ,  
ળીએ શુન અવિ ૧૫ એક્ટે, એવ મૂત તે અમમેણ  
શ્રી ચદ્ર ૫

ઉત્તમે મમકિત ગુપ પ્રાટયો નૈગમ પ્રભુતા મગેણ,  
સ નહ આતમ સત્તાનળી, મુનિપદ ભાવ પ્રના ૧૬  
શ્રી ચદ્ર ૬

સમુપદે જે નેણી પદમે, આતમ શક્તિ પ્રદામેણ,  
યવાજ્યાત પદ શઘ્દ સ્વરૂપે, ગુરુ ધર્મ ઉડાસેણ  
શ્રી ચદ્ર ૭

ભાવ સયોગિ અયોગિ મેલેજે, અનિમ દુન નય જાણેણ  
માધનતાએ નિજ ગુણ અક્તિ તેહ નેવના વખાણેણ  
શ્રી ચદ્ર ૮

દાગ્ધુ ભાવ તક અધવાદે, મર્યુત્પ ઉત્તમે છ,  
આ મલાવ ત ભાવ દ્ર ય પદ ગાત્ર પ્રવૃત્તિ નિમર્ગે છ  
શ્રી ચ ૬૦ ૮

દાગ્ધુ ભાવ પન પન સેવન, પ્રાપ્તે દારજ ભારો છ,  
દ્વાગ્ધ મિદ્ધે નાનાના ન્યય ગુરિ પરિણામિદ્ધ ભારો છ  
શ્રી ચ ૬૦ ૧૦

પરમ શુણી એવન તન્નયના નિવ્રય વ્યાને ધ્યારો છ  
મદ્ધાતમ અનુભવ ગાનારી દેવચ દ પદ પાવે છ  
શ્રી ચ ૬૦ ૧૧

—મહામુનિ દેવચ દ છ

## જિનેશ્વરની વાણી

“અનત અનત ભાવ ભેદથી ભઠેલી ભલા,  
અનત અનત નય નિષ્કેપે વ્યાખ્યાની છે  
મકલ જગત હિત કારિણી હાગિણી મોહ,  
તાગિણી ભત્રાગ્રિધ મોક્ષચાગિણી પ્રમાણી છે,  
ઉપમા આખ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,  
આપનાશી નિજ મતિ મપાઇ મે માની છે,  
અહો 'મન્યચ દ આલખ્યાલ નથી પામતા એ,  
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે.”

શ્રીમદ્ ગાજચ દ પ્રણીત આ



# વિષયાનુક્રમણિકા

## નવ પ્રદીપ

૧ મમભગી	૫૫-૧-૨૬
૨ નવ દ્ર ય, પર્યાય, ગુણ સ્વભાવ	૨૭-૪૫
નયની યાજ્યા પ્રકાર નયાભાસ	૨૭
દ્રયતુ લક્ષણ સ્વભાવ-વિભાવ પર્યાય	૩૦
દ્રયના ૧૦ મામા ય ગુણ ૧ વિશેષ ગુણ	૩૪
દ્રવ્યના ૧૧ સામા ય સ્વભાવ ૧૦ વિશેષ સ્વ	૩૭
અ વિશ સ્વભાવના અર્થ	૪૧
નવ-પ્રમાણનો મુખે	૪૫
૩ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નવ	૪૬-૬૧
દ્ર વ્યાર્થિક નયના દશ ભેદ	૪૬
પર્યાયાર્થિક નયના ૭ નદ	૫૬
૪ સાત નવ નિર્ચુક્તિ (બ્યુત્પત્તિ)	૬૨-૬૫
૫ દ્રવ્યાર્થિક નયના નવમાર્ગિ ત્રણ ભેદ	૬૬-૮૧
૬ પર્યાયાર્થિક નયના સત્તુસૂત્રાદિ ચાર ભેદ	૮૨-૮૦
૭ નયના સાતનો ભેદ ઉપસંહાર	૮૧-૮૩



નવચક નભેય સ્વરૂપ	૮૫-૧૦૬
નવ અને કુનય-નયાભાસ	૧૧૦-૧૧૬
ભિન્ન ભિન્ન પ્રયાતુમાર સપ્ત નવ યજ્યા	૧૧૪-૧૩૫



ૐ શ્રી વીતરાગાય નમઃ  
શ્રીમાન્ યશોવિજયગણી કૃત

## નય પ્રદીપ

મગલાચરણ

તે દ્વાદિગ્ગત દેવ ખ્યાત્યા મયસ્મિં હૃદિ ।

મપ્તમદ્ગનયાના ચ વલ્ય વિસ્તરમાશ્રુતા ।

પ્રદીપકાં શ્રીમાન્ યશોવિજયણ મગલાચરણરૂપે  
પ્રકાશે છે કે—જેને મુગ્ધ ૧૦૬ આદિ પણ પ્રણમે છે,  
એવા સર્વજ્ઞ દેવને હૃદયમા યાવીને, મપ્તભગી આદિ  
નયોના વિસ્તાર મે બાણ્યો ઠે તેમ, અથવા આગમને  
અનુસન્નિ કહીશ

### (૧) મપ્તભક્તી

તેનોએ પ્રથમ મપ્તભગીનું નવરૂપ બાણ્યુ જોઈએ,

કેમકે મપ્તભગી જ તેઓના પ્રમાણુની

સમભગી મા ભૂમિમા રહે છે, અર્વાત્ યથાર્થ જ્ઞાન  
માટે બાણવી ?

સપ્તભગી વડે જ થાય છે, પ્રમાણુના

પાયારૂપ અથવા પ્રથમ પગથીઆરૂપ મપ્તભગી જ કે

દમવા મુશ્કેલ એવા જે પગવાળીઓના વાદરૂપ હાથે જેને

પકડી અકુશમા આણવા ઈચ્છતા, તેમજ પોતાના દુર્દેશ

મિદ્ધાતાના રહસ્યના જિજ્ઞાસુ એવા શ્રેષ્ઠ વાદીએ સ્પષ્ટ

પ્રકારે સમભગીનો અભ્યાસ કર છે આ માટે

કહ્યું છે કે

“યા પ્રત્યાદિવિષયુદ્ધાનભિદયા ગાધચ્યુતા મત્તધા,  
ધર્મે ધર્મમપદય ગામ્યચ્ચના ચૈવા મથ યન્મુનિ ।  
નિર્દોષા નિરદશિ દ્વંષ મથતા મા મત્તમમી યયા,  
જન્યજ્જલ્પગ્ગાદ્ગ્ગે વિજયત યાદો તિપથ ક્ષણાન્ ॥”

૨૧. ૨૪. પ્રસવગાત્ આપે અને પાત્રમ્ (અનત ધર્મ  
વાળી) વસ્તુમા એકેક ધર્મની અપેક્ષાએ વિધિ અને નિષેધ  
(પરુદામ) ના ભેદ વડે, (ગાધ, વિષય, અનધ્યવમાય  
એ) ગાધ સંકિત, નિર્દોષ એની જે માત્ર પ્રકારની વચન  
રચના કરી તે સમજાવી છે, જે મસલગી વડે વાદરૂપી  
ગણે મા વાલી પ્રતિવાદી ઉપર એક ક્ષણમા વિજય પામે છે x

તેમજ આ શબ્દ ચત્કિચિત્ (કથચિત્) સદ્ ગ  
અને ચત્કિચિત્ (કથચિત્) અમ  
‘ગા’ના પા. દના એ જે લાગ વડે પોતાના અર્થનું  
સાત ભગ પ્રતિષાદન કરેના સમજાવે (સાત  
ભાગ) ન જ પામે છે એજ માત્રવતુ આ સૂત્ર છે —

‘સર્વપ્રાય ધર્મિરિવિનિષેધાભ્યા સ્વાધમભિદધાન  
મત્તમદ્વીમનુગચ્છતીતિ । — પ્રમાણનનત્વાનોકાવકા ૮-૧૦  
અર્થાત્-સર્વત્ર આ ધ્વનિ (શબ્દ) વિધિ-નિષેધ  
વડે કરીને પોતાના અર્થનું કહેના સમજાવીને પામે છે

સમજાવીનું ૨૪૩૫ લખણ

એનું ૨૪૩૫ લક્ષણ કહીએ છીએ —

x એક સૂત્ર એ ધર્મ અંગે તત્ત્વો એક વસ્તુના  
આત્મ તેમજ એક રમ અંગે પ્રત્યક્ષાવીને એક ધર્મ અંગે  
મત્તમ પ્રત્યક્ષાવી ૧, તેથી તેમજ ૧૭૩૫ે સાત પ્રમાણ વાંચ તે  
સાત ભગ

“પચ્ચ ઘમ્તુનિ વર્ણવધમપયનુવામયશાદરિરાધેન યમ્તયો  
સમસ્તયોઽવિધિ નિષેધયા વળ્લમયા સ્વાન્કારાધિત સપ્તધા  
વાક્ષ્યયોગ મપ્તમદ્ધોતિ ॥” — પ્ર ન ત ૪-૧૪

અર્થાત્—હવેવાહિ એક પદાર્થના એકેક ધર્મ  
અંગે પ્રશ્ન કરીને જાણ પ્રમાણથી અગાધિન બિંદુ વિધિ-  
પ્રતિષેધ અને અભિન્ન વિધિ-પ્રતિષેધ રૂપ વિભાગ કરી,  
'આત્' શબ્દથી અકિલ એવો જે સાત પ્રકારે વચનનો  
ઉપન્યાસ (કરેલું) કર્યો, તે અપ્તભગી જાણવી +

+ જુઓ, એ આખ્યા મમગ્યા એકજન પાંચ ૧૦એ જવના  
અમિત્વ ॥ સિત્ત્વ નિત્ત્વ અનિત્ત્વ એત્ત્વ અનેત્ત્વ આદિ  
ઓખ્યામ કે તેમાંથી એક 'અમિત વ ધર્મ વધમ અને એ અંગે  
પ્રશ્ન પૂછીને કે “અસ્તિ વિં જીય ?” — જવ છે” ૧૪ જવના  
આ 'અમિત્ત્વ અંગે ॥ પ્રશ્નનો સપૂર્ણ જવાબ સામેભગી વે જ  
મગી વધે તે આખ્યામાં મનાવેની રીતે જે પ્રશ્ન ઉપર સાતભાગની  
જાણના કે એ —

(જવા પ્રમાણથી અપાધિત અજાત જે ઉત્તર આપીને તેમાં  
પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રમાણનો અવશ્ય મગર કે વિપરીત કે અધ્યવસાયનો  
રિગે ૧ અનુવેદ એકએ એ ઉત્તર વધામિત આવે (વેળે) વિવિ  
એટલે 'કથમિત્ત્વ હા' નિષેધ જે તે કથમિત્ત્વ ॥ એક વખત  
વિવિ (મઈ અપેક્ષાએ હા) જૂદો (ભિન્નવિવિ) બીજી વખત નિષેધ  
(કોઈ અપેક્ષાએ ના) જૂદો (ભિન્ન નિષેધ) તોજી વખત વિધિ-  
નિષેધ (કોઈ અપેક્ષાએ કમે દા હા ના) આવે (અભિન્ન વિધિ-  
નિષેધ) ચોથી વખત યુગપત્ત વિધિ-નિષેધ માટે અનપ્તવ્ય  
પાયમી વખત વિવિ હોવા છતાં પાછો યુગપત્ત વિધિ-નિષેધ  
દોષ વિવિ+અવકાશવ્ય છરી વખત નિષેધ દોષ છતાં યુગપત્ત  
વિધિ-નિષેધ હોઈ નિષેધ+મરત ૨, સ્થાનથી વખત કમે કરી વિધિ

ટિપ્પણ—વિધિ એવે મદન (સત્+અશ, વ્યાત  
અસ્તિ કલ્પિત, ના કોઈ અપેક્ષાએ છે)

પ્રતિષેધ એવે અમન (અસત્+અશ, સ્થા નાસ્તિ  
કલ્પિત, ના કોઈ અપેક્ષાએ નથી) નિષેધ, પર્યુદાસ

૧ પદ્માથ તો ઘણા ડે એવે પદાર્થમમના સકશ,  
અન શ ધમાતિ અને પ્રધરના વિભાગ કરવાથી તો અને  
તત્ત્વગીના પ્રમજ આવે, એ દૂર દરવા સૂત્રકારે જરજ,  
તેજા સૂત્રના અરંભા એકે (ગમે તે એક વસ્તુ) શરૂ  
કરેલ છે

૨ તેમજ—અનત ધર્મ મનુકત એવા એક છવા  
છવદિ વસ્તુના અનત ધર્મ અંગે પ્રશ્ન કરવામા આવે, તો

—નિરૂપણ દોરા આ પાઠ યુગપત્ સિદ્ધ-નિરૂપણ દોષ નિધિ-  
નિષેધરૂપ અનન્ત ય

(૧) જ મત છે (અ પાતિની અપેક્ષાએ)

(૨) છવ અમત છે (પરનાસ્તિ અપેક્ષાએ)

(૩) છવ નવ ક નો (યુગ કમે કડી) અસત્ છે

(૪) છવ અવ નસત્ ન ને યુગપત્ છે (પણ એ જાને ધર્મ  
યુગપત્ મના : નવ માટે અનન્ત ય)

(૫) છવ વગ દોરા જતા પાઠે યુગપત્ 'સત્ અસત્' માટે  
મત નરકનય

(૬) જ નસત્ દોરા પતા પાઠે

અગત્ અનન્ત ય

(૭) છવ કમે કડી મત અગત્ દોરા પતા પાઠે

સત્ અમત્ અનન્ત ય

ત્યા પણ અનતલગનો નભવ ટે, તેની યાવૃત્તિ માટે (તે દર કબા માટે) સૂત્રનારે વસ્તુધર્મપચનુયાગ તેમજ સૂત્રના અર્થમા એકેક ધર્મ અગે, એમ ગ્રહણ કરેલ છે એટલે એનો નિયમ છે કે—અનત વર્મ અયુક્ત આત પદાર્થ છતા પણ, પ્રતિ પદાર્થે પ્રતિ ધર્મ અગે પ્રથમ ડરવામા આવે, ત્યારે વસ્તુના એકેક ધર્મમા એકેક સમસલગી થાય અનત ધર્મની વિવક્ષા કરતા (એક વર્મની એક સમસલગી, તેમ અનત ધર્મની અનત સમસલગી એ પ્રમાણે) તેની સમસલગી પણ નાનાકદપ (અનત) થગે જે અમને અભીષ્ટ જ છે, અને એ સૂત્રકારે કહ્યું છે —

“વિધિનિષેધપ્રકારાપેક્ષયા પ્રતિપર્યાય વસ્તુચત્તાનામપિ સત્તમગીના સમયાસ્ પ્રતિપર્યાય પ્રતિપાત્રપચનુયાગાના સત્તાનામેષ સમવાદિતિ ॥” પ્ર ન ત ૭-૩૮ ૫૬

અર્થાત—વિધિ નિષેધ પ્રકારની અપેક્ષાએ વસ્તુના દરેક પદાર્થ (ધર્મ) મા આત ભાગાનો જ (અનત ભાગાનો નહિ જ) નભવ છે, તેમકે દરેક ધર્મ અગે (પ્રતિપર્યાયે) આત જ પ્રથમ થઈ શકે, (એથી વધારે નહિ જ), એટલે વસ્તુના પ્રતિધર્મે એક, એમ અનત ધર્મને અગે આત સતલગી થઈ શકે, (પણ અનતલગી તો નહિ જ)

સમસલગીનું લક્ષણ કહ્યું, હવે એનું સ્વરૂપ જાનાવીએ ત્રીજે —

(૧) સ્યાદસ્ત્યેવ મર્મમિતિ મદ્દશવસ્પનાગ્નિમજ્જનેન પ્રથમો મજ્જ ।

અર્થાત—કોઈ ધર્મની અપેક્ષાએ અપૂર્ણ વસ્તુ છે જ, એવું જો વિધિ (સદગ) ધર્મની ૮ પનાની મુખ્યતાએ, દહેવું, તે પનાના અગ ૭

- (૨) સ્વાગ્નાસ્ત્યેય સપ્રમિતિ પર્યુદાસવસ્ત્રપનાવિમજનન દ્વિતીયો ભદ્ર ।

અર્થાત—કોઈ ધર્મની અપવાએ ન પૂર્ણ વસ્તુ નથી જ, એવું જ નિષેધ (પર્યુદાસ અથવા અસદૃશ) ધર્મની મુખ્યતાએ દેવું, તે જીને ભજ ૪

- (૩) સ્વાદ્વક્ત્યય સ્વાગ્નાસ્ત્યરિ પ્રમણ સદ્દશાસદ્દશકલ્પના-વિમજનના ત્રીયા ભદ્ર ।

અર્થાત—કોઈ અપવાએ ન જ અને કોઈ અપેક્ષાએ નથી જ, એમ ઉમત્તર વિધિ-નિષેધની ઉપનામે મુખ્ય કરી કહેવું, તે ત્રીએ ભજ ૩

- (૪) સ્વાદ્વક્ત્યય સ્વાદ્વક્ત્યય સમયનિવિધિનિષેધયો રતિવચનીય રથાપનાસ્ત્રપનાવિમજનયા તુર્થા ભદ્ર ।

અર્થાત—કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ અવકત થઈ હ, એવું સમયમયે (યુગપત્—એક માથે) વિધિ-નિષેધની મુખ્યતા કરીને કહેવું, તે ચાથો ભજ ૪

- (૫) સ્વાદ્વક્ત્યય સ્વાદ્વક્ત્યય સમયનિવિધિપ્રાધા-યેન યુગપદ્વિધિ-નિષેધનિવચનીયસ્વાપનાસ્ત્રપનાવિમજનયા પચમા ભદ્ર ।

અર્થાત—કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ ન, પણ અવકતવ્ય છે, એવું વિધિની મુખ્યતાએ મને યુગપત્ વિધિ-નિષેધની મુખ્યતાએ કહેવું, તે પાચમો ભજ ૫

- (૬) સ્વાગ્નાસ્ત્યેય સ્વાદ્વક્ત્યય સમયનિવિધિપ્રાધા-યેન યુગપદ્વિધિનિષેધનિવચનીયસ્વાપનાવિમજનયા ષષ્ઠો ભદ્ર ।

અર્થાત્-કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ નાસ્તિરૂપ હોવા છતાં પણ જ્યારે અવતતવ્ય થાય છે, ત્યારે નિર્ગત ધર્મની મુખ્યતાને લઈ અને વિધિ-નિપેદ બનેલી એક સાથે મુખ્યતાને લઈને છૂટો ભાગ થાય છે ૬

(૭) સ્યાદ્દશ્યેય સ્યાન્નાસ્ત્યથ સ્યાદ્વત્તવ્યમવતિ પ્રમાણ સદ્દશાસદ્દશપ્રાધા યક્લ્પનયા યુગપદ્વિધિનિપેધાનિધય નીયતપાપનાક્લ્પનાગ્નિમજ્જનયા ન મપ્તમા ભદ્રા ।

અર્થાત્-કોઈ અપેક્ષાએ વસ્તુ અસ્તિ-નાસ્તિ તથા અવતતવ્યરૂપ છે, એવું માત્રો ભાગ કહે છે તે એવી રીતે જ્યારે કંમવાળ પણ વિધિ-નિપેદની મુખ્યતા ને જ, અને યુગપત્ પણ વિધિ-નિપેદની મુખ્યતા કરે છે, યાં કંમવાળ અસ્તિ-નાસ્તિ હોઈને પણ, એ જ વખત યુગપત્ મને ધર્મ, વિધિ અને નિપેદની મુખ્યતા કરી કથચિત્ અસ્તિ-નાસ્તિ-અવતતવ્યરૂપ થાય છે



## પ્રથમ ભાગ

હવે અર્થપૂર્વક પ્રથમ ભાગ પ્રકટ કરે છે —

વિધિની પ્રધાનતાને લઈ પહેલો ભાગ થાય છે ‘સ્યાદ્’ એ શ્રવણ છે અને અનેકાતનુ લોપ (જણાવનાર, પ્રનાસ) છે, એનો મર્થ કથચિત્ થાય છે સ્યાદ્ નસ્તિ પણ એટલે કથચિત્ ને જ, કોઈ અપેક્ષાએ છે જ, કઈ અપેક્ષાએ? તો તે સ્વદ્રવ્ય, સ્વચેત, સ્વનાદ, સ્વભાવની અપેક્ષાએ તેમજ સ્યાન્નાસ્તિ પણ એટલે કથચિત્ નથી જ, કોઈ અપેક્ષાએ નથી



જ, કઈ અપેશાએ? તો ૬ પરદે ન, પરમે ૧, પરમાત્મા,  
અને પગભાવની અપેશાએ? જાન- ધન આદિ

કોઈ પ્રતિ ગયા પોતાના દ્રવ્ય, જોડ, માત્ર, બાવડપ  
અતુટ્યને લઈ ધર્માનિવનુ 'અસ્તિ' રૂપ જ છે, અને અન્ય  
વસ્તુ સગથી દ્રવ્ય, ૧૧, ૧૨, બાવડપ અતુટ્યને લઈ  
ઘટાદિ 'નાસ્તિ' રૂપ ને, તે મા પ્રમાણે —

ઘટો છે, તે દ્રવ્યથી પારિવ દ્રવ્યનો છે, જલ દ્રવ્યનો  
નથી જલાનિરૂપે નથી

„ , જોડથી પગપાનો છે, જોડનો નથી

„ , લાગથી યિગિર કતુનો છે, વસ્તુતનો નથી

„ , લાગથી રાત્રી છે, પીગો નથી

જો પ્રમાણે મીત પાત્ર પશુ પક્ષી ઘટો સ્વદ્રવ્યનાં  
અતુટ્યની અરોએ નિરૂપિત '૩', પરંપરાદિની અપેશાએ  
કથચિત્ત 'નવી' જોતો ઉ નેજ વચો

( હવે પદ્મવ્યાખ્યાની અપેશાએ પાત્ર જો વસ્તુ 'લોચ'   
તો ) અન્ય પદાર્થને અન્ય પદાર્થના રૂપની પ્રાપ્તિ હોય, તો   
પદાર્થના સ્વરૂપની જાણના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન (માટે પદાર્થ સ્વજ્ઞ   
તિની અપેશાએ કથચિત્ત તત્ત્વ છે, પદ્મતિની અપેશાએ   
જયચિત્ત અસત્ છે, જો સ્વરૂપ સિદ્ધ થયું )

( હવે ન્યાયજ્ઞિ જોત મ્યાનનામ્તિ જોવ જોમા જે   
જોવ છે તે ) જોવજનથી આવા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન (અન્ય પ્રકાર   
રનો નહિ) જોતો નિશ્ચય (અવધાન્યુ) થાય છે, અને આવ

ધાગણુ તો અવશ્ય ન્તિ ૦૨ ઇ ( ડાચિત્ આ અપદ્શાએ  
આમ જ છે, અવના આમ નહીં જ અવા ) નિવન ન ૨  
વામા માને તો કોઈ જગ્યાએ નનુ કહેવું મે નહિ કહેવા  
બગેળા ૦ +

અનરાગણુ અથે જમ અસ્તિ ૧૫ એવ મૂડવાનુ  
કહ્યું, તેમજ ' અધાત ' ના યય પણ અવગ ૧ મોજના ભેદથી

+ આ માટે ૨૩ ૧ —

‘ ઘાસ્યેડધારણ માયજ્ઞનિગયનિવૃત્તયે ।

ક્ષસ્ય મયધાનુજ્ઞમમ ઘા સ્વય કૃત્તમિન ॥ ’

અધાત — ત્યારે સામ્યમા જે અવ ૮ ૮ ૧થી તે ૨ પ્રસાન  
અને અની ૮ અથ આગળ આવત મેર મર (જ) ૨૧ નિવ્યર  
પ્રસાજ નહિએ જા તેમ ન કયામા અવ તો જ ૨૩ ન્તિ ૦  
તે જે એવું ઈટ નથી તેના મમાન યજ્ઞ માર

પ્રાપ્તતા તર્કિ—આપણે એમ માનુ છાએ આ જગ્યાએ મોર  
છે બીજુ ૧૬ જનનવર નથી તા આપો સાતમા મોજ માથે જ  
( મોડે જ મેવમગ ૫ નિવ્યર ) ના સાજ જે એ ૨ વેર્થા  
મોડા શિવાન બીજુ કોઈ જનનવર નથી ’ એમજ મમ ૧, માર  
આ જગ્યાએ મોડા જ છે એ વાપમાજ રરૂપ અવવારલથી  
મદજ સમજાઈ ગયું ૨ બીજુ જનનવર માર આ નથી પણ જે  
જા ૧૩૧ અવવારણ વિના ફૂત એમ જ કયું હોત ૨ આ જગ્યાએ  
વાડા છે, તો મોડા શિવાન બીજુ નથી એવો અનાટ અર્થ  
ન મમજન અધરા મોડા શિવાન મીજુ કાઈ ૦ મેના અનિ ૮  
અવ મમજનવાનો પ્રસ ૧ આપના

કેમકે 'અસ્તિ ઇવ ઘ' વગેરે ૭ જ એમાં (મંત્રિ ધમનો) ઘડો હોવાનો નિશ્ચય તો વધુ જાય છે, પણ ઘડો જ છે, બીજું કંઈ નથી એવા 'નાસ્તિ ધમ'નો નિશ્ચય નથી વગેરે કેમકે નિશ્ચયવાચ- 'જ' છે' ને લગાવ્યો છે, (છે જ, એમ), ઘડાને નહિ એટલે મન્ય વસ્તુઓથી ઘડાનો બે પ્રતીત થવો હુકમ છે, એટલા માટે 'સ્થાત' શબ્દ લગાડીને પ્રયોગ વાચ્ય બોલવું જોઈએ 'સ્થાત' શબ્દ યોગવાદી એ કળ બાને ૮, કે 'વિધિ' અથવા 'નિધિ'ની મુખ્યતાથી જે વસ્તુ અંગે કહેવામાં આવે, તે જ વસ્તુઓના વિધિનિષેધ થયો, બીજાનો નહિ જેમકે-આ ઘડો જ છે, બીજું કંઈ નહિ, -આમાં મા વિધિ વાક્યથી ઘડાનો જ વિધિ થયો, અન્ય નર્વનો નિષેધ વધો. પણ જો 'છે' ની માત્ર 'જ' યોગવાદમાં આવે અર્થાત 'ઘડો ૮ જ' જમ કહેવામાં આવે, તો અમુક વસ્તુ 'અસ્તિ' કે (હોવા કે) કહી તરહોવા કે જે જ છે, 'નાસ્તિ' કે (નહિ હોવા કે) નથી, અથવા 'નાસ્તિ' કે કહી, તે 'નાસ્તિ' કે જે છે, 'અસ્તિ' કે નથી જામ પ્રતિનિયત સ્વરૂપની ઉપપત્તિ નહિ વાય કેમકે ઘડને ન્તરહાદિકપણે અસ્તિત્વની પ્રાપ્તિ વાય માટે ઘડની પ્રતિનિયત સ્વરૂપની પ્રતિ પત્તિ અર્થ 'સ્થાત' એ અવ્યય પણ કહેવામાં આવે છે એ 'સ્થાતનો' પ્રયોગ કરવાથી મમુક (૮ ૬ ૬૮) સ્થાત અથવા કેયચિત્ અથવા સ્વતતિની મપે પડે છે જ, મન્ય વસ્તુ (પન્દ્રવ્યાદિ) ની અપેક્ષાએ નથી, એનો નિરોધ અર્થ (એક પ્રતિનિયત સ્વરૂપ પમાય છે) નમનતઃ જાય છે.

હવે, જેમ અયોગાદિ વ્યવસ્થા (અન્યનો નિષેધ

ઠનાર) 'એવ' અવવા 'જ' નામના મુખથી ઉચ્ચાર ન કરવામા આવે, નો પણ વાન્યમા એનો જેવો હોય તેવા જ અભિપ્રાય વિદ્વાન્ પુન્ય ઉપચી સમજ લે છે, તેમ જ્યારે 'ચ્યાત' શબ્દનો મુખથી પ્રયોગ ન થયો હોય, ત્યાં પણ તે ઉપચી સમજ લેના આ માટે ઠંડુ છંદ —

માડપ્રયુક્તાડપિ ચા મજ્જેસ્સ યથાપ્રાપ્તીયત ।

યથેષકારાડયામાદિવ્યવજ્જદપ્રયાજન ॥ ’

અનુાન—મનવા ધ્યાત્રી ગા ( ચાત ના ) ના પ્રયોગ ન કરવામા આ ચો હોય, ત્યાં પણ તેના ( ચ્યાત પદના ) જાણીતા અયોગાદિવ્યવજ્જદ મવડાની રીત, સર્વજ્ઞ અજ ઉપચી તની પ્રતીતિ ઠગી લેવા ના 'એવ' ના અને 'ચ્યાત' ના એ જ નેનો પ્રયોગ માત્ર ભગવાન રહ્યા કરનાર

આ પ્રથમ ભાગ વિવિધવાન હાવાથી વિધિઉપજ છે

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત

× મહંત્ર ન કરે કે 'ચ્યાત' । અહીં ત્રાન અન્યર કે એમા કથચિત્ વગના સ્મૃતિા સમાવશ થઈ ના પડી 'અસ્તિ' 'નાસ્તિ' આદિ શબ્દના પ્રયોગની સજ્જર છે? અતઃ ઉત્તરમા કહેવાનું 'ચ્યાત' ના થો વગના સમાનો અમાન્યરે માન થાય છે ત્રિશેષરૂપે નહિ માટે ત્રિશેષરૂપે માધ ત્યાં અર્થ 'અસ્તિ' આદિ શબ્દોના પ્રયોગની જરૂર ને નાં જુદાં —

“ચ્યાનુદ્દાદવ્યનેકાતસામાન્યમ્યાયપ્રાધને ।

શબ્દાતરપ્રયોગોડત્ર ત્રિશેષપ્રતિપત્તને ॥ ’

## દ્વિતીય ભાગ

હવે અર્થપૂર્વક બીજો ભાગ પ્રકટ કરે છે —

‘સ્યાત્ નાસ્તિ પર’—અર્થાત્ વસ્તુ નથી, એમ નિરધમુખ્ય નિષ્પન્ના વડે આ બીજો ભાગ થાય છે

માધ્યના સફલાય નિશ્ચયપદો ‘અસ્તિ’ રૂપ કહેવાન છે, તે જ સાધ્યના અભાવે સાધનના ‘નાસ્તિ’ રૂપ કહેવાય છે જેમકે—ધટ નવદ્રવ્ય ચતુષ્ટય વડે ‘અસ્તિ’ રૂપે સિદ્ધ છે, તેમ તે મુકાબ આદિના સાધારી (જાણી જાણી) નહીં થઈ ‘નાસ્તિ’ રૂપે સિદ્ધ થાય, કાચુડે બધા અસ્તિત્વ છે તથા નાસ્તિત્વ છે, એવા અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વનો અવિનાશાવી નબધ છે તેમજ ક્ષણવિનાશી ભાવો વી જે ઉત્પત્તિ, તે જ તેના વિનાશનું કારણ છે તે અર્થે વધુ છે કે —

“ઉત્પત્તિરેવ માયાના, વિનાશ દનુર્નિવૃત્ત ।

યો જાતિઃ ન ચ દ્યમ્નો નક્યપ્પાન્ સ ચ ન ચ ॥”

અર્થાત્—ભાવોની ઉત્પત્તિ જ તેના વિનાશનું કારણ છે, જે ઉત્પન્ન થયું અને નાશ પામ્યું, તે પછી કેના વડે નાશ પામે ?

ઉત્પત્તિ અસ્તિત્વની સિદ્ધિ કરે છે, તે જ ઉત્પત્તિ

જેમકે એટલું છે બધા અસ્તિત્વ પ્રધાનપદો છે તથા ‘નાસ્તિત્વ’ પ્રાધાન્ય છે અને તથા નાસ્તિત્વ પ્રધાનપદો છે તથા અસ્તિત્વ, પ્રાધાન્ય છે

વિનાશ અથવા જેનું ધીંગનું નામ (અપરં પર્યાય) નાસ્તિત્વ છે, તેનું મૂળ કારણ હોવાથી ( નસ્તિ વ-નાસ્તિત્વનો) અવિ નાશાવી નબળા મિદ્ધ કહે છે

હવે કોઈ પ્રશ્ન એ કે-જે સ્વરૂપ અસ્તિપણું છે તે જ સ્વરૂપે નાસ્તિપણું છે, ત્યારે અસ્તિપણું, નાસ્તિપણું એ બંને એક જ (એ-જ તેની તે વસ્તુમાં) હોવાથી ભાવ અને અભાવ એ ઉભયના જૈન્ય વધાના અનિષ્ઠ પ્રમગ આવશે

આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તૂટી જતા અમયમાં (તેના તે અમયમાં નહિ) એ બંને પી (અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વની) પ્રકૃતિના દોનાથી પૂર્વોક્ત દોન નહિ લાગે, કેમકે ભાવો (પદાર્થો) પ્રતિક્ષણે નાશ પામે છે, તેમજ અમે એમ પણ નથી માનતા કે જે અમયે ઉત્પત્તિ તે જ સમયે વિનાશ, એટલે અસ્તિત્વનું અવિનાશાવિ નાસ્તિત્વ મિદ્ધ થયું

એટલે સર્વ વસ્તુ સ્વ-પરં દ્ર-આદિની અપેક્ષાએ અસ્તિ નાસ્તિરૂપે સિદ્ધ છે, અસ્તિત્વની મુખ્યતાએ કરી પ્રથમ ભાગ થાય છે, નાસ્તિ વની મુખ્યતાએ બીજો ભાગ થાય છે-  
દ્વિતીય ભાગ અમાત

## તૃતીય ભાગ

હવે અર્ધપૂર્વક ત્રીજો ભાગ પ્રકટ કું છે —

— અર્પિતાર્પિતમિષ્ટે — શ્રીમાન હિમાચાર્ય

અર્પિત તથા અર્પિતની, વર્ણ તથા નિરેવયો

ઉપેક્ષાથી મુ ૨૨ ૧ પૈણ્ણતાયો પદ્યમા ભાગ મિદ્ધ

સ્યાદસ્મિ ણ્ય મ્યાનાસ્મિ ણ્ય । —૨૮ની પેઠે સવ વસ્તુ  
કેમે કેડીને જ (ગમી ચાલે નહીં) સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ  
મુખ્યપણે તત્ ૧, અને પદ્મવ્યાદિની અપેક્ષાએ મુખ્ય  
પણે અગત્ય ૨ — એના કેમે પીને જ સ્વ-પદ્મ વતુદયા-  
ધારતાવા ની વિવેક વગ્ર પ્રાપ્ત પૂરાપદ ભાવરૂપ વિધિ-  
નિધની મુખ્યતાની ત્રીજી ભાગ યાચ છે જેમકે—પદ્મ  
સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ - ધર્મિય છે જ, પદ્મવ્યાદિની અપે  
ક્ષાએ કથમિય નહીં જ વિવિ અને પ્રતિપદ જોની (કેમે  
શ્રી) મુખ્યતાનાજો મા ભા ૧૨ તૃતીય ભાગ અમાપ્ત

## ચતુર્થ ભાગ

નવે અર્થપરક ચોથો ભાગ પ્રગટ કરે છે —

સ્વાદુ જયત યમ ણ્ય । —મે વિરુદ્ધ ધર્મોનો મુખ્યપદ  
યુગપત્ (જે- ભાગે) પ્રયોગ ન જ થઈ શકે વિધિ અં  
પ્રતિપદ જને વિરુદ્ધ ધર્મ કે તેઓનો પ્રવાનપણે (જનેદ  
પ્રાધા ય હોય તા વખતો જો ? ભાગે જો- પદાર્થમા પ્રયોગ  
વડા નક, જેમકે એવા પ્રયોગ થઈ શકે જોયો તેમ શબ્દજ નર્થ.  
અર્થાત્ જો અનિર્વચનીય છે માટે મા મા મા ભાગને સ્થાવ  
અવપ્ત ય એવ કહ્યો મે વિરુદ્ધ ધર્મનું, અનેની મુખ્યતા  
રૂપે, કમપૂર્વક નિર્ણય ન વડે પણ જનેનું, જનેની  
મુખ્યતા રૂપે દરીને, એ જ ભાગે તો ન જ થઈ શકે  
ગીત-ઉજ્જ મુખ-જના પદે એક વસ્તુ અપેક્ષાવિશેરે  
એ નગાયે મુખ્યપણે ઉજ્જ હોય અને અપેક્ષાવિશેરે તે જ





પુષ્પ-ત શબ્દથી કમે કરીને જ પ્રત્યક્ષ અથવા સૂર્ય  
અદના અર્થની પ્રતીતિ (નિશ્ચય) થાય છે

। દ્વદ્વાદિ પદો (શબ્દો) અર્થની યુગપત્ત પ્રતીતિ કરાને  
છે, એ માનીનતા પણ આવી ખરિજ થાય છે ૯૬  
' ઘનગદિસો સ્ત —ધાવણી અને ખાદિરનું વૃક્ષ છે આ  
દ્વદ્વાદિ કમે કરીને જ જ્ઞાન થાય છે, યુગપત્ત નહિ, કેમકે  
મમ ને શબ્દનું અવાચસ્પત્ત હોવાથી કમે કરીને જ જ્ઞાન  
પ્રત્યય થાય છે, માટે અવસ્ત ૪ ૭ +

જીવાદિ વસ્તુ યુગપત્ત અનિત્ય-તાનિત્ય ધમે કરીને  
મ યુગપત્ત હોવા છતાં તેમ યુગપત્ત કરી ન લેતા, માટે અનકેત

+ અગીઆ એવ કકરનો લંગુ છે કે જૂ. જૂ. અર્થ એ  
સમરે વડાગોવડ ૧૨૭ મે નમ્બન સામથ્ય એ સમરે એક  
અર્થ પ્રજા કવવાનું છે, વડાગોવડ નહિ અર્થિ ગા કો. ૧૨૭ કર કે-  
મન્નરૂપ ગેક ના તોય તે ૧૧ યુ જે ૧૧ માં મે મે ૧ હોત તે મના  
અન માં સમગ્ર ૧ ૨૭ ૧ દાખલા તરિ —

(૧) ૩૫ ત=મુન, ૧૬ (૨) ૧૧=મોક પ્રજા ૧૧ ૧

(૩) મેના= ૧૧૧, પા ૧ ૧ આ (૪) ૧૧૧=૧૧૧ નગ  
જામ આ

મત્તા શબ્દો ૧૨૭૫ છે તો તેમા ૨૨૫ આ યુગપત્ત સમ  
જા નગો જતા ૨૬૫ મમગાં ૧૧૧ છે ૫૧ મે ૧ ૧૨૧ શબ્દની  
પ્રતીતિ મના મોના સમસ્ત મે ૧૧ અર્થ પ્રજા કવવાનું સામથ્ય  
શબ્દ મા છે, એમ અગી ૨૨૫ કે તેમજ ૧૧૧ સમામ ૧૧ ૫૧  
જામગુ

વ્ય અર્થાત્ અનિર્વચનીય તેમજ ઘટ એટલે ઘટનો ન્યાત  
 અવસ્થાએવ' રૂપ આ નાથો ભગ ફલિનાર્થ થાય છે (આ  
 મા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-એકી સાથે પગપગ વિરુદ્ધ  
 બે ધર્મ કહી શકે એવો કોઈ શબ્દ ન હોવાથી, વસ્તુનું  
 સ્વરૂપ કથયિત્ અવસ્થા ય નહે છે, અને વસ્તુનું સ્વરૂપ  
 કથયિત્ અવસ્થાએ છે, સર્વથા અવસ્થા ય નહિ જ, ને સર્વથા  
 અવસ્થાએ હોય તો અવસ્થાએ શબ્દ પણ ન યોગ્ય શકાય)  
 ચતુર્થ ભગ મમાસ

## પંચમ ભાગ

હવે અર્થપૂર્વક પાચમો ભાગ પ્રકટ કરે છે —

સ્વાત્ અસ્તિ યવ સ્વાત્ અવસ્થવ્યમ્ इति ।—સદશપૂર્વક

યુગપત્ મહશ-અમહશને લઈ અનિર્વચનીય કલ્પનાપ્રધાન  
 આ ભગ છે પોતપોતાના દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ  
 (વસ્તુનું) અસ્તિત્વ હોવા છતાં, સદશ-અસદશરૂપ પ્રરૂપણા  
 દરવાને આ ભગ અમમર્થ છે છવાદિ મર્વ વસ્તુ સ્વજાતિ  
 અપેક્ષાએ 'અસ્તિ' રૂપ હોવા છતાં, વિધિ અને નિષેધ એ  
 બંને રૂપે (એકી સાથે) વચનગોચર થઈ શકે એમ નથી  
 ■ ■ આ પ્રદેશે (મથલે) ઘટ છે, આમ ઘટ વિધિરૂપ હોવા  
 છતાં પણ, તેના મદ્રૂપ અને અમદ્રૂપ એ બંને ધર્મને લઈને  
 એકી સાથે એ બંને ધર્મ કહી શકાય એમ નથી, માટે  
 'મ્યાત્ અસ્તિ એવ મ્યાત્ અવસ્થા ય એવ ચ ઘટ'—એ  
 પાચમો ભગ ફલિનાર્થ થશે પચમ ભાગ મમાસ્ત,

## પાઠ ભંગ

હવે અર્થપૂર્વકે છઠો ભગ કહે છે —

સ્યાન્ નાસ્તિ યઃ સ્યાન્ અસ્ત્યમ્ હતિ ।—નિધપૂ  
ર્વકે એકી સાથે વિધિ-નિરોધને લઈ અવગત્ય કંપનાપ્રધાન  
આ ભગ છે પરદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ (વસ્તુનું)  
નાસ્તિત્વ હોવા છતાં વિધિ-નિધરૂપ પ્રરૂપણા કંવાને  
અમમર્થ એવા આ ભગમા છવાઈ ગર્વ વસ્તુ પરદ્રવ્યાદિ  
અપેક્ષાએ ‘નાસ્તિ’રૂપ હોવા છતાં, વિધિ અને નિધ એ  
બંને રૂપે યુગપત્ વચનગોચર થઈ શકે એમ નથી ૮૬  
આ નીજે ઘટ નથી એમ ઘટ નિરોધરૂપ હોવા છતાં પણ,  
તેના મદપ અને અસૂપ એ બંને ધર્મને લઈને એ સમયે  
તે બંને ધર્મ દ્વિ શબ્દ એમ નથી માટે ‘અથાત્ નાસ્તિ  
એવ અથાત્ અવગત્યઽથ ઘટ —એ છઠો ભગ કલિતાર્થ  
થયો પાઠ ભગ મમાસ

## સપ્તમ ભંગ

હવે અર્થપૂર્વકે સાતમો ભગ પ્રકટ કરે છે —

‘સ્યાન્ અસ્તિ યઃ સ્યાન્ નાસ્તિ યઃ સ્યાન્ અસત્યમ્  
હતિ’ —કમે ડરી અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વપૂર્વકે એકી સાથે  
વિધિ-નિરોધ પ્રરૂપણા-નિધ આ ભગ છે (ઇતિ શબ્દ  
સપ્તમીની સમાપ્તિ સૂચને )

(વસ્તુ) અવગતિ ઇ અપેક્ષાએ અસ્તિત્વરૂપ હોવા

છતા, અને પદ્મચાદિની અપેક્ષાએ નામરૂપ હોવા છતાં એકી માથે વિધિ-પ્રતિષેધ કરવાને આ ભગ અસમર્થ છે

આ ભગમાં સર્વ જીવાદિ વસ્તુ પદ્મચાદિની અપેક્ષાએ મત છે, પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અમત છે, તથાપિ યુગપત્ત વિધિ-નિરોધ વડે તેનું પ્રતિપાદન ચલુ અશક્ય છે ૦ હ આ અંશે પદ્મચાદિની અપેક્ષાએ ઘટ છે, અને પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ ઘટ નથી, આમાં એનું વિધિ-નિરોધરૂપે એક મમથે સ્વરૂપકથન કરવું અશક્ય હોવાથી અવડતલ છે (આમ અર્થ પાડે છે) એટલે—‘આત્મ અસ્તિ એવં આત્મ નાસ્તિ એવં સ્યાદ્ અજ્ઞાતવ્યમ્’—મા માનમોભગ ક્ષણિકાર્થ થયો.

### અત્તમ ભગ અમાપ્ત

વારૂ, એવ વસ્તુમાં અનંત ધર્મ હોવાથી અનંત ભગી થાય, મસલગી જ કેમ? આ શક્ય કર્તવ્ય નથી જુઓ, એ જ અંગે પ્રમાણુનયતત્ત્વાલોકાલકાગ્રમા ઠહુ છે કે -

‘ત વાચ્યમકથ વસ્તુનિ ત્રિધીયમાનનિવિખ્યમાના ડ મત્તધર્માભ્યુપગમેનાન તમગીપ્રમગાદસગતૈઃ સપ્તમગીતિ, વિધિનિવેધપ્રકાગવેષયા પ્રતિપર્યાય ધન્તુ યત્તાનામપિ મપ્ત મગોનામેય સમગ્રાન્। પ્રતિપર્યાય પ્રતિપાદપયનુયોગાના સપ્તાના મેવ સમગ્રાન્। ઇતિ।

અર્થાત્-એ એ- વસ્તુમાં અનંતા અનંતા ધર્મ છે, અને તે યથા વિધિરૂપ (સદગરૂપ) અને નિરોધરૂપ (અ-મદશરૂપ) છે, એટલે એના અનંત ભગ થઈ શકે, છતાં માત્ર ભગ જ થાય છે એમ કેમ ઠહુ? આ શક્ય કર્તવ્ય નથી,

ડેમકે ગમે તેવા વર્મને અસ્તિ-નાસ્તિરૂપ કહીએ, પણ પ્રત્યેક ધર્મમાં તો અસ્તિ નાસ્તિરૂપ ભગ (વચનના પ્રકાર) સાત જ થશે, એટલે અનત ધર્મની મામળાની ભલે અનતી થાય, પણ એક ધર્મની તો એ જ થવા લી, એ ધર્મના સાત જ ભગ+થવાના ડેમકે પ્રતિપર્યાયોઃ (એકેક ધર્મે) પ્રત્યેક (પ્રતિપર્યાયનુયોગ) માત્ર જ ઊડી શકે -

+ આ સાત સત્-આતમા પણ 'દિપ્તિ' રૂપે ૫ ૩-૪ પ્રકાર છે

- જેમ આ સત્-આત્મ સરૂપ રૂપેને વધ માત્ર ભગ સાથે છે તેમ સામાન્ય-વિશેષ એ બે ધર્મો પણ સાતનખીરૂપે ઉતરી શકે શુએ પ્રમાણપત્રના નોંધકાવકાર

- પ્ર ૧ ધર્મ કે સાત જ પ્રત્યેક કેમ જોડે ? ઉત્તર-એ ૥ ૨૧૩ પો ગદ્યુરની ઇચ્છા માત્ર પ્રત્યેક જ થઈ શકે માટે

પ્રશ્ન-મત્તવિત્તિ ત્રિગુણ શા માટે ?

ઉ-એ અજ્ઞાના મટે માત્ર પ્રત્યેકના ઉત્થાને કે, માટે.

પ્રશ્ન-સત્ત્વિત્તિ જ ગરેલ શા માટે ?

ઉ-અત્યુના પ્રત્યેક ધર્મના એ સાતની જ ઉપવર્તિ છે માટે શુએ પ્રમાણપત્રના નોંધકાવ-૧૨ -

“ પ્રતિપર્યાય પ્રતિપર્યાયનુયોગાના મત્તાનામય સ્વભવાત્ ૧૩૦ । તેષામપિ સત્ત્વ સત્ત્વિધત્તિજ્ઞાનાસમવાત્ ૧૪૦ । તસ્યા અપિ મત્તવિધત્ત સત્ત્વૈષ ત મદદસમુત્પાદાન્ ૧૪૧ । તસ્યાપિ મત્તવિધત્તવિનિયમ સ્વગોચર્યસ્તુધર્માના મત્તવિધત્ત્યૈ યોગ્યત્તરિતિ ૧૪૨ । પ્ર ન ત

મપ્તભગીનો પ્રત્યેક ભગ જે પ્રકારનો-

(૧) સકલાદેશ ભગ ( અથવા પ્રમાણ )

(૨) વિશ્વાદેશ ભગ ( અથવા નય )

ત્યાજ ( પ્રમાણનયતરવાલોકાલ કારમા ) કહ્યું છે કે -

“દ્ય મપ્તભગી પ્રતિભગ મવલાદેશસ્વભાવા ત્રિવિદ્યા દેશસ્વભાવા ચ ॥ ૪૩ ॥ પ્રમાણપ્રતિપદ્ધાનતત્ત્વમાર્તમક થન્તુત વાન્નાદિભિરમદટુત્તિપ્રાધા યાદમેદાવચાગદ્વા યોગ પથેત પ્રતિપાદન ચચ મકગદેશ ॥ ૪૪ ॥ તદ્વિપરીતસ્તુ ત્રિવિદ્યાદેશ ॥ ૪૫ ॥” ઇતિ ચતુર્થ પરિચ્છેદે

અર્થાત્—આ સમભગીના પ્રત્યેક ભગ જે પ્રકારના છે એ- મકલાદેશ ભગ, જીજ્ઞે વિકલાદેશ ભગ તેમાજે ભગ પ્રમાણથી નિશ્ચય કરેલ અનત વર્માર્તમ વગુનું-ગલાદિ આઠ વડે ( ધર્મ-ધર્મીના ) અને વૃત્તિને મુખ્ય કરીને અથવા ( ધર્મ-ધર્મીના ) અને વૃત્તિનો ઉપચાર કરીને-એક માયે+ પ્રતિપાદન કરે તે + મકલાદેશ ભગ અથવા પ્રમાણ, અને

+ તથા સકલાદેશ પ્રમાણવાક્યમ્ । તેના મકનાદેશ ભગ તે પ્રમાણ વાક્ય છે, અને વિકલાદેશો નયવાક્યમ્ । વિશ્વાદેશ છે તે નય વાક્ય છે

તાત્પર્ય કે-સકલાદેશ ભગ અથવા પ્રમાણ છે, તે જાણી વડે ધર્મ-ધર્મીનો અને મુખ્ય કરી, અથવા ધર્મ-ધર્મીના અને નો ઉપચાર કરીને એ-સમયે વસ્તુના સપૂર્ણ વર્માનુ એક પ્રતિપાદન કરે છે અને વિશ્વાદેશ ભગ અથવા નય છે, તે નય-નયી મા તે જાણે મુખ્ય કરી અથવા એ-ભાવો ઉપચાર કરી રમે કરીને એકેક ધર્મ લઈને, વગુના સ્વરૂપનું કવન બિનરૂપે કરે છે

તેથી વિપરીત તે વિકલાદેશ ભગ, અથવા ક્રમે ડરીને (ધર્મ-ધર્મીના) બેઠને શુભ ડરીને, અથવા (ધર્મ-ધર્મીના) બેઠના ઉપરાં ડરીને, વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે, તે વિકલાદેશ ભગ અથવા નય.

પુનઃ જાનાઈ આઠ શુ ? તો કે (૧) કાલ, (૨) આત્મ સ્વરૂપ, (૩) અર્થ, (૪) અળધ, (૫) ઉપાર, (૬) શુભિ દેશ, (૭) સમર્થ અને (૮) ગાળ, એ આઠ એ આઠનો સમૂહ ળતાવનાર આ જોડ ૮ —

— ક્રમે ળીને આં શુ ૧૫૧ (એ સમયે એક માથે) એ સમો ૫૫ પમજવા જવા ૬ —

“ક વુન કમ ? કિં ચ યોગપદમ ? વદાઽસ્તિ યાદિ ધમાણા વાગદિભિરેદવિવક્ષા તદેકશ્ચચ્ચસ્યાનેવાથપ્રવાયન શનયભાવાત્કમ । વદા તુ તપામથ ધમાણા વાગદિભિરેદન વૃત્તમાત્મરૂપમુચ્યત તકેચેનાપિ ગન્ત્રાકથમપ્રત્યાયનમુગ્ધન તથામરતાપત્ત્યાઽનરશ્ચપદમરૂપસ્ય વસ્તુન પ્રતિપાદન- સમયાયોગપદમ । ”—પ્ર ન ત

અથાત્ —ક્રમે એના શુ ૧૫૧ અટને મ ૧

જ્યારે એ વસ્તુ ળાગી નાન-નાગિત્તારિ અનત ધમાના ભગ્યુ, પ્રયો નાગિ કારણો ગા બેઠજાન ળિવક્ષા ધરીએ ત્યારે એ જા ના ના ધર્મોની પ્રતિષ્ઠા એ સમુદ રકે નથી નથી એસે પ્રયો- ધર્મ ક્રમે રીને જ જોડ સમો વડે ડરીને મ્હેસ ૫૧ ૭ આ ક્રમ ગાળે

અને જ્યારે એ જા સપૂર્ણ વખોને મલાર્કિ કારણોને નધ અભિન માનીએ ત્યારે સર્વ ધર્મ એવરૂપ વિવક્ષિત થરાથી એક જ

“વાગમરૂપસંઘા સમર્ગોપક્રિયે તથા ।

ગુણિદેશાથશાસ્ત્રોત્યર્ગે કાલાદય સ્મૃતા ॥”

અર્થાત્—જાવ, આત્મરૂપ મળધ, સમગ્ર, ઉપક્રિયા,  
ગુણિદેશ, અર્થ અને શાસ્ત્ર એ આઠ કાલાદિ ઠઠ્યા છે

આ અંગે વિગેષ નિશામુએ સ્થાપવાદ ગતનાકેની  
લખુરૂતિમા એવું

આ મતલબી વિવક્ષામા ગ્લમરૂતિ-પી (પ્રમાણી)  
મારાવી લાઈ દુરુલ થયું હોય તો બુધ પુખ્તોએ જામ્યાનુસાર  
તે સુધારી લેવું

॥ ઈતિ સમ્પલગી મમયન રૂપ ત્રયમ નર્ગ સમાપ્ત ॥

મમરે (યુગપત)એ જ સમ્પલગી ની સમાપ્ત એ આ ગુરુપત્તિ ની લાડ  
અદિઆ એ જ્ઞાનમા ગમવાનું છે કે જો સમ્પલગી વાચ્ય તો એક જ  
ધર્મનો છે (કેમકે સમ્પલગી ધર્મ ધર્મોને એક મમયે ન જ રી લાડ )  
પણ તે વાચ્ય વર્મ ની બીજી મધ ધર્મો સાથે અને નિ માની  
હોનાથી તે એક ધર્મ ની વિવક્ષામા નવા ધર્મો એક સમ્પલગી વડેયુગપત્તિ  
અમર્મરૂપ જાડ છે

\* કાવાદિ વડે અને રૂતિ ગુરુએ પણ અમર્મરૂપ થાય છે —

“તથા (૧) સ્વાસ્તીયાદિગ્રન્થસ્થયત્યથ ચન્વાગમસ્તિત્વ  
તત્કાલમશપાનતધર્મા ઘસ્તુર્યથાત્રેતિ તથા કાઠેનાડભેદ  
વૃત્તિ ।”

જવાદિ કથયિત્ અગ્નિ પ’ છે જ એમા જે કાને અસ્તિત્વ  
ગુણ છે, તે જ કાને નાસ્તિત્વાદ બીજા અનત ગુણો પણ તે અસ્તુમા  
મેમ્પલગી છે, તેથી તે ધર્મોની કાને કાને અભેદ વૃત્તિ જાણુની

(૨) યદય ચાસ્તિત્વસ્ય તદ્ગુણ રમામરૂપ તદ્વાયા  
નતગુણાનામપિ રૂતિ જામરૂપનાડભેદરૂતિ ।



અસ્તિત્વ વસ્તુનો ગુણ હોઈ તેનું જે ( વસ્તુ સાથે ) આત્મરૂપતા છે તેજ આત્મરૂપતા વસ્તુના નાસ્તિત્વાઈ અન્ય ગુણો પશુ કે, તેથી તે ધર્માની આત્મરૂપે કરી અભેદ પ્રતિ

(૩) ય યથ ચાધારાઽર્થા દ્રવ્યારણોઽસ્તિ યસ્ય જ પથા ડ-યપયાયાનામિ યથનાઽમેદદૃષ્ટિ ।

અર્થ ॥ મનો જે અર્થ (૫૧) નાસ્તિત્વ પર્તીત આધાર જે તેજ અર્થ નાસ્તિત્વાઈ અ ૧ પથાપરો આધાર જે માટે તે પર્તી મોની અર્થરૂપે કરીને અભેદ પ્રતિ જાણી

(૪) ય યથ લાઽવિત્તગભાજ વર્થેચિત્તાદામ્યલક્ષણ સમ્ય-ધાઽસ્તિત્વસ્ય જ યથ શેષચિત્તાયાનામિ સમ્ય-ધનાઽ મેદદૃષ્ટિ ।

કથચિત્ત ત ૧ અર્થ આર્થવગુભાન ( જે ૧૧ કરી નિર્મલ ન થાય એવો ) જે ન ૧૫ સ્ત્રી સાથે અસ્તિત્વ રિજે ( વર્થ, ગુણ ૫૧૧ ) નો છે તેજ સબધ નાસ્તિત્વાઈ અપર વિશેષો પશુ નથ સાથે કે, માટે તે પર્તીયોની સબધરૂપે અભેદ પ્રતિ જાણી

(૫) ય યથ ઉપકારાઽસ્તિ-યત્ત સ્વાનુરક્તયગ્ન સ યથ શપિગપિ ગુણરિત્યુપકારેનાઽમેદદૃષ્ટિ ।

અસ્તિત્વ ગુણો કરીને નિજઅવગમ અનુગ ૧ ૨ થ રૂપ જે ઉપકાર સાથે કે, તેજ ઉપકાર નાસ્તિત્વાઈ અ ૧ ગુણોએ કરીને પશુ સાથે કે માટે તે ગુણોની ઉપકારે કરીને અભેદ પ્રતિ જાણી

(૬) ય યથ ગુણિ સમ્ય-ધી દેશ દેષલક્ષણાઽસ્તિ ત્વસ્ય જ પથા-યગુણાનામિતિ ગુણિદેશનાઽમેદદૃષ્ટિ ।

અસ્તિત્વ ગુણ (૫૧) ના ગુણી (૬૫) નો જે દેશ (ક્ષેત્ર) સાથે સબધ છે તેજ દેશ સાથે નાસ્તિત્વાઈ અન્ય પર્તીયોના ગુણી (તે જ

૬-૫) નો સમય હોવાથી તે પરિણામી ગુણીદેશ વડે અભેદવૃત્તિ  
(cp Things which are equal to the same thing  
are equal to one another એ ન્યાય )

(૭) ય યથ ચેકવસ્તુમનાઽસ્મિન્નયમ્ય સ્વતઃ સ યથ  
દોષધર્માનામિતિ સમર્થેનાઽભદ્યુતિ । અવિગ્રમ્યમારઽભદ્  
પ્રધાન ભેદો ગોણ , સ્વતઃ નુ ભદ્ પ્રધાનમભેદો ગોણ  
इति विशय ।

અગ્નિત્વનો એકે વ તુરૂં દી જ સસર્મ ૧ તે જ સસર્મ  
નાગ્નિત્વાનો પા ૧૦ સગી અસર્મિઃ વૃત્તિ ૭ અદિ ૧ ન વા  
૬ (૪) અવિગ્રમ્યમાર સમ ૧ અને આ (૭) સમ ૧ સમ ૧ મા વિના  
( એ ) ૧૧ તેના ઉત્તરમા મુદ્દાનુ કે અવિગ્રમ્યમાર અમ નધા ૧  
પો ૭ે અો બ ઓણપા ૩ અને ૧ સ ૧ મા ઓશી ઉત્ત ૭

(૮) ય યથાસ્તીતિ શબ્દોઽસ્મિન્નયમ્યાં મકમ્ય યસ્તુના  
ધારક સ યથ શયનતથમાત્મકમ્યાપીતિ શબ્દનાઽ  
ભેદવૃત્તિ ।

અગ્નિ અવાત ૩ એવા (આ) અગ્નિત્વ મર્મસાગી વસ્તુનો  
વા ૬ ૭ે શબ્દ ૭ે તે જ શબ્દ નાગ્નિ અર્થાત્ ૧ થી મના નાગ્નિ  
ત્વાદિ અન્ય આત રમાત્મ વસ્તુનો વાચ્ય છે, એટલે એ ધર્મોનો  
શબ્દે કી અભેદ વૃત્તિ વર્ધ

પર્યાયાર્થફલનયગુણમાત્ર દ્રવ્યાર્થિકપ્રાધાન્યાદુપપચત ।

એ પૂર્વાપ્ત આ પ્રમદે અભે વૃત્તિ કહી તે અભે વૃત્તિ પર્વા  
યાર્થિક ના ઓણ દીએ અને ૧ ન્યાર્થિકો પ્રસન કીએ તો ઉત્પત  
થાય છે પદ્ય—

કયાધિકગુણમાત્ર પચાધિકપ્રાધાત્યે તુ ન ગુણાનામ  
 મદ્વૃત્તિ સ્મર્યતિ, (૧) સમકાલમેવત્ર નાનાગુણાનામસમ  
 ગાર સ્મર્ય યા તદાદ્યસ્ય તાદૃશમદ્વસંગત્ ।

દનાધિકો આત કરી પચાધિક મુખ્ય કરીએ તે ગુણો ઠી  
 એમને ઠીત નથી ગણાવી શકે —

(૧) એક જ ગુણા સંગ્રહને જુદા જુદા પચારીતો (ગુણો) )  
 અમળ્ય છે, અને એક જ સમય જુદા જુદા પચારીતો મળવાના હોય  
 હોય તો તે તે પચારીતો બાદથી સમાજે તે સમય માને (જાણે)  
 આપણે તો એ જ વસ્તુની સત્ત્વરીએ જીએ ) તેમજ—

(૨) નાનાગુણાના સ્વર્થાધન નામરૂપસ્ય ચ મિથ્યત્વાત્  
 આમહુષાઃપ્રભેદે તથા મદ્વસ્ય વિરાધાત્ ।



# નય દ્રવ્ય, પર્યાય, ગુણ, સ્વભાવ

મતલબ ગી કરી, હવે નય લક્ષણ જાણીએ છીએ —

(૧) નાનાસ્પર્શમાયમ્યા વ્યાવૃત્ત્યવસ્મિન્ સમાગ વસ્તુ  
નયતિ પ્રાપ્નાતીતિ નય ।—વસ્તુના અન- જુદા જુદા સ્વભાવ  
છે, તેમાની તેને વ્યાવૃત્ત (૨) કરી એક સ્વભાવમા આવડવી,  
પ્રાપ્ત કરવી, એનું નામ નય (અથવા)

(૨) પ્રમાણન સ્વગૃહીતાર્થજ્ઞાના નય ।—રમાણ વડે  
સમજાયેલા ૪ અથ, તેનો એક અંગ તે નય (અથવા)

(૩) જ્ઞાતુરભિપ્રાય ધ્રુતચિક્ષ્ણા વા હયેવ ।—જ્ઞાતાના  
અભિપ્રાય અથવા ધ્રુતના વિકલ્પ ન નય (અથવા)

(૪) નયપ્રાપ્તિરન્યથાસિત્તાસ્તુતિ જ્ઞાતાપ્રાપ્તિ  
યોધા નય ઇતિ-અનુગાગૃહીત ।—વસ્તુમારમા આત ધર્મનો  
અધ્યાય જાણ્યો છે, તેમાથી એ અથ ગણક જે જ્ઞાન તે  
નય (અથવા)

(૫) નાયત ચન ધ્રુતાસ્ય પ્રમાણચિક્ષ્ણાસ્તુતિ  
સ્વદિગ્દર્શીત્રાસી-યત સ પ્રતિપક્ષરભિપ્રાયચિક્ષ્ણા તય ।  
(આજ્ઞા- રત્નાકર) —પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ વડે નિશ્ચિત કર  
વસ્તુના અથને કે અથોને જે પ્રકાર કરે, અને જાણીના અથો  
અથે ઉદાસીન નહે, અથાત જાણીના અથોનો નિરોધ ન  
કર તે નય, (ભૂતિની અપેશાએ ‘જશ એ એકવચન  
લીધું છે) જાણીના અથોનો નિરોધ (પ્રતિજ્ઞેય) કર તો તે  
નયાસામ્ય જાણુવું પડ્યાતમા એ અજેકનું છે કે —

નિ શેષાગ્રજુષા પ્રમાણવિષયીશ્ચ મમામેદુર્વા ।  
 વસ્તુના નિષેષાગ્રજ પનપરા મજ્જશ્રુતા મેગિન ॥  
 ઔદાસીયપ્રગયણાસ્તદ્વરે ચાશે મારુ તયા ।  
 મેદ્યાતકચક્રપચક્રનુવાસ્ત સ્યુમ્નદા દુનયા ॥

અર્થાત્—પ્રમાણવડે નિશ્ચિત અનલ ધર્માદ્ય વસ્તુઓના નિયત અગ (અમુક અગ) ના કે પના કન્વામા તત્પર સાત પ્રકારના પુત બની વાય છે તેમા જે પુત સ્વકમ્પિત અગને સ્વીકારી તે ગિવાયના ખીજ અગનો નિધ નહિ કરતા તેમા ઉદ્ધમીન રહે છે, તે નય કહેવાય છે, અને જે એકાત પાનાના જ અગનો જપતાકપ વલ્લકપકથી મરિન છે, અર્થાત્ એક પોતે કપેલો ધર્મ જ સ્વીકાર અને ખીજા અગોનો નિધ કરે તે દુર્નય કહેવાય છે

શ્રી જિનના મતમા કાઈ પણ વ્યવ તથા રહિત નથી, અર્થાત્ જે જે જાણે છે તે જાણ સાપેક્ષ કરુ છે

શ્રી વિશેષાવલોકમા કરુ છે કે —

“ મત્તિય મર્ષાં વિહુણ સુત્ત જત્થાં અ જિજ્ઞાસવ કિંચિ ।  
 આમજ્ઞં હ માયાર નય મયવિમારઓ વૃથા ॥ ”

અર્થાત્—શ્રી જિનમતમા સૂત તેમજ અર્થ નય વિના નથી, અર્થાત્ જે જે કાઈ કયન છે તે સાપેક્ષ છે, માટે નયવિશ્વારદ્ધ, નયના બાણકાર પુત્રોએ કોઈ શ્રોતા મળે ને તેને નય અનુસાર કહેવું, અર્થાત્ શ્રોતાને યોગ્ય સાપેક્ષ જેમ ઘટે તેમ કહેવું

## નયાભાસ

પ્રમગને લઇને નયાભામનુ લક્ષણુ કહે છે —

‘સ્વાભિપ્રેતાદ્દશાદિતરાશાપલાપી નયાભામ ।’—અર્થાત્  
સ્વાભિપ્રેત પોતે ઝઢણુ ઢેલો, ઇચ્છેલો એવો જે અર્થનો  
અથ તે સિવાયના ણીજા અગનો અપવાય-નિવેધ (વિપ્ર  
તિપત્તિ) કગ્તો છતો નયની પેઠે જાગે, તે નયાભાસ કહે  
વાય, પણ નય નહિ જેમ, વસ્તુ એકાત નિત્ય છે, અથવા  
એકાત અનિત્ય છે, એવુ પ્રતિપાદન કન્ટાગ, બોધ કરનારા  
અન્ય દર્શનીઓના વચનો

## નયના પ્રકાર

વિસ્તારની વિવક્ષા કરીએ તો નય અનેક પ્રકારના  
છે, કેમકે જૂદી જૂદી વસ્તુઓમા અતત અશોના એક એક  
અગને કથન કરનારા વક્તાના જે ઉપન્યાસ (વચન) છે, તે  
બધા નય છે તે અગે કહ્યુ છે કે —

‘જાયદ્યા વયણપદ્ધા તાગદ્યા ચેત્ર હંતિ નયવાયા ।

જાયદ્યા નયવાયા તાગદ્યા ચેત્ર પરમમયા ॥’

સમિતિ સૂત્ર, ૩-૪૭

અર્થાત્—જેટલા વચનપદ્ય છે, તેટલા નયવાદ છે અને  
જેટલા નયવાદ છે, તેટલા બધા એકાત માનવાથી (અર  
અપગ્મ નિરપેક્ષપણે) પરમમય છે

આગ તેના વિનાનું એ નયોનું પ્રવચન થઈ શકે નહિ, માટે મતોપચી એનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે — તે (નય) બે પ્રકારના છે (૧) દ્રવ્યાર્થિક અને (૨) પર્યાયાર્થિક તે બે મને હવે કહું છું —

‘ જિજ્ઞાસ્યપદાર્થતયા સૂક્ષ્મભેદા જયાણ સત્ત્વાર્ણ ।  
જિજ્ઞાસ્યમાદ્યજેઝ દ્વયપલ્લદ્વિયા મુજદ્વ ॥ ’

અર્થાત્—સર્વ નયોના મૂળ ભેદ નિશ્ચય અને વ્યવ-  
વહાન નય છે, તેમા નિશ્ચય નયના માધનહેતુ, દ્રવ્યાર્થિક  
અને પર્યાયાર્થિક બાંદો.

### દ્રવ્યનું લક્ષણ

ત્યારે દ્રવ્ય એટલે શું ? દ્રવ્યનું લક્ષણ શું ?

(૧) “મત્ત્વલ્લભન ।” — ‘સત્’ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે  
અર્થાત્ જે ‘સત્’ છે, તે દ્રવ્ય છે ત્યારે ‘સત્’ એટલે  
શું ? તે કહે—

(૧) “મીયતિ સ્વરૂપીયાન્ ગુણપર્યાયાન્ સ્વાત્માતીતિ મત્ત્વ ।”  
પોતાના ગુણપર્યાય સાથે જેની વ્યાપ્તિ છે, પોતાના ગુણપર્યાયમા  
જે રહેલ છે, (અન્યમા નહિ, મથવા જ્યા પોતાના ગુણપર્યાય  
ત્યા દ્રવ્ય, જ્યા દ્રવ્ય ત્યા તેના ગુણપર્યાય, એ વ્યાપ્તિ  
અથવા અવિનાશાવ મળે છે) તે ‘સત્’ અથવા (૨)  
“ઉત્પાદયયઘૌચયક્ત મત્ત્વ ।” — જે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને  
ચિરંતના એ ત્રણથી મુક્ત તે મત્ત્વ અથવા (૩) અર્થત્રિયા  
વારિ મત્ત્વ । — જે અથક્રિયાવારિ છે તે મત્ત્વ ત્યા માટે  
શું છે —

“યદેવાથક્રિયાકારિ તદેવ પરમાર્થમત્ ।

યથ તાર્થક્રિયાન્કારિ તદ્ય પરતાડ્યમત્ ॥”

અર્થાત્—જે અર્થક્રિયાકારિ છે, તે જ પરમાર્થ મત્ છે, અને જે અર્થક્રિયાનાં નથી તે પૈથી પણ અમત્ છે અથવા—

(૨) ‘નિજનિજપ્રદેશસમદ્વૈરગ્ન્યદ્વૃત્ત્યા સ્વમાત્રયિમાત્ર પયાવાન્ દ્રવતિ દ્રોષ્યતિ અવુદ્રવદિતિ દ્રવ્યમ્ ॥ —પોતા પોતાના પ્રદેશ સમૂહ ઠરી અખડ વૃત્તિએ રહી સ્વભાવ-વિભાવ પર્યાયને જે પ્રાપ્ત થાય છે, યથે, અને યથા જે, એ દ્રવ્ય (તાત્પર્ય કે એવો કેઈ તમય નથી કે જ્યારે દ્રવ્ય પર્યાય રહિત હોય) એટલે પોતાના (અન્યના નહિ) પ્રદેશમા અખડવૃત્તિએ રહી પયાયયુક્ત હોય તે દ્રવ્ય અથવા—

(૩) ‘ગુણપયાયત્તદ દ્રવ્યમ્ ।’—ગુણપર્યાયવાળું તે

દ્રવ્ય અથવા—

(૪) ‘ગુણાશ્રયો દ્રવ્યમ્ ।’—ગુણનો આશ્રય (જેમા ગુણ રહ્યા છે તે) દ્રવ્ય એજ નો શ્રી વિશેષાધ્યક્ષ વૃત્તિમા કહ્યું છે કે—

+ “દ્રવ્ય દ્રવ્ય દોરવયયો ત્રિગાગ ગુણાણસદાયો (સમાગ્રો) ।

દ્રવ્ય મય માવમ્મ મયમાત્ર ચ જ જાગ ॥”

+ સંગ્રહ અથવા—

દ્રવ્યતિ દ્રવ્યને દોરવયયો ત્રિગાગો ગુણાના સમાગ્ર (સમાગ્ર) ।

દ્રવ્ય મય માવમ્મ મતમાયમ્ ચન્ ચોમ્ય ॥



અર્વાત્—(દ્રવ્ય=દ્રવ્યતિ) તે તે પર્યાયોને જે પ્રકારે જે  
 જે મૂકે છે તે દ્રવ્ય અથવા (દ્રવ્ય=દ્રવ્યત) તે તે પર્યાયો વડે  
 જે પ્રકારે જે મૂકાન છે, તે દ્રવ્ય અથવા (દાર્શનિકો=  
 દૌર્લભ્યતા) દુ (સત્તા) નો જે અવયવ અથવા વિભાગ છે,  
 તે દ્રવ્ય (મત્તાનો અવયવ અથવા વિભાગ તે દ્રવ્ય, આથી આ  
 સત્તા તે મત્તાસત્તા મમજીવી, તેના અવયવ અથવા વિભાગરૂપ  
 અવાનગ મત્તારૂપ દ્રવ્યો પણ થાય છે જ, માટે સત્તાના  
 અવયવ કે વિભાગને દ્રવ્ય કહ્યું ) અથવા જુઓ (રૂપ, રસાદિ)  
 ના મદ્રાવ અથવા મદ્રાવરૂપ, મમકરૂપ, ઘટાદિ તે દ્રવ્ય

તથા ભાવિ પર્યાયને યોગ્ય જે દ્રવ્ય તે પણ દ્રવ્ય  
 જેમકે ગજપર્યાયને યોગ્ય કુમાર (ગજકુમાર ગણત નથી, પણ  
 ભવિષ્યમા તે રાજરૂપ પર્યાયને પામે એમ છે, માટે દ્રવ્ય  
 રાજ કહેવાય) તથા ભૂત પર્યાયરૂપ જે દ્રવ્ય તે પણ દ્રવ્ય  
 જેમકે—જે ઘડામા એકવાર ઘન હતું, પણ હાલ નથી, છતા  
 તેને ઘૂત ઘટ કહીએ છીએ (ધીના ઘડારૂપ પર્યાય તે ભૂત  
 પર્યાય થયો, કેમકે વર્તમાનમા તે ઘડામા ધી નથી, છતા  
 તેને દ્રવ્યથી ઘૂતઘટ કહીએ છીએ ) તથા (ચ) ગાંધી  
 ભૂત-ભવિષ્યત પર્યાયરૂપ જે દ્રવ્ય તે પણ દ્રવ્ય કહેવાય  
 એમ મમજીવી જેમકે—જે ઘડામા એકવાર ઘન હતું હાલ  
 નથી, ભવિષ્યમા તેમા ઘૂત નાજવાનું છે, એટલે એ દ્રવ્યથી  
 ઘૂતઘટ કહેવાય તાત્પર્ય કે—જે દ્રવ્ય ભૂત પર્યાયને યોગ્ય  
 હોય, અથવા ભાવિપર્યાયને યોગ્ય હોય અથવા ભૂત-ભાવિ  
 એ બંને પર્યાયને યોગ્ય હોય, તે જ દ્રવ્ય કહેવાય, અન્ય  
 તરફ જે પર્યાય વર્તમાનમા ન હોય તો પણ ભૂતકાળમા

હતો, અથવા ભવિષ્યમા યનાર છે, અથવા ભૂતમા હતો, વર્તમાનમા નહિ હોવા છતાં ભવિષ્યમા યનાર છે, તે પર્યાયવાળુ દ્ર વ્ય તે દ્રવ્ય કહેવાય, અન્ય નહિ, નહિ તો પર્યાયમાત્ર અનુભૂતત્વ અને અનુભવિષ્યમાણત્વવાળા હોવાથી પુદ્ગલાદિ સર્વ પર્યાયને દ્રવ્યત્વનો પ્રસંગ આવે આ ઉપરોક્ત શ્રી વિશેષાવશ્યકની ગાથાનો વિસ્તૃતાર્થ થયો એ ગાથામા દ્રવ્યની જે ભૂદી ભૂદી [૧-૨-૩-૪] આર બ્યાખ્યા આપી છે તે સમાવેશ પામે છે

## સ્વભાવ-વિભાવ પર્યાય

પ્રસંગપ્રાપ્ત સ્વભાવ-વિભાવ પર્યાયનું કથન હવે કરે છે—અગુરુવદ્યુ દ્રવ્યના જે વિકાર તે સ્વભાવ પર્યાય, તેથી વિપરીત અર્થાત્ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન પર્યાય તે વિભાવ પર્યાય તેમા અગુરુવદ્યુ દ્રવ્ય સ્થિર છે, જેમકે સિદ્ધિક્ષેત્ર તે જ અંગે શ્રી સમવાયાગ વૃત્તિમા કહ્યું છે કે —

“ ગુરુલદ્યુ દ્રવ્યં યત્તિયગ્ગામિ વાગ્યયાદિ, અગુરુલદ્યુ યતિરિષ્ટં સિદ્ધિક્ષેત્ર ઘટાકારવ્યવસ્થિતજ્યોતિષ્કવિમાનાદી મીતિ ॥”—અર્થાત્—જે દ્રવ્ય તિર્યંગ્ગામિ ( નિરન્દ્રા ચાલવા વાળા ) છે તે ગુરુલદ્યુ દ્રવ્ય કહેવાય, જેમકે વાયુ આદિ અને જે દ્રવ્ય સ્થિર છે, તે અગુરુલદ્યુ કહેવાય જેમકે—સિદ્ધિક્ષેત્ર તથા ઘટના આકારે વ્યવસ્થિત એવા જ્યોતિષ્કના વિમાન આદિ

ગુણના વિકાસ તે પર્યાય,—તે બાજુ પ્રકાશના છે—

- |                       |                          |
|-----------------------|--------------------------|
| (૧) અનંત ગુણ હાનિ     | (૭) અનંત ભાગ વૃદ્ધિ      |
| (૨) અમ જ્યાં ગુણ હાનિ | (૮) અસ જ્યાં ભાગ વૃદ્ધિ  |
| (૩) મ જ્યાં ગુણ હાનિ  | (૯) મ જ્યાં ભાગ વૃદ્ધિ   |
| (૪) મ જ્યાં ભાગ હાનિ  | (૧૦) મ જ્યાં ગુણ વૃદ્ધિ  |
| (૫) અસ જ્યાં ભાગ હાનિ | (૧૧) અમ જ્યાં ગુણ વૃદ્ધિ |
| (૬) અનંત ભાગ હાનિ     | (૧૨) અનંત ગુણ વૃદ્ધિ     |

નર-નારકાદિ ચતુર્ગાનિ અથવા ચોગરી લાખ યોગિ  
એ વિભાવ પર્યાય

### દ્રવ્યના સામાન્ય દશ ગુણ

હરે ગુણના નિભાગ દેખાડે છે —

- |                                           |                                                      |
|-------------------------------------------|------------------------------------------------------|
| (૧) અસ્તિત્વ (દ્રવ્ય માત્રનો સામાન્ય ગુણ) | (૭) ચેતનત્વ (જીવ દ્રવ્યનો જ સામાન્ય ગુણ)             |
| (૨) વસ્તુત્વ ( " )                        | (૮) અચેતનત્વ (પુદ્ગલાદિ અજીવ દ્રવ્યનો જ સામાન્ય ગુણ) |

+ અસ્તિત્વ આદિ ગુણોના અથ સમજવા માટે તે દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણ ધીમે મુજબ —

(૧) અસ્તિત્વ=મૂળપદ, (અનુભવાપત્તે) ‘મત્’ નામના વસ્તુના હોવાને તે, ‘મ’ જ ન હોવા માટે હોવાપણ છે ‘નામતા વિષય ભાવ’

(૨) વસ્તુત્વ=સામાન્ય વિશેષાત્મકતા અમાત્રમાં સામાન્ય અને વિશેષ એ બંને અભિલાખથી સળંગપણે રહેવા છે વસ્તુના જ માટે ‘વસ્તુ’ એ નામ (૩) કદ-દૃશ્ય-દંડનો અર્થ હોવા જણાવેલો

- (૩) સામાન્ય વિશેષાત્મક દ્રવ્ય ( „ ) (૬) મૂર્ત્ત્વ (પુણ્ય દ્રવ્ય નો જ સામાન્ય ગુણ)
- (૪) પ્રમેયત્વ ( „ ) (૧૦) અમૂર્ત્ત્વ (જીવ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાલ એ પાંચ દ્રવ્યનો જ સામાન્ય ગુણ)
- (૫) અગુરુલ્લધુત્વ ( „ )
- (૬) પ્રદેશત્વ ( „ )

(૪) પ્રમેયત્વ=પ્રમાણ (પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ કે બંને) વડે જોતો નિશ્ચય કરી શકાય તે પ્રમેય દ્રવ્યમાત્ર પ્રમેય છે, અર્થાત્ પ્રમાણ વડે તેનું માપ (નિશ્ચય) થઈ શકે કે

(૫) અગુરુલ્લધુત્વ=આ ગુણ સક્ષમ અને વચનથી ઠીકો ભવ્ય તેમ નથી પાંગરેલ અને રૂઢાનિરૂપ પ્રતિક્ષણે વર્તમાન આ ગુણ દ્રવ્યમાત્રમા ગ્રહેતો છે તે આગમ પ્રમાણથી જ આવ્ય છે કહ્યું છે કે —

“સૂક્ષ્મ જિનાદિત તત્ત્વ હનુમિર્જિવ હન્યતે ।

આકાશમિદ્ધુ ત્ત્વજ્ઞાનં નાન્યથાવાદિનાં જિના ॥”

અર્થાત્—જો જિને કહેલું સૂક્ષ્મ તત્ત્વ જોતો તેનું વડે ધાત નથી જ યતો તે આકાશમિદ્ધુ ગળી અદ્ભુત કરી લેવું કેમકે—જો જિન અન્યથા વાદી નથી

(૬) પ્રદેશત્વ=અવિભાજી પુખ્ત-પરમાણુ જેટલું ક્ષેત્ર તે પ્રદેશ, તેનો ભાવ તે પ્રદેશત્વ

(૭) ચેતનત્વ=જો વસ્તુનો જનુભાવ થાય તે ચેતનત્વ,

દ્રવ્યના આ દર્શ મામાન્ય ગુણ છે પ્રત્યેક ડ યમા  
આડ આઠ<sup>૧</sup> ગુણ ૭

## દ્રવ્યના સોળ વિશેષ ગુણ

- (૧) જ્ઞાન (૨) દર્શન (૩) મુખ, (૪) વીર્ય,<sup>૧</sup> (૬) વ  
ક યતા વિશેષ ગુણ)
- (૫) રૂપરસ, (૬) રસ, (૭) ગંધ, (૮) વર્ણ,<sup>૨</sup> (પુદ્ગલના)
- (૯) ગતિ હેતુત્વ (ધર્મનો)
- (૧૦) સ્થિતિ હેતુત્વ (અધર્મનો)
- (૧૧) અવગાહના હેતુત્વ (આકાશનો)
- (૧૨) વર્તના હેતુત્વ (કાળનો)

જેત-વમનુમ્નિ સ્યાન્ મલ્લિયારૂપમથ ચ ।

ક્રિયા મનાવથ કાયેન્દ્રિયિતા વત્તત ધ્રુય ॥

અમાત્—જેતનત્વ ૧૭ તે અનુભવિ (અનુભવ) ૬ અને ને  
સક્રિયા ૫ ૩ આં એ ક્રિયા વિષયે મનાવથ કાયમા અવિન  
થઈ (અનુભવિ થઈ) વતે

(૮) અજેતનત્વ=અનુભવ ગદિતપણુ. (૯) મૂર્તત્વ=૩૫ રસ  
ગંધ, રૂપરસ ગદિતપણુ (૧૦) અમૂર્તત્વ=૩૫ ગદિગદિતપણુ.

૧ ૭૩ ૧૭મા (૧) અજેતનત્વ અને (૨) નર્તન નથી આકાશના આ  
પુદ્ગલ (૧) જેતનત્વ આં (૨) અમૂર્તત્વ નથી,  
માકી ૧૧, (૧) ગદી (૨) મૂર્તત્વ નથી,

- (૧૩) ચેતનત્વ (જીવ દ્રવ્યનો જીવ જાતિ અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણ, અજીવ જાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ.)
- (૧૪) અચેતનત્વ (અજીવ જાતિ અપેક્ષાએ અજીવનો સામાન્ય ગુણ, જીવ જાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ)
- (૧૫) મૂર્તત્વ (પુદ્ગલનો સ્વજાતિ અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણ વિજાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ)
- (૧૬) અમૂર્તત્વ (જીવ, ધર્મ, આકાશ અને ઠાવ એની અપેક્ષાએ સામાન્ય, પુદ્ગલની અપેક્ષાએ વિશેષ)
- (આમ) જીવ અને પુદ્ગલ પ્રત્યેકના છ છ ગુણ છે, બાકીના ચારે દ્રવ્ય પ્રત્યેકના ત્રણ ત્રણ ગુણ છે એવા ચાર ગુણ છે, તે સ્વજાતિનો અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણ છે, અને વિજાતિની અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ છે

## સ્વભાવ

પ્રસંગને લઈને જનાર્દિ દ્રવ્યના સ્વભાવ કહે છે —

- |                   |                   |
|-------------------|-------------------|
| (૧) અસ્તિ સ્વભાવ, | (૨) નાસ્તિ સ્વભાવ |
| (૩) નિત્ય સ્વભાવ  | (૪) અનિત્ય સ્વભાવ |
| (૫) એક સ્વભાવ     | (૬) અનેક સ્વભાવ   |
| (૭) બેદ સ્વભાવ    | (૮) અબેદ સ્વભાવ   |
| (૯) ભવ્ય સ્વભાવ   | (૧૦) અભવ્ય સ્વભાવ |

અને (૧૧) પદ્મ સ્વભાવ—એ અગ્નિ સ્વભાવ છે તે દ્રવ્યના સામાન્ય સ્વભાવ છે, એટલે દ્રવ્યમાત્રના એ અગ્નિ સ્વભાવ માત્ર છે તથા—

(૧) ચેતન સ્વભાવ—( આ જીવનો ન્વજાતિ અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ છે, વિજાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે, વસ્તુત જીવમા જ છે, ઉપચારે 'પુદ્ગલ'મા આરોપાય છે )

(૨) અચેતન સ્વભાવ—( આ અજીવનો અજીવ જાતિ અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ છે, જીવ જાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે, જીવ શિવાય બાકીના દ્રવ્યોમા જ છે, પણ ઉપચાર જીવમા આરોપાય છે )

(૩) મૂર્ત સ્વભાવ—( આ પુદ્ગલનો સ્વજાતિ અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ જ, વિજાતિ અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે, પુદ્ગલમા જ છે, પણ ઉપચાર જીવમા પણ આરોપાય છે )

(૪) અમૂર્ત સ્વભાવ—(પુદ્ગલ શિવાય બાકીના જ દ્રવ્યોમા છે, અને તે તે દ્રવ્યોના અપેક્ષાએ સામાન્ય સ્વભાવ છે, પુદ્ગલની અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે 'અમૂર્તતા' વસ્તુત પુદ્ગલમા નથી, પણ અપેક્ષાવિશેષે પુદ્ગલમા તેના ઉપચાર થાય છે )

(૫) એક પ્રદેશ સ્વભાવ—( આ જીવ અને પુદ્ગલમા જ છે, તે બેની અપેક્ષાએ આ સામાન્ય સ્વભાવ છે, બાકીના દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે )

(૬) અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ અથવા બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ—( ત્રણ ગિવાય બાકીના બધા દ્રવ્યોમા આ છે, તે બેમા છે તેની અપેક્ષાએ આ સામાન્ય સ્વભાવ છે, કાલની અપેક્ષાએ વિશેષ સ્વભાવ છે )

(૭) વિભાવ-સ્વભાવ—( આ શુદ્ધ અને પુદ્ગલ એ બે જ દ્રવ્યમા છે, બાકીનામા નથી, એટલે શુદ્ધ-પુદ્ગલની અપેક્ષાએ આ સામાન્ય-સ્વભાવ છે, બાકીનાની અપેક્ષાએ વિશેષ-સ્વભાવ છે ) અપેક્ષાવિશેષ બીજા એવામાં પણ કોઈ કોઈ આચાર્યોના મતે આરોપાય છે

(૮) શુદ્ધ-સ્વભાવ—( વસ્તુતઃ આ બધા દ્રવ્યોમા જ, પણ ઉપાધિ અપેક્ષાએ શુદ્ધ-પુદ્ગલ અશુદ્ધ પણ જ એટલે આને વિશેષ-સ્વભાવ કહ્યો છે )

(૯) અશુદ્ધ-સ્વભાવ—( શુદ્ધ અને પુદ્ગલના અનાદિ સૂચોગમ બધરૂપ ઉપાધિને લઈને આ-સ્વભાવ એ બેમાં જ છે, બાકીનામાં નથી તથાપિ અપેક્ષાવિશેષ કોઈ મત પ્રમાણે ધર્મ, અધર્મોદિમા પણ એનું આગેપણ થાય છે )

## (૧૦) ઉપચરિત-સ્વભાવ (?)

આ દશ વિરોધન-સ્વભાવ હતા એટલે સામાન્ય-સ્વભાવ અગ્યાત્ અને વિશેષ દશ મળી કુલ એકવિંશ સ્વભાવ થયા

તમા શુદ્ધ અને પુદ્ગલમાં પ્રત્યેકમાં એકવિંશ સ્વભાવ છે ધર્મ, અધર્મ અને આકાશમાં અગ્યાર સામાન્ય-સ્વભાવ અને બીજા પાંચ (અચેતનત્વ, અમૂર્તત્વ, એક પ્રદેશત્વ, બહુ પ્રદેશત્વ અને શુદ્ધત્વ) મળી મોટા સ્વભાવ જ કાગમાં અગ્યાર સામાન્ય-સ્વભાવ અને બીજા ચાર (અચેતન ત અમૂર્તત્વ, શુદ્ધત્વ અને ઉપચરિતત્વ) મળી પદ્મ સ્વભાવ છે એ જ મને લાગુ છે કે —



“ યદ્યવિનશિતિ માયા સ્યુર્જીવપુદ્ગલ્યામતા ।  
ધર્માદીનાષોઢશ સ્યુ કાલે પચદશ સ્મૃતા ॥ ”

અર્થાત્—જીવ અને પુદ્ગલ એ દૃઢકના એકવિંશ  
સ્વભાવ છે, ધર્માદિ ( ધર્મ, અધર્મ અને આમશ ) ના સોળ  
છે, અને કાળના પંદર કથા છે

સ્વભાવ પણ ગુણ-પર્યાયના\* અતલ્લુત જ સમજવા  
( સ્વભાવ+ ગુણ-પર્યાયથી જૂદા નથી, તેમા જ તેનો સમા  
વેશ થઈ જાય છે ), નહિ તો ક્યોનું લક્ષણ બન્યા હું, તેમા  
ગુણપર્યાયની પેઠે તેનું પણ અલ્પ થાત

\* પણ એટલું વિગત કે ગુણ છે તે ગુણીમા જ ગ્રહે છે, અને  
સ્વભાવ ગુણ-ગુણી બનેમા ગ્રહે છે કેમ? ગુણ-ગુણી મને પોતપોતાની  
પરિણતિમા પરિગ્રમે છે, અને જે પરિણતિ કે તે જ સ્વભાવ છે  
અથવા— તત્ત્વાત્રયવ્યાપાન વસ્તુ માયા વિષીયતે ।’—અર્થાત્  
દત્તકથા પર્યાયમા આકાશ થએની (પરિણમેલી) જે રસુ તે ભાવ  
( સ્વભાવ ) કહીશા કે

+ આ એકવિંશ સ્વભાવના અર્થ સમજવા યોગ્ય હોવાથી અંતે  
લખ્યા છે —

(૧) અનિત સ્વભાવ=સ્વભાવ નથી કદી પણ જર ન હોતું  
તે, અથવા અગ્રપે કરી સદા હોતું તે સ્વભાવભાગ્યચ્યુતરવા  
વસ્તિ સ્યં

(૨) નાસ્તિ સ્વભાવ=પગૂપ કરી કદી । હોતું તે પરસ્પ  
રૂપનામાયાત્રાસ્તિસ્વં

(૩) નિત્ય સ્વભાવ=આ વસ્તુ તો પેલા મે જે પૂર્વે અનુભવી

ગુણનું કથન થયું, એટલે ગુણના વિકાર એવા જે પચાંચ

હતી તે જ એવો બોન જે વડે થાય છે, તે તે વસ્તુનો નિત્યસ્વભાવ વસ્તુ પર્વાતવાગી હાવાથી કમ કમે તેમાં પસાર ન થાય કર, તથાપિ [પચાંચાતર ચોક્કસ હોવા છતાં પણ] તે વસ્તુને જોના એમ થાય છે કે આ તો પેલી જે એ પૂર્વે જાણ હતી અથવા અનુભવી હતી, તે આવું જાન થાય છે તે તે વસ્તુના નિત્ય સ્વભાવને લગતે જ વસ્તુમાં એવો નિત્ય સ્વભાવ ન હોય, તો ફરી પણ જોના પસાર પછી ગયા છે એવી વસ્તુનો,— આ તો આ જ, પૂર્વે અનુભવી હતી તે, —એવો બોન ન / થાય અથવા કે કદાચ જાને માનુ મોનાનો કદાચ પચાંચ પચાંચને જ પસાર થયો, પણ જોના તો તે જ—નિત્ય નિજ નિજમાનાપર્યાયણુ તથાવેદમિનિ દ્રવ્યસ્યાપલમ્ભાન્નિત્ય સ્વભાવ ।

(૪) અનિત્ય રચનાન=અનુ પર્વા પચિલામપણુ અથવા હિતપાદ=અપ જોથી થાય તે વસ્તુનો તે અનિત્ય સ્વભાવ તસ્યા ડ વ્યનેકપચાવપરિણામિત્યાદનિત્યસ્વભાવ ।

(૫) એક રચનાન=એમ ૩૫, ૩૫ એ ૩૫ એ ૩૫ જો અનુભવાનો એકરૂપ આધાર નહીં છે, એ વસ્તુનો એક સ્વભાવ તેમ અનુભવાનો તેના સહજાવી જોવાનો એ રૂપ આધાર તે એક સ્વભાવ સ્વભાવાનામેવાધારત્વાદિકસ્વભાવ ।

(૬) અનેક રચનાવ=આમત એ ૩૫ છતાં તેમાં પર્વાવતહની નિહ કરીએ, તો અનેક આમત હા જો એમ—વગદાવ, નોમદાવ અનોકામત નેમ અમાન સ્વરૂપે એ જો પર્વાવતે અનેક તે તેનો અનેક સ્વભાવ વગદાવવ્યનેકસ્વમાર્ષોપમાદનેકસ્વ૦ ।

(૭) એક રચનાવ=ગુણ-ગુણી, પર્વાવ-પર્વાવી, ધમ-ધર્મી એ વગેરેના નસા, ચપ્પા, વગેરે જેવી વસ્તુનો એ સ્વભાવ ગુણ ગુણ્યાદિમશામેદાદ મેદસ્વમાવ ।

તનુ પદ્મ કથા : થઈ ગયું ન મનજીવું અને એ પદ્માયાર્થિક

(૮) અભે. અભાવ=ગુણ-દુઃખી ૧૫-૧૬માં એ આદિ અભે  
ક્રિતિએ સ્વભાવે એ ન્યના અનદ અભાવ ગુણગણ્યાપદસ્વભાવાદ  
મદસ્વભાવ ।

(૯) અભ્ય અભાવ=અ. ૧૬ કાવ્ય-મનુષ્ય મહિમાદુ અવધિત  
ને ન તનુ ક્રિતિ વિમલતાના આરિભાવથી પ્રાપ્ત થયું અર્થાત્  
આભાવી કાવ્ય પરમપાદાર પદ્મિભવુ તનુ નામ અન્ય અ. ભાવિ  
કાલ પરસ્વરૂપાકારમયનાદ મયસ્વભાવ ।

(૧૦) અભ્ય અભાવ=૧ । અગમ ૧૫ તથા મન્યાદોના  
ગા) પરમપદ્મ ૩૦ । થયું એ નવો અત્ય સ્વભાવ કાલ  
જયેડપિ પરસ્વરૂપાકારમયનાદ મયસ્વભાવ । ૧ અભે કંડુ  
૭૩ —

અવગણણ પવિત્રતા દ્વિતા ઓગામ અણમણસ્વ ।  
મલ્લનાથિ જ ગિજા મગસગમ્યાવ ન વિજાતિ ॥ ’

અર્થાત્—અ. એ મો વ પ્રવત કરતા ગા અર પરમ અવકાલ  
આપતા ગા અને નિત મન્યા તા પોતપોતાનુ સ્વરૂપ લક્ષતા નથી

(૧૧) પરમ અભાવ=પારિણામિક ભાવપ્રધાનસ્વભાવ પરમ  
સ્વભાવ । પારિણામિક નાસ્તી પ્રધાનતાનલક્ષણ પરમ સ્વભાવ તાત્પર્ય  
કે-જે જે સ્વભાવે જે પારિણામિક ભાવ પ્રધાન (મુખ્ય) છે, તે  
તે તેનો પરમ સ્વભાવ છે છુ નાન એ આત્માનો પરમ સ્વભાવ,  
કમ્બે આત્માના પારિણામિક ભાવમા પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત ૦

(૧૨) ચેતનસ્વભાવ=જે વડે અનુભવ થાય તે નવતસ્વભાવ

(૧૩) અચેતનસ્વભાવ=ચેતનસ્વભાવથી હરિદો ને અચેતન

નય દ્રવ્યાર્થિક નય સાથે મિશ્રિત હોય, ત્યજનો વિશેષ બોધ આપે છે, તા પર્યં કે-પર્યાયાર્થિક નય તે દ્રવ્યાર્થિક

(૧૪) મૂર્તિ સ્વભાવ=૩૧ સ્વ, મધ, સ્પર્શ જેને બા બાજુના, તે મૂર્તિ સ્વભાવ

(૧૫) અમૂર્ત સ્વભાવ=૩૧ થી ઉતરી અમૂર્ત સ્વ

(૧૬) એક પ્રકાર અવગતપરિણતિઃ ૧ અવગતપરિણતિઃ મરિ વેશતુ જે ભાજનપર તે એકપ્રકાર ૨૧

(૧૭) બહુ પ્રકાર અવગતપરિણતિઃ ૧ અને તથા ભિન્ન નિવર્તની કે પના ઉતરીને જેથી અને પ્રે ૧ બધવતો ચોખ્ખતા થાય, તે અનેક પ્રકાર સ્વ

(૧૮) વિભાજન અવગતપરિણતિઃ ૧ ત વિભાજન સ્વ

(૧૯) શુદ્ધ અવગતપરિણતિઃ ૧ અથવા ઉપાધિગદિત અતરે બધા પરિણતિ તે શુદ્ધ સ્વ

(૨૦) અશુદ્ધ અવગતપરિણતિઃ ૧ અથવા ઉપાધિ મરિત બાજુભાવ પરિણતિ ચોખ્ખતા, તે અશુદ્ધ સ્વ

(૨૧) ઉપચરિત અવગતપરિણતિઃ ૧ અથવા ઉપચાર રૂપે હઈતુ તે તે ઉપચરિત સ્વ આ ઉપચરિત સ્વભાવ બે પ્રકારનો ૧—(૧) કર્મજ—કર્મજર્તાત (૨) સદુજ—સ્વાભારિક (૧) તેમા પદ્યવના મળધેને તથા અને નર્તપર તથા અચેતનપાલ આરેપતુ તે કર્મજ ઉપચરિત સ્વભાવ છે (કર્મજર્તાત મળધે પ્રથમે મા ઉપચાર પળુ દુ થાય કે આ બ પ્રમાણે મળુ

નયન માપેક્ષ છે, નિરપેક્ષ નથી, એટલે પર્યાયાર્થિક નયથી  
સ્વના વિશેષ સુણની પ્રતિપત્તિ ( નિશ્ચય ) થાય છે એ  
અંગે વધુ ધ કે —

કર્મને અર્થ નેતનાત્મક કહીએ છીએ તે ઉપવાગો લઈને આ  
કર્મજ ઉપચરિત જ્ઞાપ થયો ) (૨) મિદાત્મામા પગ્લાત્વ, પર  
ર્શત્વ માનવુ તે સ્વાભાવિક ઉપચરિત સ્વભાવ છે

૬૧ જે એકવિધ જ્ઞાપ કહ્યા તે જ્યા સાપચ ૭ હવે કાઈ  
એ સમાવેશને ન માન અથવા અમતે માને તો સુ વિરોધ આવે  
એ પણ જાણવા તાગ ૬ તે પણ નાન આનાપપદ્ધતિ અનુભવ  
નીવે દાંડીએ ગીએ —

“કુર્મયવાસ્તમારુદા માગતા સ્વાર્થિકા દિ ત ।

સ્વાર્થિકામ વિપર્યસ્તા મવન્ત્યા મયા ચત ॥” નય ૨૪

અર્થાત—૫ થીને કુર્મયપદ મેકાનપદો મહત્ત કરનાર નય  
સ્વાર્થિક , અને જે સ્વાર્થિક ૭ તે વિપર્યસવાળા છે અને વિપ  
પોસવાળા હોવાથી તે ૧૧ વ્યક્તિ ૬ તત્કથ ૨ એમ કેવા પ્રમાણે  
એકાત આ ૧ કરનાગ વિપર્યન્ત હોવ ન રહે છે ૧ તથાદિ—જુઓ  
આ પ્રમાણે —

(૧) મર્યદવાસ્તેન મત્રપસ્ય ન નિયતાધ્યવયસ્યા સર્વ  
ગદિલોપસ્વાત્ તથાઽમત્રપસ્ય મવન્ત્યુ યત્તાપસેતાન્ નિત્ય  
સ્વપરુપત્તિદેવમ્પમ્યાર્થક્રિયાવારિમ્વાભાવ । અથવિયા  
વાનિત્યમાય દ્રવ્યસ્યાઽપ્યમાય ૧૫

૫૨ લેખક આ ગોર માટી જે રખી અખર્ણ રહેના દીવ  
૧ જિજ્ઞાસુએ આવા રખ નિ ૧ કરીએ કરવ — સમગ્ર માન ૧૨૧

“ જાનાસ્વભાવમયુક્ત દ્રવ્ય જ્ઞાત્વા પ્રમાણતઃ ।  
તદ્ધ માપેક્ષમિદ્ધવર્થ સ્યાન્નયૈર્મિશ્રિતે કુદ । ”

અથાન્—જૂદા જૂદા અને સ્વભાવથી મયુક્ત દ્રવ્યને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી જાણીને, તે ડ યની સાપેક્ષ સિદ્ધિ અર્થે કથનિત નય નામે મેળાવો (તાત્પર્ય) કે ‘અન્નિત્વ નાસ્તિ વ’ આદિ સ્વભાવો અના છે એમ પ્રમાણ વડે જાણ્યું, પણ ‘અન્નિત્વ’ અને ‘નાન્નિત્વ’ એ ધર્મો તો પ્રગટ વિરોધી દેખાય છે, તો એવા એ વિરોધી ધર્મ એક ‘યમા કેમ રો એરો પ્રશ્ન થશે, તો તે પ્રશ્નના નમાધાન મારે નય વડે જાતારો ડ ‘ યના એ ધર્મ માપેક્ષપણે કહ્યા છે, અર્થાત્ ડ યનું ‘અન્નિ વ’ ન્વ યાદિની અપેક્ષાએ છે, ‘નાન્નિત્વ’ ય ડ યાદિની અપેક્ષાએ છે માણ્યનું પુત્રપણે હોવું પિનાની અપેક્ષાએ છે, પુત્રપણે ન હોવું એ પોતાના પુત્ર કે સ્ત્રી યાદિની અપેક્ષાએ છે )



## દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નય

પૂર્વોક્ત (ઉપર જેનું લક્ષણ મળ્યા છે તે) દ્રવ્ય જ છે અર્થ અથવા પ્રયોજન જેનું, તે દ્રવ્યાર્થિક નય એના યુક્તિ કે પનાએ ઠરી જાય નેહ થાય છે —

(૧) અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નય—જેમકે—ગુણપર્યાય સ્વભાવ દ્રવ્ય । ગુણપર્યાય છે સ્વભાવ જેનો, તે દ્રવ્ય (દ્રવ્યની આ બ્યાખ્યા અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયને લઈને છે જેમકે—એક દ્રવ્ય જાણતા તેને અનુયાયી (અન્વયી) તેના ગુણ-પર્યાય પણ જાણ્યા જાય અથવા મામાન્યનો જોષ થતા, તેને અનુયાયી (અન્વયી) વિશેષનો જોષ પણ થાય મુવર્જી જેતા એને અનુયાયી (તેમા અન્વયરૂપે ગ્રહેતા તેના પર્યાય) કુડલ, કડા પણ માદ આવી જાય (એ પર્યાયનો દ્રવ્યમા અન્વય ધર્મ રહ્યો છે તેને લઈને )

(૨) ૨-દ્રવ્યાદિ આહકે ૧૦ નં—જેમકે—સ્વદ્રવ્ય ઘનુષ્ણવાડપેશ્વર્યા દ્રવ્યમસ્તિ । સ્વદ્રવ્ય, સ્વબળ, સ્વમાત્ર અને સ્વભાવ એ સ્વભાવિની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય મત છે

(૩) ૫૨ દ્રવ્યાદિ આહકે ૧૦ નં—જેમકે—પર દ્રવ્યાદિઘનુષ્ણવાડપેશ્વર્યા દ્રવ્ય નાસ્તિ । પર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય અસ્ત છે

(૪) ૫૨મ લાવ આહકે ૧૦ નં—જેમકે—જ્ઞાનમય, આત્મા । જ્ઞાનવાળો તે આત્મા અહીં આ માના અનેક સ્વભાવ ।

( જ્ઞાન, દર્શન, ચાગ્રિ, તપ, વીર્ય, મુખ આદિ ) માથી તે  
જઘામા મુખ્ય ( પન્ન સ્વભાવ ) સ્વભાવ જે નાન તે લીધુ  
દર્શનમય આત્મા, મુક્તમય આત્મા ઈત્યાદિ પણ જોવાય, પણ  
પરમ ભાવ આહકે નયે તો જ્ઞાનમય આત્મા । એમ જ  
જોવાય પુણ્યભાદિ અહવથી : આત્માનો ભેદ દેખાડનાર  
( distinguishing ) જ્ઞાન છે

(૫) કર્મેષાધિ નિરપેક્ષ શુદ્ધ ૬૦ નં—જેમકે—  
જીવ નિદ્રામદ્ય શુદ્ધાત્મા । જીવ છે તે સિદ્ધ મમાન શુદ્ધ  
આત્મા છે (અહીં આ જીવને વળગેલી જે કમ વળગણા તેની  
અપેક્ષા ન કરીએ અને જીવના મૂળ સ્વરૂપે જોઈએ, તો  
જીવ માત્ર સિદ્ધ જેવા શુદ્ધ આત્મા છે આ અંગે કહ્યું છે કે —

‘મગ્ગણગુણઠાણેદિં ચ ચત્તદમહિં જ્ઞવતિ તદ્દ અમુક્કણયા ।  
વિગ્ગણયા સ્સમાસી નહ્વે મુદ્ધા દુ મુદ્ધણયા ॥’ શ્રી દ્રવ્ય  
સમુદ્ધ, ૧૩

અર્થાત—માર્ગણા અને ગુણના ૧૮ આદિથી સમાસી  
જીવના જે ભેદ પાડવામા આવે છે તે અશુદ્ધ નયને લઈને,  
શુદ્ધ નયને લઈને તો જીવ માત્ર એક મરખા શુદ્ધ છે એમ  
જણવું શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયનો આ એક ભેદ થયો  
તેમજ (૨)—

(૧) ઉત્પાદ વ્યય ગોણુત્ત્વેન સત્તાઆહકે શુદ્ધ  
૬૦ નં—ઉત્પાદ અને વ્યયને ગોણુ દરી સત્તા (દ્રોવ્ય) ને  
મુખ્ય ત્રણ કળાર શુદ્ધ ૬૦ નં જેમકે—દ્રવ્ય નિત્ય,  
દ્રવ્ય નિત્ય એ ( અહીં આ દ્રવ્યનું સર્વદા અવિચાર્ય



હોવાપણું એ સુખ્ય ચક્રણ કર્યું છે, અને તેથી કરીને દ્રવ્ય નિત્ય એમ કહ્યું, એમ ઉત્પાદન્યવત્ત્વ પર્યાય એ તો ક્ષણે ક્ષણે ઉપજે છે, વણસે છે, પલટાય છે, પણ દ્રવ્યની મૂળ સત્તા તો નો મહા કાયમ જ છે તેમજ (૩)—

(૭) ભેદ કટપના નિગ્ધેય શુદ્ધ દ્રવ્ય નં—ભેદની કટપનાની અપેક્ષા ન રાખે એવા ત્રીજે શુદ્ધ દ્રવ્ય જેમકે—નિજવર્ણવસ્ત્રમાવવાદભિન્ન દ્રવ્ય । પોતાના શુભ, પર્યાય, સ્વભાવથી અભિન્ન તે દ્રવ્ય

(૮) કર્મોપાધિ માપેય અશુદ્ધ દ્રવ્ય નં—કર્મની ઉપાધિની અપેક્ષા રાખીને દ્રવ્ય અંગે જોવું, તે કર્મોપાધિ માપેય અશુદ્ધ દ્રવ્ય નં જેમકે—ક્રોધાદિકર્મજમાવ આત્મા ક્રોધાદિ કર્મભાવવાળો આત્મા (અહીં આ આ માને) ક્રોધાદિ સ્વભાવવાળો કહ્યો, તે કર્મની ઉપાધિને લઈને, જે સમયેજે દ્રવ્ય જેવા ભાવે પરિણમે, તે સમયે તે દ્રવ્ય તે ભાવવાળું ગણાય છે, એટલે કર્મને લઈને ક્રોધાદિ ભાવમા પરિણમેય આત્મા ક્રોધાદિ ભાવવાળો કહેવાય છે, તેમજ લોહપિંડ ભટ્ટીમા ગાળીએ ત્યારે અગ્નિરૂપે પરિણમે છે, અને તે વખતે અગ્નિ રૂપે જોવાય છે તેમજ આત્મા પણ જે સમયે જેવા ભાવે પરિણમે, તે સમયે તે ભાવરૂપ કહેવાય છે નાનીઓએ એ કારણે આત્માના આ ભેદ કહ્યા છે —

‘ દ્રવ્ય વપાયવાગતુ વયોગા જ્ઞાનદર્શને ચેતિ ।

ચારિત્ર ચીર્યં ચૈત્યવિદ્યા માગણા તસ્ય ॥ ’

—શ્રી હિમાસ્વાતિવાચક કૃત શ્રી પ્રશમરતિ-૧૯૮

અર્થાત—(૧) દ્રવ્ય આત્મા, (૨) કપાય આત્મા, (૩)

યોગ આત્મા, (૪) ઉપયોગ આત્મા, (૫) જ્ઞાન આત્મા, (૬) દર્શન આત્મા, (૭) ચારિત્ર આત્મા, (૮) વીર્ય આત્મા, એ આઠ પ્રકારે તેની (આત્માની) માર્ગણા (જવેયણા-પરીક્ષા કરવી) અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનો આ એક ભેદ થયો તેમજ [ ૨ ]—

(૨) ઉત્પાદ વ્યય માપેલ અશુદ્ધ ૬૦ નં-એક જ મમયમા દ્રવ્યને ઉત્પાદ ન્યય-ધ્રો-ય સુક્ત કહેવું જેમકે—  
 પશ્વસ્મિન્ સમયે દ્રવ્યમુત્પાદવ્યયધ્રોવ્યયુક્તમ્ । અથવા મુવ  
 ભંતું જે સમયે કડારૂપે ઉપજવું, તેજ મમયે કુલ્લારૂપે નાશ  
 પામવું, પણ મોનારૂપે તો મુવ ગહેવું દ્રવ્ય સત્તારૂપે નિય  
 હોવા છતાં, પર્યાયરૂપે ઉપજે-વણને છે, એથી ઉત્પાદવ્યય  
 માપેલ અશુદ્ધ ૬૦ નં કહ્યો તેમજ (૩)—

(૧૦) ભેદકલ્પના માપેલ અશુદ્ધ ૬૦ નં—  
 શુભ-શુભીમા ભેદની અપેક્ષા રાખીને દ્રવ્યનું કથન કરવું કે  
 જેમકે—આમમો દર્શનજ્ઞાનાદયા ગુણા । દરાન-વાનદિ કે  
 આત્માના શુભ છે (અભેદની અપેક્ષાએ કહી દેવું કે  
 આત્મા એ જ જ્ઞાનાદિ શુભ-શુભી ગૂઢ નથી કે  
 કહેતા પણ અહીં ભેદ દષ્ટિએ ન્યયનું કથન કરવું કે  
 શુભ-શુભી જે ગૂઢ નથી, તથાપિ ભેદદ્રવ્યનું કથન  
 અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી એમ લેવાય કે

## પર્યાયાર્થિક નય

હવે પર્યાયાર્થિક નયનુ વ્યાખ્યાન કરું છે --

+ 'પ્યેતિ ઉત્પાદમુત્પત્તિ વિપત્તિ ચ પ્રાપ્નાતીતિ પર્યાય ।  
અર્થાત્ ઉત્પત્તિ (ઉત્પાદ) નથા વિપત્તિ (વિનાશ)ને ચાર  
તેનુ નામ પચાય એ અંગે કહ્યું છે કે --

“અનાદિનિધન દ્રવ્ય સ્વપર્યાયા પ્રતિભજય ।

ઉત્તમજ્ઞતિ નિમજ્ઞતિ જલપ્લોત્યજ્ઞ ॥ ’

અર્થાત્—અનાદિ અનત એવું જે દ્રવ્ય (સત્તારૂપે  
શાશ્વત, નિત્ય એવું જ દ્રવ્ય) તેમા તેના પચાય પ્રતિક્ષણ,  
(જેમ પાણીમા તરંગ ઉપજે એ અને વણુને છે તેમ)  
ઉપજે છે અને વળતે છે

અગાઉ (પૃ ૩૪) જે છ પ્રકારના વૃદ્ધિરૂપ અને  
છ પ્રકારના ખાનિરૂપ મળી બાર સ્વભાવપર્યાય અને નવ  
નારંગાદિરૂપ વિભાવપચાય મળ્યા છે તે અભિચા પર્યાય  
શબ્દે સમજવા

પર્યાયના બે પ્રકાર છે—(૧) સમભાવિ પચાય (૨)  
ક્રમભાવિ પર્યાય તે અંગે કહ્યું છે કે --

“પચાયા ત્રિવિધ, સમભાવી સદ્ભાવી ચ સદ્ભાવી ગુણ  
દૃત્યભિધીયત, પચાવશમ્બુજ નુ પર્યાયમામાયસ્ય સ્વવ્યક્તિ  
ત્યાગિનોઽભિધાનાન્ન દાપ્ય દૃતિ ॥ ”

+ સ્વભાવવિભાવરૂપતયા યાતિ પ્યેતિ પરિણમતીતિ પર્યાય ।  
આનાપચક્રિનિ—સ્વભાવ-વિભાવરૂપે જે પરિણમે છે તે પર્યાય

અર્થાત્—પર્યાય દ્વિવિધ—(૧) ક્રમભાવી, (૨) સહભાવી, સહભાવી પર્યાય તે ગુણ જોવાય છે ગુણને પર્યાય કહ્યો તેમા દોષ નથી, કેમકે ગુણ છે તે સ્વ યક્તિ-આપિ પર્યાય\* મામાન્ય છે

તેમા (૧) ક્રમભાવી પર્યાય તે ગુણ—જેમકે, આત્માના વિજ્ઞાન વ્યક્તિ-શક્તિ+ આદિ અને (૨) ક્રમભાવી પર્યાય તે પર્યાય જેમકે—મુખ, હાથ, હૃદય, શોક આદિ આત્માના પર્યાય (અહીં એમ સમજવાનું છે કે જ્ઞાનાદિ પર્યાયાતર થાય તોપણ જ્ઞાનાદિ, અને મુખ પર્યાયાતર થાય તો હાથ, હૃદય પર્યાયાતર થાય તો શોક, મારે જ્ઞાનાદિને ક્રમભાવી પર્યાય (ગુણ) કહ્યા, અને મુખ, હાથ આદિને ક્રમભાવી (પર્યાય) કહ્યા હાથલા તરિકે જુઓ—અત્યારે આપણે મુખ અનુભવીએ છીએ, (અનુભવવું, જાણવું, વેદવું એ એક જ છે), તેમા મુખ પણ પદાર્થ છે અને મુખનું જે જ્ઞાન (અનુભ

\* સ્વયંક્રિયાપિ પર્યાય સામાન્ય છે અર્થાત્ (વ્યક્તિગત) જુદા જુદા જે પર્યાય તે બધામા સામાન્યપણે આવેનો (ગટેનો) જે પર્યાય તે ગુણ છે

+ અહીં આત્માનો વિજ્ઞાન શક્તિ-શક્તિ આદિ ગુણ કહ્યો તેમા એમ સમજવાનું કે આત્માનો ગુણ જ્ઞાન આદિ છે પણ તે જ્ઞાનાદિ કોઈમા શક્તિરૂપે છે, કોઈમા શક્તિરૂપે છે અર્થાત્ કોઈમા (જેમકે કેવલિમા) અપૂર્ણ રક્ત-પગલ થવા છે, કોઈમા સત્તારૂપે જ (શક્તિ રૂપે જ) ગળેલા છે (જેમકે સુખ નિગો ના છવ) પણ કે તો ખગ જ

વન, વેદન) તે પણ પચાય ઠ ઠને લણ પછી વાગે કે દુ ખ વેદીએ, ત્યારે દુ ખ પણ પચાય છે અને એ દુ ખનું જ્ઞાન (અનુભવન, વેદન) એ પણ પર્યાય છે, પણ પ્રથમ ક્ષણે મુખપર્યાય હતો તે પવત્રી ણીને ક્ષણે દુ ખપર્યાય થયો, માટે મુખ-દુ ખ કુમભાવી પર્યાય ગણાય, અને વેદવાડપ (જાણવાડપ, અનુભવવાડપ) પર્યાય તો બને ક્ષણે મુખ દુ ખ બનેમા તે રૂપ જ ગ્યો છે, માટે સહભાવી)

સ્વભાવ દ્રવ્ય, સ્વભાવ ગુણ, વિભાવ દ્રવ્ય અને વિભાવ ગુણ એ વડે ઠીને પર્યાય+ પણ આ પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) સ્વભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—ચરમ શરી રથી કિંચિત ન્યૂન સિદ્ધ પર્યાય

(૨) સ્વભાવ ગુણ વ્યજન પર્યાય—જીવની જ્ઞાનાદિ અનત અતુલથી

+ પનાન મે પ્રકાશ ॥ પમ ૩ —(૧) અર્થ પર્યાય (૨) વ્યજન પર્યાય તે પ્રકાશ પાલ અભાવ નના સ્વભાવ ગુણ વિભાવ દ્રવ્ય અને વિભાવ ગુણ કરીને આ આર પ્રમાણના છે

તેમા નયમાર અર્થપચારને ચલન કરે કે નયમારમારી જીવ અને પુ મન પ્રકાશ કે છે તે અંગે કેતુ કે કે —Refer શ્લોક ૧ ૭૩ અર્થપચાય મુખ મુખ વતમા માનપરિ છે વ્યજન પર્યાય વિભાવતી છે

‘પ્રવૃત્તિવિવૃત્તિનિરૂપનાવધિયાગાગિત્વાપલમ્બિતો વ્યજનપર્યાય મૂતમવિવેચનસંસ્પર્શરહિત વત્તમાનશાલાવચ્છિદ્ર યસ્તુસ્પરૂપ અવપર્યાય ॥’ —તત્ત્વભાષા, ૧૫ પરિચ્છેદ

(૩) વિભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—જીવ ની ચાગતિ અથવા ચોરાગી લાખ ચોનિ

(૪) વિભાવ ગુણ વ્યજન પર્યાય—જીવના મતિ આદિ—આ જીવ દ્રવ્યના ચાગ પ્રકારના વ્યજનપર્યાય કહ્યા તેમજ પુદ્ગલદ્રવ્યના પર —

(૫) સ્વભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—અવિભાગિ પુદ્ગલ પરમાણુ

( ૬ ) સ્વભાવ ગુણ વ્યજન પર્યાય—પુદ્ગલ પરમાણુના એક રસ, એક ગંધ, એક વર્ણ અને એ અવિરુદ્ધ સ્પર્શ

(૭) વિભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય—દ્વિ અણુ, ત્રિ અણુ આદિ

(૮) વિભાવ ગુણ વ્યજન પર્યાય—૧ ત્રી રસાતર, ગંધથી ગંધાતર, વર્ણથી વર્ણાતર, સ્પર્શથી સ્પર્શાતર

આ ચાગ વ્યજન પર્યાય કહ્યા +

+કોઈ પેગે કે જીવ અને પુ મનના આ ચાગ ચાગ અગત પરાંત આ પા નામીના ચાર નામ કેમ કે કહ્યા કે આ અને જાણનાં નુ ક —

“ વમાધમનમ કાગ અયપર્યાયગાચરા ।

વ્યજનેત તુ સ્વદ્વો દ્વાવયો જીવપુદ્ગલી ॥ ”

અર્થાત—મ, અર્થ આદિ અને કાગ એ અયપરાય ગાગ —અર્થપરાયને મદાન કરે કે પરાયપરાય હિ વ્યજન પરાય તો તે શિવાનાં એ જીવ અને પુ મન નવ

એ પ્રકારે એકત્વ, પૃથક્ત્વ આદિ પણ પર્યાય છે  
કહ્યું છે કે —

“અગત્ય ચ પુરત્ત ચ સત્ત્વા સ્વરૂપમય ચ ।

સ્વજાગો ય વિભાગા ય પાંચાણ નુ લક્ષણ ॥”

આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

અર્થાત્—એકત્વ, પૃથક્ત્વ, અખ્યા, અધ્યાન, અયોગ,  
વિભાગ, અને (ચ) વી જૂનું, નવું, પર, અપર, દૂર, નિકટ  
એ વગેરે પર્યાયના લક્ષણ છે +

## પર્યાયાર્થિક નય

પર્યાય ન હોય અર્થ (પ્રયાજન) જેનો, તે પર્યાયાર્થિક  
નય—(અર્થાત્ પર્યાયાર્થિક નય પર્યાયને જ અવલોકે છે )  
આ પર્યાયાર્થિક નયના પણ ■ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) અનાદિ નિત્ય પર્યાયાર્થિક નય—જેમકે—  
પુદ્ગલપદાર્થો મણાદિ નિત્ય । મેરુ આદિ પુદ્ગલ પર્યાય  
નિત્ય છે ( મેરુ, શાશ્વતી પ્રતિમા, સ્તંભપ્રભાદિક પૃથ્વી,  
જ્યોતિષક વિભાગ એ વગેરે પુદ્ગલ પર્યાયો નિત્ય છે અસ-  
ખ્યાતા ઠાળમા જ્યોત્ય પુદ્ગલ મુકમ થયા કરે, તથાપિ  
અધ્યાન તા જેને એ, માટે અનાદિ નિત્ય પર્યાય )

+ જેમકે—જા. ૧૧ પદમાખ્યો મનેનો જ્ઞા આ ૧૮ છે,  
જેનું ‘એકત્વ’ એ જ્ઞાન જેનાથી નાપ તે ‘એકત્વ પર્યાય’ તેમ જ  
આ વીજ આ ધર્મી દુષ્ટ (અનય) અથવા દૂર, અથવા પામે અથવા  
જૂની અથવા નવી અથવા પર, અથવા અપર ■ અથવા આ વીજ  
આ ની નખમા ઈ અથવા આવા આપરની છે, આની સાથે  
સંબંધ છે અથવા આથી વિરુદ્ધ છે ઈત્યાદિ જ્ઞાન (પ્રતીતિ) જેને  
કરીને ૥૬, ને ૮ ૧ ૥ ૧૦ ૧ મમજવા

(૨) આદિ નિત્ય પર્યાયાર્થિક નય—જેમકે—  
મિદ્ધપર્યાયો નિત્ય । સિદ્ધ પર્યાયની આદિ થઈ, કેમકે મર્વ  
કર્મ ક્ષય વ્યા પડી સિદ્ધ પર્યાયની ઉત્પત્તિ વાય માટે  
આદિ, પણ પર્યાયનો નાશ જ્ઞી નહિ થતો હોવાથી નિત્ય

(૩) મત્તાને જોણુ ડરી ઉત્પાદ-વ્યય આહત  
અનિત્ય શુદ્ધ પદ નય—મત્તાને જોણુ ડરી ઉત્પાદ-વ્યયને  
મુખ્ય અહણુ કરનારી જે અવભાવ, તે અનિત્ય શુદ્ધ  
પદ નો જેમકે—સમય સમય પ્રતિ પર્યાય વિનાશિન ।  
પર્યાયો જે ત મમયે સમયે વણુસે છે (આમા વિનાના  
એ ગળથી તેનો પ્રતિપત્તી ઉત્પાદ પણ આવી ગયો, કેમકે  
ઉત્પત્તિ અને નાશ એ બેને અવિનાશાવી સળધ છે, -પણ  
ધ્રુવના (મત્તા) ને ગાળા ડગલ હોવાથી તે આમા ન દેખાઈ  
માટે આ નય મત્તાગોણુત્વેન ધં )

(૪) સત્તા સાપેન નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નય—  
જેમકે—વ્યસ્તિન સમયે રૂણદત્ત્યયત્રોગ્યાત્મક પર્યાય ।  
એક મમયમા પર્યાય ઉત્પાદ વ્યય અને પ્રોત્ય એ ત્રણો  
યુક્ત છે (ખરી રીતે આમ ન ઢહેલુ જોઈએ, કેમકે પર્યાયનું  
શુદ્ધ રૂપ તો ત્યો ઢહેવાય, કે મત્તા ન દેખાય, પણ અહિ  
તો મુળ મત્તા પણ દેખાઈ, માટે નિય છતા અશુદ્ધ પદ  
નો કહ્યો )

(૫) ઈર્મોપાધિ નિરપેશ નિત્ય શુદ્ધ પદ નય—જેમકે—  
સમાગી જીવ સિદ્ધમદક્ શુદ્ધાત્મા । નસાગી છવ છે, તે  
મિદ્ધ મમાન શુદ્ધ મા મા છે (મમાની છવને ઈર્મોપાધિ



હોવા છતાં, તેની વિવરણ નહિ કરતા જીવના જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ નિત્ય પદ્ધતિની વિવરણ, આ નય થઈ શકે છે )

(૧) ક્રોધાદિ સાધેશ્ચ અનિય અશુદ્ધ યં નય—  
જેમકે—સ્મારિણામુપસ્તિમરણ સ્તે । મ સારી જીવોને જન્મ મરણ છે (અહિં મા જન્મમાં જ પદ્ધતિ જીવને કર્મમયો ગમે લઈને છે, તે અશુદ્ધ અને અનિત્ય છે, એટલે એ પદ્ધતિની અપેક્ષાએ આ અશુદ્ધ યં નં થયો X )

આ પ્રમાણે પદ્ધતિધિક્ષા સુક્ષ્મપૂર્વક ॥ લેઈ જઈ

## નયોનું સ્થાન પ્રધાન

હવે એ જ નયોનું સ્થાન પ્રધાન કહે છે --

(૧) દ્રવ્યાર્થિક નય સ્થાન નિય જ છે એમ કહે છે, કેમકે દ્રવ્ય નિત્ય અને સંવકાનભાષી છે, માટે (૨) પદ્ધતિધિક્ષા નય નવા । અનિત્ય ન છે એમ કહે છે, કેમકે પદ્ધતિ ને તે પ્રાય અનિત્ય છે, માટે એ અજે શ્રી રાજ પ્રશ્નીય મૂલની વૃત્તિમા કહ્યું ને ને —

‘દ્રવ્યાધનયે નિત્ય પદ્ધતિધનય સ્વનિત્ય । દ્રવ્યાર્થિ વનવા દ્રવ્યમય નારિષ્વમમિમન્યત ન તુ પદ્ધતિ, દ્રવ્ય ચાવિપરિણામિત્યાત્ સર્વજ્ઞાતમાયિ મયતિ ।’

X ક્રોધાદિથી ઉત્પન્ન થયેલ જન્મ-મરણરૂપ અશુદ્ધ અને અનિત્ય પદ્ધતિને જ ક્રોધાદિ જન્મ-મરણરૂપે મોત્યાર્થોનું પ્રવર્તન છે, અને એ અનિત્ય અશુદ્ધ પદ્ધતિના કારણરૂપ કર્મવિગમણને દાગવ જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ નિત્ય પદ્ધતિ અનન્ય ને ।

અર્થાત્—વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયે નિત્ય છે પર્યાયાર્થિક નયે અનિત્ય છે, દ્રવ્યાર્થિક નય દ્રવ્યને જ તાત્ત્વિક માને છે, પર્યાયને નહિ, કેમકે પશ્ચિમિ હોવાથી દ્ર વ્ય અન્વયિ અને સંવકાગલાવિ (ત્રણે ઝણે સદૃષ) છે

### રા કા-મમાધાન

રા કા—દ્ર વ્યાર્થિક નય ઠણો, પર્યાયાર્થિક ઠણો, તો ત્રીજો ગુણપ્રધાન ગુણાર્થિક નય કેમ ન ઠણો ?

મમાધાન-પર્યાયોના ત્રકણ માવે જ ગુણનુ પણ મહણ થઈ ગયું, માટે

રા કા-પર્યાય તો દ્રવ્યના જ છે, છતાં દ્રવ્યાર્થ અને પર્યાયાર્થ એવા બે શ્રુદ્ધા નય આ માટે ઠણા ?

મમાધાન—દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બેના ન્વરૂપની વિવક્ષા કરીએ તો કાર્ષ્ક બેઠ લાગશે દ્રવ્યના પર્યાય,—દ્રવ્ય અને પર્યાય કવચિત્ અભેદ છતાં, ક્યચિત્ બેઠપ હોવા પી દ્રવ્યને છટ્ટી વિભક્તિનો પ્રત્યય ‘ના’ લગાડયો હ જેમ, ‘ગાદુનુ શિર’—આમા રાદુ અને તેનુ માથુ એ બને ક્યચિત્ અભિદ છતાં, પુનઃ કવચિત્ સિત્ત હોવાની ગાદુને છટ્ટી વિભક્તિનો ‘નુ’ લગાડયો છે દ્ર વ્ય અને પર્યાયમા શુ ભેદ છે, તે જુઓ, આ પ્રમાણે—પર્યાય છે તે દ્રવ્યવી પણ સૂક્ષ્મ છે, કેમકે એક દ્રવ્યમા અનતા પર્યાય મળવે છે, દ્ર વ્ય વૃદ્ધિ પામે તો પર્યાય વૃદ્ધિ પામે જ એવો નિયમ છે, દેડ દ્ર વ્યમા નખ્યાતા, અમખ્યાતા પર્યાય છે, એવો નિશ્ચય

( પચ્છે. ) અવધિનાન વડે વર્ધ થકે છે, અને પર્યાય વૃદ્ધિ પામે, ત્યાં દ્રવ્ય વૃદ્ધિની ભજના / અર્થાત્ તે વૃદ્ધિ પામે ૬ નહિ એ અર્થે શુ ઠે કે —

‘ મયગામ મ્મત્કામ પરિચદ્ધ નમ્ દ્રવ્યમાયમ્ ।  
દ્વય ચદ્ધ માયા મામ દ્વય મુ મયગિજ્ઞ ॥ ’

અર્થાત્—દ્રવ્ય ભાવની વૃદ્ધિમા મેર-કાવની વૃદ્ધિ ॥ ભજના ૭, અર્થાત્ મેર-ગલ વૃદ્ધિ પામે ૬ ન પામે, ૮ થની વૃદ્ધિ થતા ભાવ વૃદ્ધિ પામે ૭ પણ ભાવની વૃદ્ધિમા તે ૮ થની વૃદ્ધિની ભજના /, અર્થાત્ ભાવ વૃદ્ધિ પામે ૭ ન દ્રવ્ય વૃદ્ધિ પામે ૬ ૧ પામે

વગી દ્રવ્ય તરવી પણ અનતગાત ઠ, અને દ્રવ્ય ॥ પા ૧ પર્યાયો, એ અવધિનાન વડે ભેદ લાગી નવાય છે, ૧ ખ્યાતા ૬ અ ૧ ખ્યાતા શુભા ૭ તે અર્થે શુ ૭ ૬ —

‘ વિત્તવિસમદિતા દ્વયમણતગુણિય વપસેદિ ।  
દર્શિતો માયા મ્મત્કામ પરિચદ્ધ નમ્ દ્રવ્યમાયમ્ ॥ ’

અર્થાત્—મર પ્રદેશથી દ્ર વ અનતશુભા ૭, દ્રવ્યથી ભાવ મ ખ્યાતશુભા ૬ અમ ખ્યાતશુભા ૭ ઇત્યાદિ શુભા થી નીન્દ મૂત્રની ટીકામા મવિન્તર શુભા ૭

એટલે દ્રવ્ય અન પર્યાયના -વરૂપની વિવક્ષા કરતા તેમા ભેદ ૭, અને તેથી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એવા બે જુદા નય કહ્યા છે, અને ૧ ( દ્ર વ અને પર્યાય ) અર ન્પરમ મળે છે, તથાપિ ન્વભાવભેદને લઈ પોતપોતાનો ને પૃથક (બિન) સ્વભાવ છે તે ત્યજતા નથી કહ્યું છે કે —

“અણ્ણોણ્ણં પવિસ્મતા દિતા આગમ અણ્ણમણ્ણસ્સ ।  
મજ્જતા વિ અ ણિશ્ચ મગ્ગમગમાથ ન વિજ્ઞદ્ધન્તિ ॥”

અર્થાત્—દ્ર વ્યો અન્યોન્ય પ્રવેશતા છતા, અન્ય-પ્રત્ય અવગણ આપતા છતા, નિન્ય મગ્ગતા છતા, પોતપોતાનો સ્વભાવ સ્વજના નથી

એનો ( દ્રવ્ય અને પ્રધાયનો ) સ્વભાવભેદ આગળ કહીશું, ન્ય અને પધાયના સ્વભાવમા શુ ફેર છે તે આગળ જણાવશું

રાકા—ન્ય અને પધાયથી વ્યતિન્નિત (ભિન્ન) એવા નામાન્ય અને વિરોધ છે, તેો તે સામાન્ય અને વિશેષના નામાન્યાર્થિક અને વિશેષાર્થિક એવા નય કેમ ન થયા ?

સમાધાન—ન્ય અને પધાયથી ભિન્ન નામાન્ય-વિશેષ છે નહિ, મધ્યમ એમા જ એને અતર્ભાવ છે, માટે સામાન્ય-વિશેષ દ્રવ્ય-પધાયમા કેવી રીતે અતર્ભૂત છે તે જાતારે છે પ્રમજાપાત સામાન્ય દેખાડે —

મામાન્ય બે પ્રકાર નું છે—(૧) નિર્ધાર સામાન્ય અને (૨) હિદર્વતા સામાન્ય તેમા પહેલાનું આ લક્ષણ —

+ પ્રતિવ્યવિત તુલ્યા પરિણતિસ્થિત્ય મામાન્ય, યથા જય ત્થાયલેયર્પિદેષુ ગાત્યમિતિ ।

અર્થાત્—જૂનો જૂનો વ્યક્તિમા જે તુલ્ય પરિણતિ છે, તે તેઓનું નિર્ધાર સામાન્ય, જેમ—જૂના જૂના શબ્દ શાગતેય (ગાય આદિ) ના સમૂહમા તેઓની તુલ્ય પશ્ચિ

તિરૂપ ગોત્ર (પાયપણ) તિરૂદ મામાન્દ જે ઉદ્દાકરણ,  
તે જ નતિનાજો (તુ ય પરિણતિરૂપ માત્રવાજો) આ  
માથોનો ચમુન્દ, અથવા જો દેવ (માયના રૂપી) ગવય.

ગીત્ર મામાન્દનુ લક્ષણ —

પ્રથાપરપણિમામમાધાગ્નકકયમ્વતામામાન્દમ, યમા  
કન્કકવણાચનુમામિ કાચનમિમિ ॥

અર્થાત—પૂર્વ અને અપર પયાય, તેમા જોડેયુ જે  
(જાનેને) માધાગ્ન દ્રવ્ય તે (તેજોનુ) ઉદ્દેર્વતા સામાન્દ  
કહેવાય જમદ—તેનાના પૂર્વ અને અપર પયાયરૂપ ઠંડા  
અને ઠંડણ, એ જોમા જોડેયુ માધાગ્ન દ્રવ્ય જે કાચન તે  
(જાનેનુ) જો વતા મામા મ જ

(માટી અને સોના આદિના ઘાટરૂપ) પૂર્વ અને  
અપર વિવર્ત (પયાય) મા યાપેલુ માટી, નાનું આદિ દ્રવ્ય  
તે જો વતા મામાન્દ અને આ મામાન્દ ત્રિકાળમામિ  
(નિત્ય) જે આ અંગે કહ્યુ છે કે —

‘પ્રથાપરપયામયારનુગતમક દ્રવ્યતિ તાસ્તાન્દ પયાયાર  
ગચ્છતીતિ યુગ્પત્યા ત્રિકાલનુયાયી ચો પન્નવશસ્તદૂષ્યતા  
મામાન્દમમિધીયત ॥’

+ તાત્પર્ય ક—પૃષ્ઠી ૧૧ નક્ષિતઓર્મા સામારણ પર્વાય તે  
તિરૂદ મામાન્દ, અને જુદા જુદા પદારોમા સામારણ દ્રવ્ય તે  
જોવતા સામાન્દ ર નિ, પદાર અનિત્ય ન અને તેજોર્વતા  
સામાન્દ નિત્ય તિરૂદ અનિય

અર્થાત્—પૂર્વાપર પર્યાયોને અનુગત એક ( ૫ ) ત  
તે પર્યાયોને પામે છે, એવી ( બની ) બ્રુપતિ વડે (એતા)  
ત્રિ-જ્ઞાનુચારી જે ( તે જવા પર્યાયોમા રહેવો ) વસ્તુ અથ  
( ૬ ) તે ઊર્ધ્વતા સામાન્ય કહેવાય છે ઉપર, જેમ-  
કડામા અને નખમા ગ્રહ્યુ તે (આ) મોનુ ૪, અવવા તે જ  
( ૭ ) જે મે પૂર્વ જોયો હતો ) આ જિનહત્ત તેમા તિર્યક  
સામાન્ય તો પ્રતિ યજ્ઞિ નાદસ્થપન્નિતલક્ષણ હોઈ  
વ્યજનપર્યાય જ છે વ્યજનપર્યાય ન્યલ, ગણાતરસ્થાયી,  
અને શમ્હોના મહેતના વિષય છે આવુ પ્રાવચનિહોનુ  
( માચાર્યોનું ) મહેવુ છે અને ઊર્ધ્વતા સામાન્ય તો દ્રવ્ય જ  
કે એવી વિવક્ષા મ્ત્રી, અને વિશેષ પણ સામાન્ય વિમદ્ધ  
વિવર્ત લક્ષણ વ્યક્તિરૂપ પચાયમા જ અતર્ભૂત છે એટલે  
દ્રવ્યાર્થિક+ અને પર્યાયાર્થિક એ બે વિના અધિ નયોનો  
અવગણ નથી



+ તા ૫૧ ૬—વિશેષો પચાયમા અતનાન ચાર કે એટને જો  
પસારાર્થિકમા આ મે સામાન્ય ૧ જે બે તેમાં (૧) તિર્યક સામાન્ય  
એ ૧ જનપચાય હોવાથી તેમાં પણ ૧ સારાર્થિકમા અતરુભાવ અને  
એષ્ટતા આમા ૧ તો દ્રવ્ય છે મેને તેનો સારાર્થિકમા અત  
ભાવ એટને સામાન્ય આ વિશેષાર્થ મેના જુ ૧ નથી જરૂર  
નથી મેમ પચાય

## સાત નય

હવે સાત નયની મધ્યા કહે છે —

૧ પ્રથમ ચાર્થિક નય, તેના ત્રણ ભેદ—(૧) નૈગમ નય (૨) સમઠ નય, (૩) ન્યવહાર નય

૨ બીજો પર્યાયાર્થિક નય, તેના ચાર ભેદ—(૪) નમ્રમૂન, (૫) ગમ્હ, (૬) મમલિરૂઠ, (૭) એવભૂત

એ બંને (૬૦નાથિ ૦-પર્યાયાર્થિક) ના કોઈનો સમ્બંધ કરીએ તો સાત જ નય થશે. શ્રી પ્રવચન માટેાદેધારની વૃત્તિમા પાત્ર, આગળ, તેમ છ પણ મળા નય કહ્યા છે તે મવિન્નર આગળ ધિનાવશે

સાતે નયની નિયુક્તિ (વ્યુત્પત્તિ)

નૈગમની વ્યુત્પત્તિ શ્રી અનુયોગઠાર તથા તેની ઠોકા આદિમા પ્રકારોન છ તે સુજળ —

૧ “ નેગર્તિ માળર્તિ મિળરત્તિ નેગમસ્ત ય નિમ્ત્તી ।

મસાળે પિ જવાળ જ્ઞવજનમિળમા સુળર્ત ચોચ્છે ॥ ”

અર્થાત્—બંને પ્રમાણ ( મામાન્ય-વિશેષ જાનાદિ ) વા ને નય માપે ( નહે, વસ્તુના નિશ્ચય કરે ) ત નૈગમ મા નૈગમની વ્યુત્પત્તિ છે બીજા નયોનું લક્ષણ પણ આ પ્રમાણે પ્રદીશુ (૧)

મમલ અને વ્યવહારની નિયુક્તિ—

૧, નૈવ માતમિનાતીતિ નૈગમ ।

‘ સગતિયપિંડિયત્થ સગહવચન મમામઓ ચિતિ ।  
 યદ્ધતિ (ર) વિનિચ્છિ (છ) યત્થ યદ્ધાગો સચ્ચદ્ધમેસુ ॥૧૧૧’

અર્થાત્—સગતિય (સગૃહીત) મમ્યક્ પ્રમ- મહુલુ  
 કહેલ, જે પિંડિયત્થ (પિંડિતાર્થ) એક પિ- (સમૂહ, જાતિ)  
 રૂપ બધેથી અર્થ વિષય (પદાર્થ, દ્રવ્ય), તે સગહવચન  
 (સગ્રહવચન) મમ્યકનયનુ વાક્ય મમામઓ ( મમામત )  
 મમેપે ચિતિ (ચદ્ધતિ) કહે છે કેવળ? તો કે ત્રી તીર્થ કે  
 નહિ અર્થાત્—મગૃહીત એક જાતિરૂપ ન અર્થ તે મમ્યક

યદ્ધતિ (ચદ્ધતિ) વર્તો છે, ગા મા? ? તા કે વિનિચ્છિયત્થ  
 (વિનિચ્છયાથ) વિનિચ્છયને માટે, વિનિચ્છય એટલે શુ? તો કે  
 (વિ+નિ+ચય વિ=વિગતા (જતો ગયો છે) નિચ્છયો=પિડ  
 રૂપ મામાન્ય, યસ્માન જેમાથી તે વિનિચ્છય નિ=આધિક્યન,  
 અધિકપણે ચય=પિડ, મામાન્ય અર્થાત્ ‘મામાન્ય’ જેમાથી  
 જતો ગયો છે, એવા અર્થમા અર્થાત્ વિશેષરૂપ અર્થમા જે  
 વર્તો, તે વ્યવહાર—નર્વ ૬ યમા

સુત્રુસુત્ર અને નાનનયની નિર્ચુકિત—

‘પચ્છપ્પત્તગાદી ઉત્તમુઓ જયવિત્તિ મુણવત્થા ।  
 ઇચ્છતિ વિમમિયત્ત પચ્છપ્પત્ત નઆ મદ્દા ॥૧૧૨॥

અર્થાત્—પચ્છપ્પત્તગાદી—વર્તમાનને વ્યવહારુ કરનારો તે  
 તે સુત્રુસુત્ર નયવિવિ જાણવો, આ પ્રત્યુ પત્તને—વર્તમાનને  
 વધારે વિગેષિતપણે ( વિશેષ બેચ્છી ) ઇચ્છે છે તે ગાદ  
 નય છે



મમલિરૂઢ અને એ-ભૂતની નિર્યુક્તિ—

‘ વચુઆ સજ્જમણં દાદ અવત્થુ જણ સમમિન્દે ।

વજ્જણ-અત્થ-તદુમણ વવમ્મઓ તિસેસતિ ॥૧૦॥ ’

અર્થાત્—વચુ થઈ મ કમણુ તે મમલિરૂઢ નય મતે  
અવત્થુ છે, વ્યજ્જણ, અર્થ અને તદુભયનો વિશેષ કરે-બે  
પાડે તે એવ ભૂત ૭

‘ નાયમિ મિણિદયસ્સે, અમિણિદયસ્સ ય કુલ્લ અત્થમિ ।

જહય-અમય જ્ઞ જા ઉવણ્ણો મો નમો મામ ॥૧૧॥ ”

અર્થાત્—આ જાણતમા શ્રદ્ધણુ કરવા યોગ્ય અને નહિ  
શ્રદ્ધણુ કરવા યોગ્ય દષ્ટાત પચ્છને યત્ન કરવા યોગ્ય જ છે,  
એવો જે ઉપદેશ તેનું નામ ‘નય’ છે

તેમા (૧) નેગમ દ્રવ્યાર્થિક નય ધર્મ-ધર્મી, દ્રવ્ય-  
પર્યાય આદિના પ્રધાત-અપ્રધાતપણે મહત્ત્વ શ્રેષ્ઠ વસ્તુનો  
સમૂહાર્થ ( પિ કિતાર્થ ) કહે છે +

(૨) મ શ્રદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક તે અબેદરૂપે કરી વસ્તુના  
મનૂષ્યને ( વસ્તુજાતને ) એકીસાથે શ્રદ્ધા કહે છે અને—

+ ધમયા ધમિણા ધર્મધમિણિણ પ્રધાનાદસજ્જાગોપરુક્ક  
જ્ઞાગાદિમાત્રનાનેકગમગ્રહણાત્મકો નૈગમ ।—૨૫૧, ૫૫૬૨૮નાકર,

આનો નર કેમ ખો ૮ મે પમપાણી ગોખી ગોખતા આ  
ગોખની પ્રધાતા શ્રદ્ધા કરાથી નાન થયુ માટે નર

પયાયથા પ્રથમ ચો પયાયદ્વચ્ચયોશ્ચ મુલ્યામુલ્યરૂપતય  
વિચખણપદ નૈગમ ।—જૈ ૧ તર્કભાસા, નર પરિચ્છેદ

(૩) વ્યવહાર દ્રવ્યાર્થિક નય, મગ્રહે ગ્રહણ કરેલ જે અર્થ તેના ભેદરૂપે વસ્તુનો વ્યવહાર કરે છે

નૈગમ અને વ્યવહાર અશુદ્ધ દ્ર વને જોતા હોવાથી અશુદ્ધ છે, અને મગ્રહ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક હોવાથી શુદ્ધ છે એ અર્થે થી અનુયોગદ્વારની વૃત્તિમા જોઈ છે કે —

“નૈગમ વ્યવહારરૂપોઽવિશુદ્ધ કથં યત્ત નૈગમવ્યવહારો અમતદ્વયશુક્રાપનેરન્યત્તયાત્મકઃ સ્વપ્નાગ્નેકગુણાધારં ત્રિકા લક્ષિય વ્યવિશુદ્ધ દ્રવ્યમિચ્છત, સમગ્રદ્વયપરમાણાદિ સામાન્યા દેવં તિરોભૂતગુણવલાપમત્રિધમાનપૃષ્ઠાપરત્રિભાગ નિત્ય સામાન્ય મેવ દ્રવ્યમિચ્છત્યેવ, તદ્વ કિંગનેકતામ્યુપગમવલરેનાઽક લંકિતવાત્કુદ્ધ, તત્ત શુદ્ધદ્રવ્યામ્યુપગમપરત્વાત્કુદ્ધમેવાય મિતિ । ’

અર્થાત—નૈગમ અને વ્યવહાર નય અવિશુદ્ધ છે, કેમકે તે ણને અનત દ્વયલુપાદિરૂપ, અનેક વ્યક્તિરૂપ, કૃષ્ણાદિ અનેક શુણ્ણઆધારરૂપ અને નિકાલવિષય એવા અશુદ્ધ દ્રવ્યને માને છે (ઈચ્છે છે) અને મગ્રહ પરમાણુ આદિ સામાન્યમાથી જેનો શુણ્ણસમૂહ તિરોભૂત (અપ્રકટ) છે એવું, અને જેના પૂર્વાપર વિભાગ (પર્યાય) અવિધમાન છે એવું, નિત્ય સામાન્ય જ દ્રવ્ય માને છે, અને આ નિત્ય સામાન્ય દ્રવ્ય અનેકતાના પ્રસંગરૂપ કલકથી ગહિત હોવાથી ખરીત શુદ્ધ છે, અને એવા શુદ્ધ દ્રવ્યના અભ્યુપગમ પત્તે આ સગ્રહ નય શુદ્ધ જ છે

# ૧ દ્રવ્યાર્થિક નયના નૈગમાદિ ત્રણ ભેદ

(૧) નૈગમ નય

હવે નૈગમ નયની પ્રકરણ કહે છે.—

નૈગમનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ—“નૈવ ગમા શાધમાર્ગાં યસ્યા સો નૈગમ ।” અર્થાત્ “નથી એક જેને ગમ (બોધ માર્ગ) તે નૈગમ” એ કહેવાય (અહિં ‘નૈકગમ’માંથી ‘ક’નો ‘પ્રયોગગદિત્વ’ને લઈ લોપ થયો છે, એવે “નૈગમ” રહ્યું)

આ નૈગમ નયના ત્રણ ભેદ છે—(૧) ધર્મદ્વયગોચર નૈગમનય, (૨) ધર્મદ્વયગોચર નૈગમનય (૩) ધર્મ-ધર્મી ગોચર નૈગમનય

અહીં આ ‘ધર્મી’ એવે દ્વય, અને ધર્મ એટલે વ્યવસ્થાપય્ય મમજ્ઞયો

પ્રથમ ભેદનું (ધર્મદ્વય ગ્રહણ કરનાર નૈગમનું)

ઉદાહરણ — ‘મત્તવૃત્તમ્યમામનિ’ આત્મામા સત ચૈતન્ય ધર્મ છે અહિં આ આ ના દ્વયતા એ ધર્મનું (વ્યવસ્થાપય્ય) કાલ ઠર્યું—(૧) ચૈતન્ય અને (૨) મત્ત, તેમા ચૈતન્ય નામનો વ્યવસ્થાપય્ય વિશેષપુરે હોવાથી મુખ્ય છે, મત્ત નામનો વ્યવસ્થાપય્ય વિશેષપુરે હોવાથી અમુખ્ય (ગૌણ) છે આમ એ ધર્મના પ્રધાનપણા અને ગૌણતા ધર્મના પ્રધાનપણાએ વસ્તુનો વિજિતાર્થ કહેવારૂપ નૈગમ નયનો આ પ્રથમ ભેદ થયો

(૨) નૈગમના બીજા ભેદનું ઉદાહરણ — ‘વસ્તુપર્યાય વદ્ દ્રવ્ય’ અર્થાત્ “વસ્તુ-પર્યાયવાળું એ દ્રવ્ય” અહીં આ દ્રવ્યનું બે ધર્મીં વડે કથન કર્યું (૧) દ્રવ્ય, (૨) વસ્તુ પર્યાયવત્ તેમા દ્રવ્ય નામનો ધર્મીં વિશેષ્યરૂપે હોવાથી મુખ્ય છે, અને ‘વસ્તુ’ નામનો વર્તી વિશેષણરૂપે હોવાથી તે અમુખ્ય છે આમ એક ધર્મીં (દ્રવ્ય) ના પ્રધાનપણા અને બીજા ધર્મીંના ગૌણપણાએ વસ્તુનો અમૃદાર્થ કરેલા રૂપ નૈગમ નયનો આ બીજો ભેદ થયો.

(૩) નૈગમના ત્રીજા ભેદનું ઉદાહરણ — ‘ક્ષણમેજ્જ સુખી વિષયાસક્તઃ જીવ’ -અર્થાત્ ‘વિષયાસક્ત જીવ એટલે સુખી છે’ અહીં આ વસ્તુનું ધર્મ અને ધર્મીં વડે કથન કર્યું - (૧) વિષયાસક્ત જીવ (ધર્મીં) અને (૨) સુખી (ધર્મ) તેમા વિષયાસક્ત જીવ દ્રવ્ય (ધર્મીં) વિશેષ્યહોવાથી તેનું પ્રાધાન્ય છે, અને ‘સુખી’ વ્યવનપર્યાય (ધર્મ) વિશેષણ હોવાથી તેનું અપ્રાધાન્ય છે આમ ધર્મીંની મુખ્યતા અને ધર્મની ગૌણતાએ વસ્તુનો અમૃદાર્થ કરેલા રૂપ નૈગમ નયનો આ ત્રીજો ભેદ થયો.

## નૈગમનો બીજો અર્થ

અથવા ‘નિગમો વિવન્પસ્તગ્ર મયો નૈગમ ।’ અર્થાત્ નિગમ એટલે વિકલ્પ, તેમા ૨ે રાચ તે નૈગમ આના ત્રણ ભેદ છે - (૧) ભૂત નૈગમ, (૨) ભવિષ્યત નૈગમ, (૩) વર્તમાન નૈગમ.

તેમા (૧) મલીતમા વર્તમાન આરોપણ કરવું, તે ભૂત નૈગમ. જેમકે—આજે દિવાળી પર્વને દિવસે શ્રી વર્ધ્માન શ્વામી મોમે પધાર્યા

(૨) જે હજી વવાનું, તેનું થઈ ગયા કેવે કહેવું, તે ભાવિ નૈગમ જેમકે—જર્જર સિદ્ધ વયા જ

(૩) કન્વા માટેવી વસ્તુ હજી થોડી વધ છે, પૂર્ણ નથી થઈ, ત્યાં કહેવું કે વસ્તુ વધ, એ વર્તમાન ગમ જેમકે—‘જોદન’ રધાય છે, અથવા ‘ભાત રધાય છે’ +

નૈગમ નવ વડે ધર્મ (પચાય) અને ધર્મી (દ્રવ્ય) એ એમાથી એકના જ (જનેના નહિ) પ્રાધાન્યનો જોધ થાય છે, અને પ્રમાણુ વડે એ જનેની મુખ્યતાએ એ જનેના પિતિાર્થકેપ જોધ થાય છે એમ મમજવું +

૧ ગિદિત તેમજે મુખ્યધાન વર્તતા હવ મુક્ત કેવળી દેહા તીલ નથી જ. તથાપિ થસા તે તે થસારે કહેવું

+ જો ૧ એને ગમેના જોખા અંત્રે જોટને પજ રાંડના જોખા જોખા ૧૨૪ માટે ચૂને અજન્યા છે, તે ગધાયા નથી છતાં તેમા જો ન ભા ૧ (ગમેના જોખા) નુ આરોપણ કરું તે વર્તમાન નૈગમ

+ તાત્પર્ય કે—વસ્તુના ધર્મ—ધર્મીરૂપ અ જોમાથી એક અમુકની મુખ્યતા અને નિગ્ન ન જી જીભનાએ જોધ થાય તે નવ કહેવાન જધા મરોની મુખ્યતાએ જોધ થાય તે પ્રમાણુ કહેવાન અને જીભ ત્યાં મરો ૧૧ નિવરપૂર્વક એ અમુજ અસનો જોધ થાય તે દુર્નય કહેવા ૮ ૮ ‘મત્ ચૈતય આમનિ’ આત્માર્મા સત

\* હવે નૈગમાભાસનુ નિરૂપણ કરે છે

વર્મદ્વયને, અથવા વર્મોદ્વયને અથવા ધર્મ-ધર્મીને એકાત પૃથક્ પૃથક્ માને, તે નૈગમાભાસ ઉદાહરણ - ભેખકે— આમનિ મત્ત ચૈતન્યે પરમ્પરમયત ગૃથમ્ભૂતે । ' આત્મામા સત્ત્વ અને ચૈતન્ય એ પર-પર અત્યંત બિન છે ' આમા ધર્મદ્વયને પ-પ- એકાત પૃથક્ માનવારૂપ ધર્મોદ્વય નૈગમાભાસ થયો તેમજ વસ્તુપચાયવદ્ દ્રવ્ય - એમા ધર્મોદ્વયને પરમ્પર અંગત પૃથક્ માનવાની ધર્મોદ્વય નૈગમાભાસ વાચ, તેમજ "શ્વનમેવ સુત્રી વિપવામક્ત

ચૈતન્ય કે આમા આત્માનો ચૈત ધ અગતી મુખ્યતા । અને સત્ત્વ અશની ગૌણતાએ મોધ થાત છે, માટે આ વા ર નય નાન્ય છે આમા ચૈતન્યને મુખ્ય લીંગો છે, પણ અત્તનો નિર્ણય થી તેમજ એમ કહ્યું હો । કે 'મત્તચૈતન્ય જ્ઞાનિદ્વિદત્તગતવમાશ્ચ આમનિ' - આત્મામા સત્ત્વ ચૈતન્ય અને જ્ઞાનિગમ્ય મીઝ અનંત ધર્મ । આમા સત્ત્વ આત્માના ધર્મના તેના પ્રાવાન્યપૂર્વક ગોત્ર તેનાથી એ પ્રમાણ વાક્ય છે પણ એમ કહ્યું હોવ કે ચૈતન્યમેવાત્મનિ આત્મામા ચૈતન્ય જ કે, બીજા ધર્મ નથી, તો આ એમતરૂપ હોઈ દુર્નિય વાક્ય કે આત્મામા ચૈતન્ય છે એ માત્ર, માટે નય, પણ મીઝ વર્મ અશ નીજ એમ કહેતુ માટે નવ પૂર્વે કુ ઉમેયો

\* "તત્ર દ્રવ્યમાત્રગ્રાહી પચાયપ્રતિપક્ષી દ્રવ્યાર્થિજામામ । પર્યાયમાત્રગ્રાહી દ્રવ્યપ્રતિપક્ષી પચાયાર્થિજામામ । ધર્મિધર્મી દીનામેવાતિકર્પાર્થકયામિસધિ નૈગમામામ યથા નૈયાયિક વૈશેષિકદર્શને ।"—જેન તત્ત્વભાસા—શ્રીમ. ૫૦ ૮૦

અર્થ—તેમા અને જ અદ્ય કરી પચાને ૫ તરેપ (નિર્ણય ૧૫) કુ ૧૧ ૨ સાથિ પ્રભાવ ઇત્યાદિ

જીવ ”—એમા ડ ય અને પર્યાયને અરુપરસ એકાત લિલ  
માનવાથી ધર્મ—ધર્મી નેગમાભાસ થાય ++

નૈયાયિક—દેગોપિક દશ ન પણ નેગમાભાસી છે=  
ડ યાર્થિનો આ પ્રથમ લેહ વયો ૧

— ૦ —

++ તાત્પર્ય—સન્નિભા મમ આંક છે તે એકાત માને,  
પણ એ મીલને સાથે ન મા । અર્થાત્ એ ધર્મને માને, બીજાને  
ન માં તે નેગમાભાસ

= દેગોપિક (૧) દ્રવ્ય (૨) યુગ્મ (૩) ધર્મ (૪) સામાન્ય (૫)  
વિશેષ (૬) સમસાવ આ । (૭) મમાન—એ સાત પદાર્થ માને કે  
આમા (દ્રવ્ય-ધર્મ) અર્થ આ ના (ધર્મ) ને એકાત લિલ પાર્થ  
માન્યા કે દ્રવ્ય આ યુગ્મ માં ૬ એને ઉપરથી નર્યાવી જણાય  
છે, પણ તેને પરસ્પર એકાત લિલ માં કે, માટે એ નેગમ નય  
ભાસ ૬ આના સરિગર અરુપ માટે સ્વાત્વાદ મજરી, પદ-  
દર્શી । સમુન્વર આ વિશેષ રાગ ૩

નૈયાયિક—સગર પ્રમેર આદિ મોળ પદાર્થ માં ૩ તેમા  
પ્રમેય જે દ્રવ્ય વસ્તુ ॥ અમાન ૬ તેને દ્રવ્યથી એકાત લિલ માં  
છે, એને એ રાગ ન ન આ

૧ આ ન ન અરુપાદી ૨

## (૨) સંગ્રહ નય

હવે દ્રવ્યાર્થિકતા બીજા બેદ મંગ્રહ નયનું વર્ણન કરે છે —

‘મામા યમાગ્રાહી પરામજ સગ્રહ’ । સામાન્યને જ ગ્રહણ કરનાર જે પરામર્શ (બોધ) તે સંગ્રહ નય ‘મામાય માત્ર’ એમા ‘માત્ર’ ગૌણતા અને અવધારણ મૂલ્યને છે અશેષ વિશેષ રહિત ‘નત્વ’ દ્રવ્યત્વ’ ‘અર્થત્વ’ આદિ ગ્રહણ કરવાનું છે શીત જનું તે મંગ્રહ અર્થાત્ વિશેષ ગણિને નમત્ર એકભાવે રી એ-સમૂહરૂપે ગ્રહણ કર તે સામાન્ય તાત્પર્ય છે—

સ્વજાત દષ્ટેષ્ટાભ્યામવિગતેમ વિશયાણામકરૂપતયા યદગ્રહણં સ સગ્રહ ।’

અર્થાત્—વર્તમાનને દષ્ટેષ્ટથી+ અવિરુદ્ધપણે વિશેષનું એકરૂપપણે ગ્રહણ કરવું, ત ન ૦ ન ૦

જેમા સામાન્ય અને વિશેષ પિ ટીકાત છે એવાનું

\* પક્ષવ્યત વિશેષાણા ગ્રહણ સગ્રહા નય ।

સ્વજાતેરવિરોધેન દષ્ટેષ્ટાભ્યા કથચન ॥૧૦॥

—‘નય’ નિવરણ

+ દ ટ (પ્રથમ) ઈ (પરોક્ષ, ગાન્ય આગમ અનુમાન લોકવ્યવહાર)

નું વિશેષ રહિત વસ્તુ એટલે જેમા સામાન્ય અસત્યપણે અને વિશેષ ગૌણપણે છે એવો સામાન્ય-વિશેષનો એ



વિશેષ ગહિત શુદ્ધ વસ્તુનો મનુભવ કરતો જે જ્ઞાનવિશેષ, તે સચ્ચતા વડે ઠરી કહેવાય છે આ સચ્ચતા એ ભેદ છે — (૧) પર સત્ અને (૨) અપર સત્

= પરમ મહાનુભવણ — મ પૂર્ણ વિશેષોમા ઉદાસીનતા ભજતો મહામાન શુદ્ધ કર્મને જે માને, તે પરમ મહા જેમકે વિશ્વ એક છે, — અને પોતે સત્ હોવાથી અહીં આ 'મત્ એ નાનરૂપ સામાન્ય હેતુજનિત 'સત્તા'ના અભેદને લઈને વિશ્વની એકરૂપતા નકલ કરી

પરમ મહાભાવ લક્ષણ — વિશેષમાનનો નિષેધ કરી સત્તાદૈત (મત્તા મિવાય બીજુ કાં નહિ, એકાદ મત્તા સામાન્ય) ને સ્વીકારના તે પરમ મહાભાવ જેમકે 'સત્તા' માન જ તત્ત્વ છે ( બીજુ પાંડ તત્ત્વ જ નથી ), સત્તાથી અવગ એવા વિશેષો નહીં દેખાતા હોવાથી એમ માન પણ યથા અદૈત

યથેન અર્થ કાગ્ય કે નહિ તો નિર્વિશય દિ સામાન્ય મયત્ સ્વરૂપાણમત્ ॥'

= આ મહા સામાય પણ એવાનું કે મહાસામાન્ય એક જ છે, અને જે મત્ત ( વસ્તુ હોનાપણ ) તે છે વસ્તુ હોય ( સૂય હોય ) તે પડી તેના નામિત્વ, રૂપિત્વ પ્રમેયત્વ ' સુપત્ત' કર્મિત્વ એ પ્રાકૃષ્ઠ બીજા અપર અથવા અનાતર સામાય થાત અથવા —

, સત્ ( સત્ત્વ પેકે દેનાથી મહાસામાન્ય )

દ્રવ્યત્વ ગુણત્વ પ્રમેયત્વ પર્વાત્વ મહાત્વ વસ્તુત્વ  
( અસત્ સામાન્ય ) મત્તાદિ

વાદી દર્શનો પર સંપ્રદાયમ જાણવા +

x અપરસ નહિનું લક્ષણ—દ્રવ્યત્વ, ગુણ વ, કર્મત્વ, પચાવત્વ આદિ અનાન્તર સામાન્યને માને, અને તેના બેઠા ઉદાગીનતા (ગજનિમીવિકા-આખ મિયામળા) નું આગળન કરે છે, તે અપરમગ્રહ જેમકે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાવ, પુદ્ગલ અને જીવનું દ્રવ્યપણી મહેદતાને લઈને અન્ય મામલુ તે અહિ આ (જીવાદિ પ્રત્યેક દ્રવ્યમા) ક વ વ સામાન્ય દોવાથી અમેષતો એછએનું અકય પ્રહા વાય છે, અને ધર્મ, ગુણ, સ્વભાવ આદિ જે વિગ્રેષ ભેદ તમા ગજનિમી વિકાની જેમ ઉપશ્ચ (આખ મિયામળા) વાય છે તેની જ રીતે ચૈતન્ય અને અચૈત યનુ પણ પચાયોની અપેક્ષાએ પણ અકય ઘટે, જેમકે તેમા પર્યાવત્વનું માધમ્ય છે (પર્યાયપણ ણનેમા-ચૈતનમા તમજ અચૈતનમા રહેલું )

શકા—ચૈતન્ય એટલે તા નાન, કશું છે કે —

“ચૈતન્યમનુભૂતિ સ્યાત્ મત્તિક્યારૂપમય ચ ।

મિયા મનાયત કયિ રિચિતા વનન ધ્રુવમ્ ॥”

અર્થાત્—ચૈતન્ય છે તે અનુભૂતિ છે, અને તે સત્તિક્યા

+ દ્રવ્યનું સત્ત્વ અગીમર ખતા દોવાથી આ દર્શનો નય લાગે છે પણ એકાત સત્ત્વ, તત્ત્વ નિરિખ્ત બીજુ કાર્ષ્ણ નરિ, એમ માનતા દોવાથી કુનય અથવા નયાલાસ છે આમા નાતિઓ સાખ્યો આની જમ છે આના વિશેષ નવ પ માટે સ્થા મ નેવા થોઅ છે

x અથવા અનાત-સામાન્ય

રૂપ છે, અને એ ક્રિયા નિશ્ચયે મન વગર દાયાને અનુભવ થઈ વતે છે તાત્પર્ય કે ચૈતન્ય તે પ્રબલ છે, અચૈતન્ય તે એથી વિપરીત અનુભવ છે, તો પછી તેઓનું અંત્ય કેમ થયે ?

મહાધાન—તેઓમા જોવા જે વિશેષ ( ગુણ, ધર્મ, સ્વભાવ ) તેની વિવેકાની ઉપદેશ કરીએ, અને તેઓમા અજોડપણે જોઈતું જે દ્રવ્યત્વ ( સામાન્ય ) તેની જ અપેક્ષા કરીએ તો તેઓનું અંત્ય થી શક

અપર સમહાસામન્યુ રૂપાણુ—યત્વ, ગુણત્વ આદિને જ અજાન માને, અને તના જે વિશેષ તના નિષેધ કરે, તે અપર સમહાસામન્યુ રૂપાણુ —‘ દ્રવ્યત્વ એ જ તત્ત્વ છે ’ ( અર્થાત્ ‘ યમા જોના ગુણ આદિ તત્ત્વ નથી ) એમ માનવું તે આમા તેના ધર્મ, ગુણ, સ્વભાવાદિ વિશેષ અર્થ તે તત્ત્વ નથી, એવો નિષેધ થયો ઠેવી રીતે અપક્ષવ ( નિષેધ ) થયો ? જુઓ આમ -વસ્તુ છે ( અર્થાત્ સામાન્ય પણે ), પણ સામાન્ય-વિશેષ ઉભયપણે નથી, એ જોવારૂપે નિષેધ થયો એ જ પ્રત્યે સામાન્ય-વિશેષાત્મક વસ્તુનું સમજી લેવું

અથવા સત્ત્વ બીજી રીતે જે પ્રત્યક્ષ છે —(૧)+

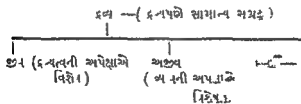
+ આમા દ્રવ્યત્વ એ સામાન્યરૂપે ધર્મ અધર્મ, આત્માશાદિ બનાવેલોનો સમહાસ્યો, માટે સામાન્ય સમહા

સામાન્ય સમ્રહ જેમકે, જાધા દ્રવ્ય પરમ્પર અવિરોધી છે, અને જીજ્ઞે++ (૨) વિગેય મ નહ, જેમકે—જવા શ્રવે પરમ્પર અવિરોધી છે દ યાવિંડનો પા જીજ્ઞે લેદ થયો ૧

## (૩) વ્યવહાર નય

\* ' સમ્રહણ ગૃહીતાના ગાત્રીટતાનામથાના વિધિપુ રવ-  
મવહરણ યનામિસ્વધિના પ્રિયત સ વ્યવહાર । ' અર્થાત્—  
મરવાઠિ ( દ યત્વાઠિ ) જે મગ્રહે મહેવ ધિડિતાર્થ, તેનું  
વિધિપૂર્વક જે વિનયન કરે, તેની વિધિપૂર્વક જ બહેચણુ  
કરે, તે તે વ્યવહાર નય હેવાય છે ઉદાહરણ— '૪ સત્

++ આમા દ્રવ્યત્વના વિગેરુપ જેમો નમ્રહ કરો મ  
વિગેય સમ્રહ અથવા—



૧ આ નય સત્તાગ્રાહી છે

c/o " સમ્રહેણ ગૃહીતાનામથાનાં  
વ્યવહારો મગ્રસ્માઠ્યમ્ર

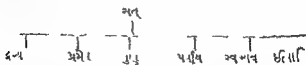
૭, તે દ્ર વ દે, અથવા પચાય છે ++

અપર મ મહે પ્રદક્ષુ ડેવ અથ રી વિધિપૂર્વક જે ચણ કરવારૂપ વ્યવહારના ઉદાહરણ પછી 'સત્વાદ્યર્થ' એમાં 'આદિ ગામેદ્વ ય વર્ણાય વાદિથી બાલપુ જેમઠ (૧) દ્રવ્ય છત્ર, પુકમત આદિ છ પ્રાણુ છે (૨) પચાય મલાવી અને ગાભાવી એમ બે પ્રકારના છે તેમજ (૩) છવ સુપ્ત અને મનારી એમ મે પ્રમાણના છે (૪) કમલાવિ પર્ણાય મક્રિય અને અક્રિય એમ બે પ્રાણના છે

વ્યવહારાભાસનું લક્ષણ —

જે અપારમાર્થિક દ્ર વ્ય-પર્ણાયના વિભાજને અહણુ ડે, તે વ્યવહારાભાસ જમહે ચાર્તિક દર્શન તાન્ત્રિક ( ચાર્વાક ) છવ દ્રવ્યાદિ નક્ષી માનના, ભૂત ચતુષ્ટય ( પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ ) અથાત્ ન્યૂત દષ્ટિએ ( ચર્મ અણુએ )

++અક્ષીઆ મન એ પરમહે પ્રદક્ષુ ડેવ પિડિતાર્થ છે તેની વિધિપૂર્વક જેવા રી કરતા—



આ ન મ મહે પ્રદક્ષુ કરે ન અથની હે ના રૂપ વ્યવહાર ના થયો

૫ આ હિ હગ્ગોમા દ્ર વ્ય પર્ણાય છવત્વ કમ લાવિ પચાયત્વ એ અપર મ મહે પ્રદક્ષુ કરે ન પિડિતાર્થ છે, તેની તે તે હિ હગ્ગોમા જાનાયા મુજા વિધિપૂર્વક જે ચણી કરવારૂપ વ્યવહાર થયો

જેટલું દેખાય તેટલું દ્રવ્ય એમ એ માને છે, પણ સ્વપ્નનાએ તેઓએ દ્રવ્યની જે રહેયણી કરી છે, તે વિતથ છે, યવાતથ્ય નથી, માટે તેઓ વ્યવહારગભાસ છે +

યવહાર નયનુ કેટલુંક સ્વરૂપ પ્રધાતન્થી લગે છે —  
 'ભેદોપચારતયા રમ્તુ ચરદિયત્ત્વમ્મિત્ત દ્યમ્' । —  
 ભેદના ઉપચારે કરીને વસ્તુની રહેયણી કરવી તે વ્યવહાર

(૧) મૂળમૂલ વ્યવહાર — શુષ્ક શુષ્કી, દ્રવ્ય પર્યાય, મજા મજો, સ્વભાવ સ્વભાવવત્ત્વ નાસ્ત ગરત્તી, ક્રિયા ક્રિયાવત્ત્વ, એના ભેદની ભેદનુ જે ધન કરે તે

(૨) શુદ્ધ નિમૂલ વ્યવહાર — શુદ્ધ શુષ્ક શુષ્કી, શુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય, એના ભેદનુ કથન કરે તે x ( જેમકે આત્માનુ કેવળ જ્ઞાન )<sup>૧</sup>

(૩) ઉપચારિત મૂળ વ્યવહાર — ઉપાધિ મહિત (કર્મોપાધિવાળા) જે શુષ્ક શુષ્કી, તેમા ભેદનુ કથન કરે તે જેમકે જીવન મનિજ્ઞાનાદિ શુભ છે

+ નામિક પ્રત્યક્ષ-પરમ નિમાનસિત્ત જેવા જીવ પુણ્ય પાપ સારી, નર્ક આદિને નથી માનતા બૌદ્ધપ્રત્યક્ષથી જીવપાત્ર દષ્ટિ-ગોચર થયા માટે ડર નથી માનતા જો સ્વપ્નનાએ સ્વપ્ન દષ્ટિએ લોકોને પ્રમાણે પ્રવર્તાવે ।

૧ અનીઆ ગુણી ( આત્મા ) અને જ્ઞા ( જ્ઞાતા ) ને શુદ્ધ છે, પણ આત્માનો જેમ જીવિત્તિ નમ્રી ગુણ ગુણનો ભેદ લાખ્યો માટે (દ્રવ્ય) ન

૨ અદ્વિત ( અજીવ ) અને જ્ઞા ( મતિ )

(૧) અનુપચયિત મૂળ વ્યંજન — ઉપાધિ ગણિત ગુણી ૧૧ બેઠું કયન કરે તે જેમકે શ્રવના કેવળજ્ઞાનાતિ ગુણી

(૫) અનુદ્ધ સ ભૂત વ્યંજન — અનુદ્ધ ગુણી-ગુણી, અનુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય, જોના બેઠું કયન કરે તે

(૨) સ્વભૂતિ અસદ્ભૂત વ્યંજન — જેમકે, પરમાણુ બહુ પ્રદેશી જોમ કહેવું તે

(૭) વિભાતિ અસદ્ વ્યંજન — જેમકે — મતિજ્ઞાન મૂર્તિ (રૂપી) છે, - રૂપી (મૂર્તિ) દ્રવ્યજનિત હોવાથી

બા જામ રો માટે બે માં મિ ભાવ ૧૩ મૂળ અને મતિ આપી સોપાનિ રોસથી અથાત્ કર્મજનિત હોવાથી જોઈરિક ભવતા ધર ૧૧ હોવાથી મૂળ ૭ એ મૂર્તિપણને ઉપચાર છે એને ઉપચારિત

૩ આવી મૂળ ગુણીનો બા જામ રો ૩ માટે સદ્ભૂત વ્યંજન પણ કેવળજ્ઞાનાતિ ગુણી કર્મોપાધિ ગણિત ૩, સાધ્ય જ્ઞાનના ધરના ૩, ૧૨ અમૂર્ત ૭ મૂળનાનો ઉપચાર નથી, માટે અનુપચરિત

૪ અહીં આ જા. જૂના સ્વભૂતની પરમાણુ ૧૧ બેઠું કયન કરું માટે વ્યંજન પણ તેમા જા. પ્રેસપાણુ ઉપચારથી કયન કરું માટે અનુદ્ધ ભૂત વ્યંજન જા. જૂ. પરમાણુઓને બેઠું દષ્ટિએ જોઈએ તો પ્રત્યે પરમાણુ એકપ્રેશી ૮ તથાપિ જિગડા — ક્ષતા ગુણને લઈ તે પરમાણુમા બહુપ્રદેશી થવાની જોગતા ૩, એને ઉપચારથી તેને બા પ્રદેશી કરવા

(૮) સ્વજાતિ નિજાતિ અત્ર ભૂં વ્યવહાર—એવા એવા  
જીવ અને અજીવમા જ્ઞાન છે, તઓ જ્ઞાનના વિષય હોવાથી,  
એમ જહેવુ તે

(૯) સ્વજાતિ ઉપવં અવ્યવહાર—જેમકે-પુત્ર સી  
આદિ મારા

(૧૦) વિજાતિ ઉપવં અવ્યવહાર—જેમકે વસ, ભૂપણ, કેમ, રત્નાદિ મારા

(૧૧) સ્વવં વિવં ઉવં અવ્યવહાર—જેમકે દેશ, નામ, વીતિ પ્રિયા આદિ મારા

(૧૨) અસંભવવ્યવહાર—એક દ્રવ્યના (અન્ય ૧ પ્રમાણ) ધર્મનું (અન્ય ૨) બીજા દ્રવ્યમા મારોપણ કરવું તે

(૧૩) ઉપવં અવ્યવહાર—અમદભન યવહાર ઉપચાર છે, એટલે ઉપચારનો પણ ઉપચાર કરો તે ઉપવં અસંભવવ્યવહાર જેમકે-‘દેવદત્તનું ધન’ આમા ‘ધન’ એ વસ્તુનો ‘દેવદત્ત’ સાથે સંબંધ ન જાય નવી, નિપિત સળધ ય, (તથાપિ ‘દેવદત્ત’ સાથે ‘દેવદત્તનું’ એમ ની સળધ જોયો છે, તે ઉપચારથી ય માર ‘ઉપવંજિત’ અને ‘દેવદત્ત’ અને ‘ધન’ એ બંને જાત એક દ્રવ્ય નવી, બિન સિદ્ધ દ્રવ્ય છે, મારે અમદભન યવહાર એટલે આજો ‘ઉપવં અસંભવવ્યવહાર’ થયો )

(૧૪) અનુપચારવ્યવહાર—જેમકે ‘જીવનું’ શરીર આમા ‘શરીર’ નો ‘જીવ’ સાથે સંબંધ ન જાય છે, કપિત નથી, ડારણુ યાવજીવ અથવા આયુકર્મની નિયતિ ય ન જાય નેવાનો છે, મારે અનુપચારવ્યવહાર



પણ 'હવ' અને 'શરીર' એ બંને બાંહે એક દ્રવ્ય નથી, બિન બિન્ન છે માટે અવગણ્ય થયું એટલે આખો અતુલ અમરો ઠયો થયો )

ઉપચાર પણ નવ પ્રકારનો છે —

(૧) દ્રવ્યમા દ્રવ્યનો ઉપચાર,<sup>૧</sup> (૨) શુદ્ધમા શુદ્ધનો ઉપચાર,<sup>૨</sup> (૩) પર્યાયે પચાયનો ઉપચાર,<sup>૩</sup> (૪) દ્રવ્યે શુદ્ધનો ઉપચાર,<sup>૪</sup> (૫) દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર,<sup>૫</sup> (૬) શુદ્ધમા દ્રવ્યનો ઉપચાર,<sup>૬</sup> (૭) શુદ્ધમા પર્યાયનો ઉપચાર,<sup>૭</sup> (૮) પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર,<sup>૮</sup> (૯) પર્યાયમા શુદ્ધનો ઉપચાર<sup>૯</sup>

૧ જેમ—આગમમા હું છે કે 'શરીર તો એ પુરુષ સામે જ મળે છે માટે હવ તે પુરુષનો ઉપચાર.

૨ જેમ—'આત્માની કૃત્ય લેશ્યા' મામા લેશ્યા જ આત્માનો ભાવ (અકી ગુણ) ૨ તેમા કૃત્ય જે પુરુષનો ગુણ છે તેનો ઉપચાર કરો.

૩ જેમ—'દાઘી ઘોડાનો રક્ત' આમા દાઘી ઘોડા એ આત્માના મમમા જાતિ વ્યવહાર તેમા રક્ત જે પુરુષ લાવવા તેનો ઉપચાર કરો.

૪ જેમ—હું ગોવર્ધન છે આમા હું એ આત્મા, તેમાં ગોવર્ધન એ પુરુષ તથા ગુણનો ઉપચાર કરો.

૫ જેમ—હું રક્ત છે આમા હું એ આત્મદ્રવ્ય તેમાં રક્ત જે પુરુષનો સામાન્ય જાતિ તથા પર્યાય તેનો ઉપચાર કરો.

૬ જેમ—એ ગારવર્ધન એ આત્મા છે આમા ગોવર્ધન

આ બધો અસંભૂત વ્યવહારનો વિષય મમજવો એટલે ઉપચાર નામનો પૃથક્ નય નથી થતો મુખ્યનો અભાવ મતે એવા પ્રયોગને કે નિમિત્તે ઉપચાર વત્ત છે, અને તે પણ સળધ વિના નહીં વતો મળધ ચાર પ્રકારના છે—(૧) સસ્ત્રેષ મળધ (૨) પગ્નિષ્ઠામ પરિણામિ સળધ (૩) શ્રદ્ધા-શ્રદ્ધેય મળધ અને (૪) નાન-જ્ઞેય સળધ

ઉપચારિત અમ્ભૂત વ્યવહાર પણ પ્રકારનો છે—  
(૧) સત્યાર્થ, (૨) અસત્યાર્થ, (૩) હલાયાર્થ

વ્યવહાર નયના એ ૧૪ બે નાણુવા વ્યવહાર નય બેદખાહી છે દ્રવ્યાર્થિકનો આ ધોનો બેદ થયો



એ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ગુણ કે તેમા આત્મારૂપ ને અન્ય દ્રવ્ય તેનો ઉપચાર કરો

૭ જેમકે—‘મતિતણુ’ ‘મતિજ્ઞાન એ શરીર છે આમા મનિજ્ઞાન એ આત્મા દ્રવ્યનો ગુણ કે તેમા શરીર’ એ પુદ્ગલ પર્વાનો ઉપચાર કરો

૮ જેમકે—‘દેહ એ આત્મા , આમા દેહ ને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો પર્વાવ છે, તેમા અવ દ્રવ્ય ને આત્મા તેનો ઉપચાર થયો

૯ જેમકે—‘તણુ એ મતિ’ ‘શરીર એ મતિજ્ઞાન આમા શરીર ને પુદ્ગલ પર્વા તેમા મતિ ને આત્મા દ્રવ્યનો ગુણ તેનો ઉપચાર કરો

## ૨ પર્યાયાર્થિકનયના સ્કન્ધસૂત્રાદિ ચાર ભેદ

### (૧) સ્કન્ધમુત્ર

‘સ્કન્ધ વર્તમાનભણસ્થાયિ પર્યાયમાત્ર પ્રાધાન્યતઃ સુત્રય  
નભિપ્રાયઃ સ્કન્ધમુત્ર । અર્થાત્—કલ્પ, વર્તમાનક્ષણધ્યાયિ  
પર્યાયને જ પ્રધાનપણે જ ઇન્દ્રે, ગ્રહે, તે સ્કન્ધમુત્ર તાત્પર્ય  
કે—ભૂત અને ભવિષ્ય નાગરૂપી+ વિશિષ્ટ છે લક્ષણ જેનું,  
એવા મોટાં બધી મુક્ત હોવાથી ન મુક્ત, અર્થાત્ મન્થા, એવું  
સમજા જ દ્રવ્યની ધોલનાએ અને ક્ષણરૂપી પર્યાયની મુખ્ય  
તાએ જે દર્શાવે, તે સ્કન્ધસૂત્ર ઉદાહરણ—‘એમકે, ‘અત્યા’  
મુખ્ય પર્યાય વતી’ કે’ આ વાક્ય વડે મુખ્ય નામનો ક્ષણિક  
પર્યાય જ મુખ્યપણે દેખાય છે, જો પર્યાયનું અધિવસ્તુ  
[માધાન્ય]—જીવ દ્રવ્યની ગાળ દોવા છતાં પણ પ્રતીતિ  
નથી થતી

જે સ્કન્ધમુત્રાવાસાનું નિરૂપણ છે —

દ્રવ્યનો મવેથા મપવાપ નાર, (પર્યાયને એકાત  
[૧૮] ઠરનાર) સ્કન્ધમુત્રાગામ કરેવાય છે ઉદાહરણ—  
તથાગત (બોદ્ધ) મન બોદ્ધ સ્વરૂપિનારી પર્યાયને જ  
પ્રધાનપણે નકરે છે, તે પર્યાયના આધારસ્થૂત દ્રવ્યને ગાનતા  
નથી, માટે તેનો મત સ્કન્ધમુત્રાભાસ જાણવો

+ સ્કન્ધ કાં કે મારે જૂત વિખતુ થ કામ છે ? જૂત  
ઓ ભૂતિ ? તે તો વિનિવૃત્ત નામ ન, મારે તો તત્તમાનનું જ  
કામ છે

ઋણસૂત્ર બે પ્રતિપદો છે — (૧) સૂક્ષ્મ ઋણસૂત્ર, જેમકે—‘પર્યાય એક સમય જ રહે છે,’ અને (૨) મધ્યમ ઋણસૂત્ર જેમકે—‘મનુષ્યાદિ પર્યાય તેના આયુષ્યમાણ કાલ ટકે છે.’

પર્યાયાર્થિકનો આ પ્રથમ ભેદ થયો

## (૨) શબ્દ નય

“કાલાદિભેદેન ધ્વનેરથભેદ પ્રતિપાદ્યમાન શબ્દ ।”  
કાલાદિ ભેદે કરી ધ્વનિના અર્થભેદનું પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દ નય તાત્પર્ય કે વ્યાકરણના મંકિતથી પ્રકૃતિ પ્રત્યયના સમુદાય વડે મિલ્લે વર્ધ, અર્થાત (૧) કાલ (૨) ગરક (૩) વિગ (૪) મધ્યા (૫) પુરુષ અને (૬) ઉપમગ—એ ભેદે કરી, ધ્વનિના અર્થનો ભેદ પણ જે પ્રતીત કરે તે શબ્દ (૧) કાલભેદનું ઉદાહરણ—જેમકે—‘હતો છે, હશે મુમેરુ’<sup>૧</sup> આમા કાળત્રય (૩૫ પર્યાય) ના ભેદને લઈ મુમેરુ (૬૫) ના ભેદનું પણ શબ્દ નયે કરી પ્રતિપાદન થાય છે, (અહીં આ ‘હતો’ આદિ ત્રણ કાળના પર્યાયની મુખ્યતા છે) મુમેરુનું ૬૫૫૦ જે અભેદપદ તેની ઉપેક્ષા (ગોણતા) છે

(૨) કાલકે ભેદનું ઉદાહરણ—જેમકે—‘(તો) કુલ

૧ આમા ‘હતો’ શૂન પર્યાય હશે જો પર્યાય અને છે’ વર્તમાન પર્યાય, એ ૧૧ ભેદે મુમેરુ એ ધ્વનિના અર્થનો પ્રત્યય જે પ્રતીત

કહે છે, કુલ કરાય છે,' કમાય છે કુલ '

(૩) લિંગ ભેદ અથવા જાતિભેદનું ઉદાહરણ—  
જેમકે—તટ (તટ કેવા) તટી (તટી કેવી), તટ (તટ કેવું)'

(૪) મધ્ય અથવા વચન ભેદનું ઉદાહરણ—  
જેમકે—મારા (મીઠો ગદુવચન), દલ (શ્રી એવચન)  
અથવા આપ (પાણી-ગદુવચન), જન (પાણી એક વચન)

(૫) પુરુષ ભેદનું ઉદાહરણ—જેમકે—'હું' ભાત  
જમીથ, તે તો અતિથિઓ જમી ગયા '

(૬) ઉપસર્ગ ભેદનું ઉદાહરણ—જેમકે—'તે સમ્મિત  
છે તે અસમ્મિત છે' સ્વમિત મર્થના ભેદનું પણ (મુખ્ય  
પણે) અપણ થાય છે—જેમકે—'વર્ણાશિષુ તિષ્ઠતે ચ'  
જે વર્ણાશિષુ પ્રકાશિત મથવા સ્મિત છે આમા તિષ્ઠસેથી

૧ આમા તે કરે છે અને કરાવે છે એ બી (મગ્ધ  
પરીત જાત જાતેવાથી જાત એ જાનિના અર્થમા ને માનમ  
પડે તે આમા 'તે કરે છે' માં કાઠક પાત્ર મુખ્ય ૧ 'કુલ'  
દ્રવ્ય મોલ છે

૨ આમા 'કેવો' જેવી જેવું એ નવે નિગ પર્વાત જાત  
છે અને તેથી જાનિના અર્થમા પદ્ય પ્રતીત માત્ર

૧ અહીં 'હું' પહેલો પુરુષ અતિથિઓ તોને પુરુષ છે  
એ પુરુષને રૂપ પર્વાત ને થયા

૨ અહીં મા 'ચિત' જ્ઞાતિમા અ' મો 'અવ રૂપ ઉપસર્ગ  
પાત્રી ને પ્રતીત નાત છે

અર્થભેદની પ્રતીતિ થઈ સ્વા પ્રકાશન અને સ્વેય અથ  
માટે આત્મનેપદમા વપરાય તે એવું સૂત્ર છે ૨

## મગ્ધાભાસનું લક્ષણ —

‘તદ્દેવન તસ્ય તમેવ સમયયમાનસ્તદાભાસ ।’

અર્થાત્-કાલાદિ ભેદે ઠી વિભિન્ન ચળદતા અર્થનું  
પણ એકાત્ બિન્નત્વ માને ત શબ્દાભાસ જેમકે-‘હતો  
છે અને હમે સુમેર’, ઇત્યાદિ ભિન્ન વાતના મગ્ધો એકાત્  
ભિન્ન અર્થ ઠહે છે,—ભિન્ન કાલ ચળદત્વને લઈને,—તેવા  
મિદ્ધ અન્ય શબ્દની પહે મામ ચળદભેદને લઈ એના  
અર્થભેદ માનવો ને મગ્ધાભાસ ૧

પર્યાયાર્થિકનો આ બીજો ભેદ થયો



૩ અહીં આ એવું શહેણનું તાત્પર્ય મળે છે ૨ કારણકે ધ્વનિ  
એના એ યતા અર્થને પ્રમાણપણે મદદ થાય / જેમકે નવ  
વર્ણા વ્યવસ્થા । નવગુણત્વ ત આમા ધ્વનિ એના જે યતા  
નવગુણ વડે બે જુગુગ અર્થ પ્રમાણપણે પ્રતીત થાય છે —  
સપ્તમા (૬) ક્રમગીતના દેવ ત-નન શ્રાવણી જેની પમ છે એના  
દેવતા (૨) ના એસે નરી શ્રાવણી જેની પાસે ૭ એવા દેવ ત

૧ તાત્પર્ય કે— ૧।, ૨।, ૩।, ૪।, ૫। આદિ પરીના બે થી  
ધ્વનિ ॥ અથ મા બે માનમ પડે પણ જેનો ૧ ધ્વનિ ૬ મેશ્વરનો  
અર્થ તો મોજાવણે પણ અબે ૨૮ એવું મગ્ધનયનું માનવું ।  
પણ ધ્વનિને થી ચળદતા અર્થનો પણ બે જ, જેમ અર્થે મદદ ।  
કરનાર મગ્ધાભાસ છે

### (૩) સમભિરૂઢ નય

વપાયશરૂપુનિરક્તિમદન મિત્રમથ મમભિગદન મમભિદન ।

અર્થાત્—યુત્પત્તિભેદે કરી પર્યાયશબ્દને વિશે ભિન્ન અર્થે ઉત્પન્ન ન કરે તે સમભિરૂઢ તાત્પર્યે ઉ-શબ્દ નય શબ્દ અને તેના પર્યાય ભિન્ન હોવા છતાં પણ દ્રવ્ય (શબ્દ) ના અર્થનું અભેદપાત્ર પ્રદર્શન કરે, અર્થાત્ કાલાદિ પર્યાય જૂના જૂના હોવા છતાં શબ્દનો અર્થ તેના એકો એક છાંટે છે, ત્યાં સમભિરૂઢ નય ગળના (યુત્પત્તિ) પર્યાયને ભેદે દ્રવ્યના (શબ્દના) અર્થનો ભેદ માને છે, અને પર્યાય શબ્દોનું અર્થત અભેદપાત્ર છે તેની ઉપેક્ષા કરે છે, (તેને ગૌણ ગણે છે) ઉદાહરણ —

ઇન્દનાનું વ

અર્થાત્ મથ્યને લગત ઇન્દ

શકનાનું શક

,, શક્તિને લઈ શક

પૂર્વિણનું પુન્ડ

,, પૂ નામના શક્તિનો નાશ  
જવાથી પુરુષ

શ યા પતિ શચિપતિ ,, શચિનો પતિ શચિપતિ  
આમા છે , શક અને પુરુષ ઇત્યાદિ પર્યાયશબ્દોમા એકાર્થ  
પણ છે, તથાપિ તેને ગૌણ કરી શબ્દોના યુત્પત્તિ (પર્યાય)  
ના ભેદે તેના અર્થનું પણ ભિન્નપણું માને છે, એટલે શબ્દ  
ભેદે મર્થભેદ માનનારા સમભિરૂઢ કવિનાર્થ થયે એવી જ  
રીતે અન્યન અર્થાત્ જ્વળ, ઘટ, ફલ આદિમા જાણી લેવું

## સમલિંગલક્ષણ

પર્યાયધ્વનીનામમિત્રેયાનાનામયેષ વક્ષીકૃત્ત્વાણસ્તદામામ ।  
 પર્યાયધ્વનિના અલિધેય ભિ । ભિ । જ એવુ એકાદ નહીં  
 કરનારા સમલિંગલક્ષણ [ તાત્પર્ય કે—અર્થવાચી શબ્દ  
 શ્રુ । કેટલાક શબ્દો હોય, તેના નિર્ગતિ ભેદે શ્રુતિ અથવા  
 તે તે શબ્દોમા પ્રતીત વત્તા કેટલાક એકાદને એકાદ જે નિરધે,  
 તે સમલિંગલક્ષણ ] જેમકે—ઇ, શકે, પુરુષ ઇત્યાદિ  
 શબ્દો ભિન્ન અર્થવાળા જ છે, જેમકે ભિન્ન શબ્દો છે,—  
 જમ કરિ, કુળ, કરલ, તુળ, યાદિ શબ્દો ભિન્ન દોવાની  
 ભિન્નાર્થવાળી છે તેમ જ હી આ પણુ શક, ઇતિ, પુરુષ આદિ  
 નામકથનાવાળા છતાં ભિન્ન શબ્દ દોવાની ભિન્ન અર્થવા  
 ળા જ છે,—જેમ હરણ ગોટા, આદિ ભિન્ન શબ્દો ભિન્ન  
 વાચ્ય છે તેમ આ સમલિંગલક્ષણ પર્યાયાર્થિજ્ઞાનીને  
 બેદ થયે।

## (૪) એવ ભૂત નય

શબ્દાના સ્વપ્રવૃત્તિનિમિત્તમૃતત્રિયાવિશિષ્ટમર્થે વાચ્ય  
 દ્વનામ્યુપગચ્છમેત્સ ॥ જ ક્રિયાને લઈ શબ્દની પ્રવૃત્તિ  
 થાય છે, તે જ ક્રિયાવિગિષ્ઠ અર્થને વસ્તુ પ્રત્યે ત્યારે  
 એવ ભૂત તાત્પર્ય કે—ઈન્દ્રનાદિ ક્રિયાવિગિષ્ઠ ઈન્દ્રને  
 ચિત્ત હો કે ન હો, પણ લોકમા તથા ચાન્દ્રમા એ જ  
 પ્રકાર (ઈન્દ્રનાદિ ક્રિયાવાળે તે ઈન્દ્ર એ પ્રકારે) રૂપિ



હોવાથી સમભિરૂદ્ધ નયે ઠરી ઇન્દ્રિયવ્યવસ્થા થાય છે, - ઇન્દ્રિય નામ અપાય છે રૂદ્ધ શબ્દો વ્યુત્પત્તિ શોભા માનજ છે, કારણ કે એવું વચન છે કે 'વ્યુત્પત્તિરિતિ શબ્દો રૂદ્ધો રૂદ્ધ શબ્દો વ્યુત્પત્તિ રૂદ્ધ છે, તેની વ્યુત્પત્તિ કહે કે ન કરો ) ત્યાં એવું ભૂત નય જે સમયે ઇન્દ્રિયાદિ ક્રિયાયુક્ત અર્થ દેખાય છે, તે જ સમયે આ ઇન્દ્રિય એમ માને છે, નહિ કે તે શિનાયના ( ઇન્દ્રિયાદિ ક્રિયા રૂદ્ધ ) સમયે આ નય ક્રિયાનારૂદ્ધને જ માને છે, અર્થાત્ શબ્દો જે અથ થતો ટોચ તે જ પ્રમાણે જે નયમાં ક્રિયા થતી હોય, તેને જ તેનો ( તે શબ્દો ) વ્યવસ્થા ને છે

[ ૧૦—શાખ્યાદિમાં તા (૧) જાતિ (૨) શુદ્ધિ, (૩) ક્રિયા, (૪) સંબંધ અને (૫) ચક્રમણ, એ લક્ષણવાળી પાચ પ્રકારની શબ્દ પ્રવૃત્તિ ઠી છે ને ?

સમાધાન—હા, યદ્યપિ તેમાં એ પાચ પ્રકારની શબ્દ પ્રવૃત્તિ ઠી છે, તોપણ એ વ્યવહારમાંથી જ જાણવી, નિશ્ચયથી હિ, એમ આ એવું ભૂત નય સ્વીકારે છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) જાતિ રાજ્ય છે તે ક્રિયાશબ્દ જ છે, એમ જાણવું એમકે—'ગચ્છતીતિ ગો ' ( જગતની ક્રિયા કરે તે ગાય ), ' જાણુગામિત્વાદન્વ ' ( જાણુ, જલદી જવાની ક્રિયા કરે તે અશ્વ ), ઇત્યાદિ ' જાયપણુ ' ' અશ્વપણુ ' એવા જાતિ પાચ શબ્દોનું ક્રિયાવાચક રાજ્ય હોવાથી

(૨) તેવી રીતે શુદ્ધિ રાજ્ય પાચ ક્રિયાશબ્દ જ છે,

જેમકે—‘શુચીભયનાત્ શુષ્ક’ (શુચિ (પવિત્ર) દેવાની ક્રિયાને લઈ શુષ્ક), ‘નોઠભયનાત્ નીચ’ (નીચતની ક્રિયાને લઈ નીચ), ઇત્યાદિ શુષ્ક અને નીચ એવા શુષ્ક અને નીચ ક્રિયાશબ્દ હોવાથી

(૩) તેવી રીતે યદ્યદ્વા ગાળ પછી ક્રિયા શબ્દ છે, જેમકે—‘દેવ યમ દેવાત્ इति दयदत्त’ (દેવ! એને દ્યો), ‘યજ્ઞ યમ યજ્ઞાત્ इति यज्ञदत्त’ (યજ્ઞ એને દ્યો) ઇત્યાદિ યદ્યદ્વા શબ્દોનું ક્રિયાગળ હોવાથી

(૪) તેમજ સયાગ મળથી રાજ અને સમવાય સળથી રાજ પછી ક્રિયાશબ્દ જ જાણવા જેમકે—  
 दण्डोऽस्यास्तीति दंडी (આડી પાને દડા માટે દડી) એ દડા અને દડીના સંયોગસળધરૂપ રાજ ક્રિયાશબ્દ જ છે તેમ—  
 विषाणमस्यास्तीति विषाणी (વિષાણ-શિંગડુ આને છે માટે વિષાણી, શિંગડાણી) એ વિષાણ અને વિષાણીના સમનાસળધરૂપ શબ્દ ક્રિયાશબ્દ જ છે (આમા હોવારૂપ ક્રિયાનું પ્રધાનપણ હોવાથી ‘શુ હોવાનું? એનો પ્રાધિકાર છે ભગિ શબ્દાદિ ઉપર કદા તે જાણા શબ્દો ક્રિયાશબ્દ નહીં ‘હોવાપણું’, ‘ધવાપણું’, ‘જવાપણું’, ‘દેવાપણું’ ઇત્યાદિ ક્રિયાત્તમાન્યનું સર્વજાપિપણ હોવાથી ]

એવ ભૂત નયનું ઉત્પત્તિ —ઈન્દ્ર (વિષ્ણુ) અનુભવવાની ક્રિયા કરના ઈન્દ્ર કહેવાય અને (ક્રિયા) ક્રિયામા પરિભૂત રાઈ કહેવાય પુરન દારવાના (શ્રી વામા) પ્રવર્તેલો પુર દર કહેવાય

## એવ ભૂતાભાસ

ત્રિયાગિષ્ઠ વસ્તુ શબ્દવાચ્યતયા પ્રતિગિષ્ઠવસ્તુ નદામામ ।  
 અર્થાત્-શબ્દમા જ કિયાનો વાચ્યાત્ ગુણો હોય, તે વિ  
 સ્થિત જ વસ્તુ હોય તેને જ એ શબ્દ લગાડાય, એ કિય  
 રહિતને નહિ જ, અવા એજાન નિયમ કરે તે એવ ભૂતા  
 ભાસ ઉદાહરણ—જમરે, વિગિષ્ઠ એટલે શૂન્ય એવી ઘટ  
 નામની વસ્તુને ઘટ નામ આપવું ન લેઈએ, ઠમરે જે  
 એટાને તાઇ ઘર શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે એટલે તેમા  
 નથી, પાની પહે આ વાચ્ય વટ સ્વક્રિયા રહિત ઘટાદિ  
 વસ્તુને ઘટાદિ શબ્દ ન લગાડે, એવો એજાન નિયમ થાય  
 છે, પણ તે નિયમ પ્રમાણુમાધિન છે મારે એવે એવ  
 ભૂત નયભાસ ડહો

### અર્થ નય અને શબ્દ નય

આ સાત નયમા પ્રવચના ચાર અર્થનિરૂપણમા  
 પ્રવીણ દોવાથી અર્થનય, અને પછીના ત્રણ શબ્દ વાચ્યાર્થ  
 ગોચર દોવાથી શબ્દનય છે



# નયના સાતસો ભેદ ઉપસંહાર

■ વળેલા ય મયગિહો સત્ત નયમયા હરતિ વ્યથા ।  
અત્રો યિ અ આપમા પચચ મયા નગાય નુદ્ધ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્— એકેકના સો ભેદ એમ્ને નૈમગિહો ૬

સર્વ મળી ૭૦૦ ભેદ થાય છે શબ્દાદિ ત્રણ મુલ્ય ૨૦૦  
મા જ ગણતા, પ્રકાશાતર નૈમગિહો પચ નુદ્ધ ૫૦૦  
હરેકના સો સો ભેદ કરતા ૫૦૦ મે ૬૪૬ ભેદ નૈમ  
ચારસો, ધનો ભેદ પછી થાય છે નૈમગિહો ૧૦૦  
મથહમા અને વિશેષચાહી નૈમગિહો ૧૦૦  
કરીએ તો મૂળ નય છ થાય છે, ત્યારે ૬૪૬  
કરતા ૬૦૦ ભેદ થાય છે ત્યારે (૧) નૈમ ૧૧ ૨૬  
(૩) વ્યવહાર એ ત્રણ અર્વનય અને (૧) નૈમગિહો ૧૦૦  
ચાર મૂળ નય ગણીએ, ત્યારે પ્રથમ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦  
ચારસો ભેદ થાય અથવા (૧) નૈમગિહો ૧૦૦  
વ્યવહાર અને નૈમગિહો ૧૦૦ એ ૨૦૦ (૧) નૈમ  
શબ્દ નય અને (૪) એક પર્યાયિક નૈમગિહો ૧૦૦  
ભેદ લઈએ, ત્યારે પ્રત્યે ના મો ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦  
અને દ્વિતીયિક અને પર્યાયિક એકેક ૧૦૦ ૧૦૦  
તો તે પ્રત્યેકના સો મો ભેદ ૧૦૦ ૧૦૦ થાય

ઝાઝા તો વળી એમ મુદ્ધ ૬

■ ગિચ્છયચ્છદાર ણયા શ્લિષ્ઠ્ય કયાગ ન ચાળી ।  
ગિચ્છય માહણહઠ દન્થાભિદિયા મુણા ॥

અર્થાત્—નવ નયના મૂળ ભેદ (૧) નિઃપ્રાય અને  
(૨) વ્યવહાર નય છે તેમા નિઃપ્રાય નયના સાધનહેતુ ૬૦ થી  
થિંક અને પર્યાયાથિંકે જાણવા

ઉત્કૃષ્ટ ભેદ ગણીએ તા ૧૫ના અસખ્ય ભેદ થાય છે

જાણતા વ્યવહારકા તાણતા યા તયા વિ મહાયા ।

ત ચત્રય પરમમયા સમ્મત મમુદિયા મદ્યે ॥

અર્થાત્—જેટલા વચનપ્રગર રાષ્ટાત્મગૃહીત છે  
માવધાગ્રહ છે, તે જધા નય પુરસમય છે, અર્થાત્ અન્ય  
તીથિ કના મિદ્ધાત છે, અને જે મવવારણ રહિત, ક્યાત  
પંથી વાહિત છે તે મર્ નય એકઠા કરીએ તો સમ્યક્ત્વ  
છે, જિત સિદ્ધાત છે

અર્થાત્—મવ નય પ્રત્યેક અવસ્થામા ( પ્રત્યેક જૂના  
જૂના હોઈ ) મિશ્યાત્વના હેતુ , તા ૧૦ એકઠા થતા  
મઠા મિશ્યાત્વના હેતુ ઠેમ ન વાય ? જેમ થોડું થોડું  
વિષ એકઠું કરતા થાય ૪ વિષ થાય તેની પેઠે

મમાવાન—

“ સત્યે સમિતિ સમ્મ વગવમાજા નવા વિગ્રહા વિ ।

નિશ્ચયદારિણો હન રાજા દાસાણ વસવતી ॥ ”

અર્થાત્—પરંપર વિરુદ્ધવર્તી નય પછુ એકત્ર થયે  
સમ્યક્ત્વ વાય છે, —એક જિન સાધુને વગવર્તી દોવાથી;—  
રાજના લિત લિ ૧ અભિપ્રાયવાગા મોકરોની પેઠે જેમ ધન  
ધાન્ય ભૂમિ આદિને અર્થ અરમ્પરમ લડી મરના વણુ

માણુમે કોઈ નિષ્પક્ષપાત ન્યાયાધીશ પામે એકઠા ઘર્ષને જાય, ત્યારે એ પક્ષપાત રહિત ન્યાયાધિકારી યુક્તિ વડે અઘડાનું ઢાંગુ મટાડી અગ્નિપર નેઓનો મેળાપ કરી દે છે, તેમ અહીંના પણ પરસ્પર વિરોધી નયોનો પણ જૈન સાધુ એ વિરોધ ટાળી એકત્ર મેળાપ કરાવે છે તેમજ વિપની ઘણી કણાયુ પણ પ્રાઠ મતવાદીના પ્રયોગથી નિર્વિપ થઈ જાય છે, અને ડોઢીઆ આદિ રાગીને દેતા અમૃતરૂપ પણિમે છે [ તેમ પરસ્પર વિરોધી જુ. ૧ જુ. ૬ નયોરૂપી વિપની ઢણાયુ પણ જૈન સાધુરૂપ પ્રાઠ મતવાદીના સાધેશ્વ વારૂપ પ્રયોગથી અવિનાશરૂપ નિર્વિપપણને પામે છે અને હડ-કઢાગ્ર આદિરૂપ ડોઢ આદિથી પીડિતને હડ-કઢા ગ્રહાદિ ટળવારૂપ અમૃતરૂપે પરિણમે છે ] ઈત્યાદિ બધુ ત્રી વિરોધાવગ્રહની ટીકામા અપ્પટ જાતુ છે

અહીં આ આટલું સમજવું છે — આ માટે નયમા પૂર્વ પૂર્વ નય છે તે મધ્યલ (પ્રચુર ગોચર) છે અને નૈગમાદિ ઉત્તરોત્તર નય છે તે સૂક્ષ્મ (પરિમિત વિષય) છે ‘પણ પૂર્વ પૂર્વા નય પ્રચુરગોચર, પર પર સ્તુ પરિમિતવિષય ।’ અર્થાત્—નૈગમની મગ્ધ, મગ્ધથી ન્યવહાર, ન્યવહારથી મગ્ધ, મગ્ધથી શબ્દ, શબ્દથી સમલિંગ, સમલિંગથી એવ ભૂત ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ છે

॥ इति नयप्रदीप ॥



परिशिष्ट

नय यत् संक्षेप स्वरूप

## નય ચક્ર સંક્ષેપ સ્વરૂપ

(લે-સ્વ શ્રી મન મુખલાલ કિરતચ દ મહેતા-મોરળી )

[ મ્નેહમૂર્તિ શ્રી નો મ્નેહાકિત પર મળ્યો તેઓના મમવર્ગી મળગામી સ્વ શ્રી ના પુણ્ય-મરણરૂપે ઉપયુક્ત વિષયનો મગ્ન ચર્ચ જનનિર્માય પ્રસિદ્ધ થાય તો સારૂ, એવી હમ્જાએ તમણે પોતાના આત્મ મ્નેહી મહાભા માગણી કરી તેના સ્વીકારરૂપે આ ચત્ર છે ચાલુ વિષયો મનમા ધણા ઘોળાયા હ છે, અપદ્વાર ધરે છે પણ જ્ઞાન ગાલતી શાસ્ત્રીય-મિદ્ધાતિ- વિચારણા આટ એને પર પર આવેખવાનો ઓઠો અનકાશ રહે છે એ વિષયો તેવો અવસર આપ્યે પગ્તોપ પામશે, એટલે તે કાળની પ્રતીક્ષા કરી અને તો સ્વવિદ્યાગણા માટે સમજાતો આ ગાસ્ત્રીય વિચય રજુ રૂ હુ કવચિત તેનો જેને હાલ ખપ ન લાગતો હોય તને આ વિષય નીગસ લાગશે, તેથી એની ઉપમાગ્નિ-ઉપયોગિતા હવ ન્યૂન નથી થતી એના ઘોડા પણ જિજ્ઞાસુઓને એ મુન્ન લાગશે છેવટ મારે તો બધાને એવા વિષયો ઉપયોગી હ તેથી તમજ શ્રી પાસે પ્રસ્તુત ધારણ મગ્ન માટે આવેલા વિષયોમા પ્રાય આ ઠોટિનો વિષય નહિ રોય, એટલુ આ વિષયનુ વિવક્ષણપણુ અને સ્થાનત્વ ]x

x સ ૦ રેખાની મ નો ૧ પગી જણાય છે કે પોતાના અજ્ઞાનના પરિપાક પ આ નાયક મક્ષેપ સ્વરૂપ તેઓથીએ દ્રમ એગીતી માગણીથી સમગ્રાર્થ તવાર ફરેલ પરતુ પાછાથી



શ્રી વીર જિનેશ્વરને નમઃકાર કરિને દ્રવ્ય, ગુણ,  
પર્યાયનો સંગ્રહ હું શુ

૧ દ્રવ્ય — (૭) જીવ, પુદ્ગલ, ધન, અધર્મ,  
આમાશ અને કાલ

૨ મત્ત એ દ્રવ્ય

૩ ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રોધ્ય યુગ્મ તે મત્ત

૪ ગુણુ બે પ્રકારે — (૧) મામાન્ય (૨) વિશેષ

૫ દ્રવ્યના મામાન્ય ગુણુ દશ પ્રકારે —

(૧) અસ્તિત્વ (૨) ઇન્દ્રિયત્વ (૩) દ્રવ્યત્વ (૪) પ્રમે  
યત્વ (૫) અગુરુનધુત્વ (૬) પદ્યત્વ (૭) ચેતનત્વ (૮)  
અચેતનત્વ (૯) મૂર્ત્ત્વ (૧૦) અમૂર્ત્ત્વ

આમાથી પ્રવગ છ ગુણુ છએ દ્રવ્યમા સહેલા છે  
માત્રમે ચેતનત્વ જીવમાનમા, સૂક્ષ્મ નિગોદના ઉર્ધ્વા  
નિદ્વના જીવમા, મામાન્ય છે આક્રમે અચેતનત્વ જીવ  
શિવાયના બીજા બધા દ્રવ્યોમા છે નવમે મૂર્ત્ત્વ (નાકા-  
રપણ) એક પુદ્ગલ દ્રવ્યના જ છે દ્વામે અમૂર્ત્ત્વ (નિરા-  
કારપણ) પુદ્ગલ શિવાયના બીજા બધા દ્રવ્યમા છે

૬. દ્રવ્યના વિશેષ ગુણુ — સેવન પ્રકારે

સગંધી રસિ જાતોપાદ કે ઉપયોગ પાતિ ક્રવામા આન્યો દોન અથવા  
તો — નિહિ મોક્ષવત્તામા જાવતાં લેખ એમને એમ પગી ગ્લો તેમ  
નન વિષયના અભાગીને ઉપયોગી આ સંક્ષેપ નોધ મદ્ શ્રી  
મન સુખલાઝિથી દેવ જેનાચાર્ય કન આવાપપદ્ધતિ અનુસાર  
તોાર કરેલ જગાર કે વિશેષ મારે જુઓ આનાપપદ્ધતિ

— ભગવાન રસ

(૧) નાન, (૨) દર્ગન, (૩) મુખ, (૪) વીચ—જીવના  
 (૫) અચર, (૬) રસ, (૭) ગંધ, (૮) વણ—પુદ્ગલના (૯)  
 ગતિહેતુત્વ—વર્મનો, (૧૦) ન્થિતિહેતુત્વ—અધર્મનો (૧૧)  
 અવગાહનારેતુત્વ—આગ્રાસનો (૧૨) વર્તનારેતુત્વ—કાલનો  
 (૧૩) ચેતનત્વ—જીવનો (૧૪) અચેતનત્વ—જીવ શિવાય  
 પાચેનો (૧૫) મૂર્ત્ત્વ—પુદ્ગલનો (૧૬) અમૂર્ત્ત્વ—પુદ્ગલ  
 શિવાય પાચેનો આમા છે ના ચારની સામાન્ય ગુણમા પણ  
 વિવક્ષા થઈ છે, પણ એ સ્વભાવિ અપેક્ષાએ, અર્થાત્ સ્વદ્રવ્ય,  
 સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ એ સામાન્ય ગુણ  
 છે પરંતુ અપેક્ષાએ અર્થાત્ પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ અને  
 પરભાવની અપેક્ષાએ એ વિશેષ ગુણ છે

૭ પર્યાય — ગુણનો વિના તે પર્યાય તે પર્યાયના  
 બે ભેદ

૮ પર્યાયના બે ભેદ — (૧) સ્વાભાવિક પર્યાય દ્રવ્ય  
 માત્રમા, (૨) વિભાવિક પર્યાય જીવ અને પુદ્ગલમા જ

૯. અગુરુત્રયુ વિના એ સ્વાભાવિક પર્યાય દ્રવ્ય  
 માત્રમા છે — તેના છાર ભેદ છે વૃદ્ધિરૂપ, છ હાનિરૂપ

(૧) અનત ભાગ વૃદ્ધિરૂપ અગુરુત્રયુ વિના	}	૫૬ વૃદ્ધિરૂપ
(૨) અસંખ્યાત " " " " "		
(૩) મંખ્યાત " " " " "		
(૪) સંખ્યાત ગુણ " " " " "		
(૫) અસંખ્યાત " " " " "		
(૬) અનત " " " " "		

(૧) મન ત ભાગ પાત્રિ	”	”	”	”	} કાનિરૂપ
(૨) અન પચાત	”	”	”	”	
(૩) મ પચાત	”	”	”	”	
(૪) ર પચાત ગુણ	”	”	”	”	
(૫) અ પ પચાત	”	”	”	”	
(૬) મન ત	”	”	”	”	

૧૦ વિભાવ પર્યાય -- જીવના મને પુદ્ગલના ૪ તમા જીવા આ નાન --

(૧) વિભાવ દ્રવ્ય ચજન પર્યાય તે દેવ, મનુષ્ય તિથ્ય, નર । એ આ નમરે જરના ઓગળી લાખ જીવ યોનિ અનુભા ઓગળી લાખ પ્રલરે ગતિ યોનિ કી જીવરો ગુદ ન્વભાવ નથી, એ વિભાવિ- ગુણ ૩

(૨) વિભાવ ગુણ ચજન પચાત તે મતિ પુત, અવધિ, મન પર્યાવ જીવનો ગુદ ન્વભાવિ- ગુણ ૩ સ્વજા નાન છે

(૩) ન્વભાવ દ્રવ્ય ન્વજન પર્યાય ચરમ મતી શી પ્રિચિત ન્યૂન મિદ્ધ પચાત ( નરમ વિભાવ વિગેય )

(૪) ન્વભાવ ગુણ નજન પચાત જીવ ૧૧ મિદ્ધ ચતા અનન નનુ દ્ય ( મનનપાત્ર, અતર્થ ૧ મનતમુખ મો મનતવીચ )

તેજ મેત પુદ્ગલના પાછા આ વિભાવ પર્યાય --

(૧) વિભાવ દ્રવ્ય નર ૧ પચાત ન્વજન ( જે મ ૧ ) નમ આત- માદિ ન્વજ

(૨) વિભાન ગુણુ વ્યજન પચાન — ગમ-ગ્યાત, ગધ-ગધાત, ઈત્યાદિ

(૩) સ્વભાવ દ્રવ્ય વ્યજન પચાન — એ અવિભાગી ( જેના ભાગ ન થઈ ગઈ એવા ) પુદ્ગલ પરમાણુ

(૪) સ્વભાવ ગુણુ વ્યજન પચાન — દેહ પરમાણુમાં એક નમ, એક ગધ એ- વડે મને જે સ્પર્શ મળી પાચ અવિરુદ્ધ ગુણુ

૧૧ પર્યાયના પ્રકાશને ધીજા જે ભેદ —

(૧) અર્થપર્યાય — વર્મ મધર્મ આ ૧૩ અને ૮૧ના અર્થપર્યાય જ છે વ્યજન પચાન નથી

(૨) વ્યજન પર્યાય — આ પર્યાય છવ મને પુદ્ગલ મા જ છે, ધીજા દ્રવ્યમાં નથી

૧૨ ગુણુ પર્યાયવાનુ એ દ્રવ્ય

૧૩ સ્વભાવ — (૧) સામાન્ય સ્વભાવ (૨) સ્થિતિ સ્વભાવ તેમાં દ્રવ્યના સામાન્ય સ્વભાવ અગીઆં દેહકે —

(૧) અસ્તિ (હોવાપણાનો) સ્વભાવ (૨) નાસ્તિ — નહીં

(૩) નિત્ય સ્વભાવ (૪) અનિત્ય — નહીં

(૫) એક સ્વભાવ ( ) એક — નહીં

(૭) ભેદ સ્વભાવ (૮) એક — નહીં

(૯) સવ્ય સ્વભાવ (૧૦) અસવ્ય — નહીં

(૧૧) પરમ સ્વભાવ

અને દ્ર યના વિશેષ સ્વભાવ દાન પ્રમાણ —

- |                       |                       |
|-----------------------|-----------------------|
| (૧) ચેતન સ્વભાવ       | (૨) અચેતન સ્વભાવ      |
| (૩) મૂર્ત સ્વભાવ      | (૪) અમૂર્ત સ્વભાવ     |
| (૫) એકપ્રદેશ સ્વભાવ   | (૬) અનેકપ્રદેશ સ્વભાવ |
| (૭) વિભાવ સ્વભાવ      |                       |
| (૮) શુદ્ધ સ્વભાવ      | (૯) અશુદ્ધ સ્વભાવ     |
| (૧૦) ઉપનિવૃત્ત સ્વભાવ |                       |

આમ સામાન્ય અને વિશેષ મળી ૧૧ (એકવિંશ) સ્વભાવ થયા, તે શુદ્ધ અને અશુદ્ધમાં ગણવા છે —

एकविंशति भावाः स्युः जातपुद्गलस्यो मताः ।

धमाद्रीणा पाटनं स्युः काले पंचदश स्मृता ॥

અર્થાત્ શુદ્ધ અને અશુદ્ધમાં દરેકમાં ઉપર જણાવેલ એકવિંશ સ્વભાવ છે. ધર્મ, અધર્મ અને આત્મશક્તિમાં ચેતન સ્વભાવ મૂર્તસ્વભાવ એકપ્રદેશ સ્વભાવ, વિભાવ સ્વભાવ અને અશુદ્ધ સ્વભાવ એ પાંચ ગિવાયના નોખા સ્વભાવ છે અને આમ દ્રવ્યમાં ઉપર જણાવેલ પાંચ ઉપગત છઠ્ઠો અનેકપ્રદેશ સ્વભાવ (કામ પ્રદેશ નિવૃત્ત છે) એમ ૧૧ ગિવાય ગણીને પદ સ્વભાવ છે.

(૧) અમિત સ્વભાવ—દ્ર યનુ સ્વચ્ચર્યે હોવાપણુ દાક એ અમિનો સ્વભાવ છે, અમિ હોય ત્યાં દાક હોય જ, તેમ સ્વભાવ લાભથી અચ્યુતત્વ

(૨) નાન્તિ

—પદાર્થનુ ચર્યે ન રેવાપાડ

(૨) [ઉપાદ, ચયને જાપ કરી ડેવળ] સત્તામાહ-  
ગુહ ૧ યાં નય — જમડે-દ્રવ્ય નિત્ય છે, એવ નિત્ય છે,  
પગમાહ નિત્ય છે

(૩) ભેદ - પના નિપેદ ગુહ ૬ યાં નય — જેમ-  
નિજ શુભ પર્યાયથી વ્ય ગભિન્ન ૮

(૪) કમાપાતિ માપ ૧ અગુહ ૬૩૧૦ ૧૪ — જમડ-  
ડોવાદિ ઈર્મ ૪ ભાવ માતમા

(૫) ઉપાદ વ્યય માપન અગુહ ૬ યાં નય — જમડે,  
એક જ સમયે ઉ ૧૧, ૧૧, ધ્રો ય યુક્ત ૧ દ્રવ્ય

(૬) ભેદ - પના માપન અગુહ ૬૩૧૦ નય — જમડે,  
આત્માના દર્શન, જ્ઞાતાનિ ગુણ જ્ઞાન અને દશનાદિ પાત ૪  
મા મા છે, જતા ભેદ - પના કરી ના વડ જૂના પાયા

(૭) અવય નાં ૧૪ — જમડ, ૨૫ — પનાય યુક્ત  
ત દ્રવ્ય

(૮) પનાતિનાહક અથવા - વદ્ર-ચાલિત્રાહક અથવા  
-વદ્ર-ચ, -વચેત્ર -દમગ અને -વભાનચા - દ્ર-યાં નય —  
જેમડે—વદ્ર-ચ વચેત્ર આદિની અપેક્ષાએ એ દ્ર ય

(૯) પનાતિનાહક ૬ યાં નય — જેમડ પદ્રવ્ય,  
પ ૧૧ આદિની અપેક્ષાએ એ દ્ર ૧ નથી અથવા મુવર્ત  
જત નથી જત છે, જત છે, જત કાળે કે જત  
ભાવે મુવર્ત જત નહીં કોઈ કાળે, કોઈ છે, કોઈ છે  
કોઈ ભાવે મુવર્ત જત નથી અથવા માતમા દ્રવ્ય (૭૫)

પ્રમાણ બન નયની વિષય વડે બાધી શકાય  
પ્રમાણ શુ? અમ્યદ્ નાન પ્રમાણ અમ્યદ્ જ્ઞાન બે પ્રકારે  
(૧) પ્રત્યક્ પ્રમાણ (૨) પરોક્ષ પ્રમાણ મતિ અને જ્ઞાન  
નાન એ પાશ પ્રમાણ

અવધિ મન મા પચવ નાન એ એક દેશ અથવા  
વિદ્યા નય પ્રમાણ મને કેવળ નાન એ સર્વ દેશ  
મન પ્રત્યક્ નો

નય ત મ ના --(૧) નિત્ય નય દ્રવ્યાર્થિક (૨)  
અવકાશ નય પર્યાયાર્થિક અથવા--

નવ નામ --(૧) દ્રવ્યાર્થિક ના (૨) પર્યાયાર્થિક  
નય, (૩) નૈમિશ નય (૪) મિત્ર નય, (૫) અવકાશ નય  
(૬) કમ્બુમૂલ ના, (૭) શુભ નય (૮) અમભિરૂપ નય, (૯)  
એવભૂત નય

ઉપનય એટલે ના મનીષ તે ઉપનય, અથવા ભય  
એક અગ મકલ ની મનેક વિષયે દરી દથન તે ઉપનય

એ નવ પ્રકારે --(૧) સમ્ભૂત અવકાશ નય

(૨) અનુભૂત યો નો (૩) ઉપચરિત અમદ્યત  
યો નો તેમા પાછા--

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયના દગ લેદ --

(૧) ઈમાપાધિ નિષ્પેદ ગુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય --જમકે  
મમારી એવ નિદ્ધ જેમા જ ગુદ્ધાતમા કે 'અર્વ' છતાં છે  
મિદ્ધ મમ'

(૪) મત્તા માપેશ નિય અનુદ્ધ પર્યાં નય — જેમકે—  
એક સમયે ત્રણ ઉપનાજો ત પર્યાય અર્થાત્ પૂર્વ પર્યાયનો  
નાથ ઉત્ત પર્યાયનો ઉત્પાદ અને ચપોત્રોય

(૫) ક્ષોપાધિ નિગ્ધેશ નિત્ય નુદ્ધ પર્યાં નય —  
જેમકે—મિદ્ધના પર્યાય જવા ન સારીના પચાય (જ્ઞાનાદિ)  
નુદ્ધ છે

(૬) ક્ષોપાધિ રાપન નિય અનુદ્ધ પર્યાં નય —  
જમકે—(મ નારી) છવો ઉપજ છે અને મર ૮

૩ નૈગમ નયના ત્રણ ભે. —

(૧) ભૂત નૈગમ (૨) ભાવિ નૈગમ (૩) વર્તમાન નૈગમ  
તેમા (૧) ભૂતને વિ. વર્તમાનનું આરાપતુ એ જન નૈગમ  
જેમકે—આજ દીવાળીને દિવને શ્રી વર્ધમાન સ્વામી માથે  
પધાર્યા (જે કે તમને જઈ થા રેજા વ ન વર્ધ ગના )

(૨) ભાવિને વિષ જાનુ આનાપણુ અ ભાવિ નૈગમ —  
જેમકે—જે થવાનું ૮ ન થયું ગણતુ મકત  
તે સિદ્ધ, મમકિતી ત મુખ આમા અહત એ દેહધારી  
રૂપે છે, મિદ્ધ વયા ની, પણ અહત હોવાની દેહમુક્ત  
થયે નિયમા મિદ્ધ થયે, અ નિત્યન તર્થ મિદ્ધ થવા રૂપ  
ભાવિનુ મિદ્ધ વયા રૂપે આપણુ ક્યું તેમજ મમકિતી  
નિયના મુખ થાય, હજી મુત્ત વચેલ નવી, છતા નિશ્ચયને  
લઈ મુત્ત થવા ૫ ભાવિનુ મમકિતીને વિ. આરાપણુ  
ક્યું, ઇત્યાદિ



પુરુષાણં ચ (મહાવ) નવી, ચેતન ય જડ નવ્ય નથી જડના  
 નથી, ડ જડના એકથી, કે જડના કાળથી કે જડના ભાવથી  
 ચેતન જડ નથી નવ કાળ, અર્થ દ્વય, અર્થભાવે, અર્થને  
 ચેતન ત ચેતન જ હ અવતર નથી, જડ નથી તેમ  
 જડ તે ચેતન તરી જન પ્રગટ સિ રૂં હાને પોતપોતાના  
 ભાવે નિયત હ જડના ચેતન નથી ભગી જલુ, ચેતનમાં  
 જડ નથી ભગી જલુ અર્થના નવભાવ બીજામાં ન આવે  
 અને બીજાનો પહેલામાં ન આવે - કે - દ્રવ્ય નિરનિરાગ  
 પોતપોતાના નિયત નિયત હ ત્યાં

(૧૦) પ નિશાન્ત ચાં નય અવવા પારિજામિક  
 ભાવ નીચ - ચાં નય - જેમકે - નાન-વરૂપ એ આ મા  
 અર્થના પદ્ધતિ અવભાવમાંથી જ્ઞાન એ પરમ નવભાવ ગણ્યે

૭ પર્યાયાર્થિક નયના છ ભેદ -

(૧) અનાદિ નિત્ય પર્યાયાર્થિક નય અથવા અનાદિ  
 નત પર્યાયાર્થિક નય - જેમકે - પુરુષાણં પર્યાય નિત્ય છે  
 એને આદિ (પ્રાય એ નિ રાશ્યનો, અથવા શાશ્વતી નિત્ય  
 પ્રતિમા) એક એ પુ રાશ્યનો પર્યાય હ

(૨) આદિ નિત્ય અથવા આદિ અનત પર્યાય નય -  
 જેમકે - શિવ પર્યાય [ જેમ - શિવ એ હવનો પર્યાય છે ]  
 નિત્ય છે

(૩) [ મતા ગોપુ ડી ] ઉપાદાન યન આહુક નવભાવ  
 વાગો નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાય નય - જેમકે, પર્યાયો દાણે દાણે  
 પડે છે

૭ ગાળદ નયનો એક ભેદ — જેમડે — દારા, ભાર્યા,  
લગ, અથવા જલ, આપ

૮ મમલિડદ નયનો એક ભે — જેમડે, ગાય અ  
પગુ ઇ

૯ એવ ભૂત નયનો એક ભે — જેમડે, ઇંદ ત  
ઇન્દ

આમ નયના મહાવિગ ભે ૫૫૧ ન યાચિકના ૧૦,  
પયાયાર્થિકના , નગમના ૩ નચના ૪, યનહાના ૪,  
સુમુદના ૨, ગાળદના ૧ મમલિડના ૧, એવ નયનો ૧, —  
૫૫૨ ૨૮

ઉપનય ૫૫૧ તેના ભે પ્રતિભે —

૧ મદ્ભૂત વ્યવહાર ઉપનય, તે ૩ પ્રકાર —

(૧) ગુહ મદ્ભૂત વ્યવહાર ઉપનય — જેમડે ગુહગુપ્ત —  
ગુહ ગુપ્ત અને ગુહ પયાય — ગુહ પચાચીના ભેદનુ જલુ  
તે ( સિદ્ધ પયાય મિદ્ધ જીવ )

(૨) અગુહ મદ્ભૂત વ્યવહાર ઉપનય — જેમડે અગુહગુપ્ત —  
અગુહ ગુપ્ત અને અગુહ પયાય — અગુહ પચાચીના ભેદનુ  
કહેવુ તે ( મનુષ્ય પયાય મચાચી જીવ )

૨ અમદ્ભૂત વ્યવહાર ઉપનય, તે ૧૫ પ્રકાર —

(૧) મદ્ભૂત મદ્ભૂત વ્યવહાર — જેમડે, પચાચી  
જલુમચી

(૩) ઠરવા માણી વનુ વડે, નથી અર્થ અને કંઈ  
 કે થાય છે, અથવા થાય છે અને કહેવું કે વધી તે વર્તમાન  
 નૈામ જમડ-એણા 'ગા-નીમા' ધાવા ઓયા, - ધાયા ની  
 અને કહેવું કે વધાય છે મગના 'હમાણે' '૦' થાય  
 છે તે વધુ

૧ મગના નયના બે ભેદ --

(૧) મામા ય સ ૧૦ — જમડે, યમાન ૫૦૨૫૦  
 અનિગધી ૮

(૨) વિગા નમ — જમડ, જુવમાન ૫૨૮૫૦  
 અવિગેધી ૮

૫ વ્યવહાર નયના બે ભેદ --

(૧) મામાન્ય સમન ભેદ ૫ — જેમડે, કન્ય બે  
 જીવ અને અજીવ

(૨) વિગેષ મગલ ભેદ ૫૦ — જમડે-જીવ બે પ્રકાર  
 ના નિહ મને સ પારી

૬ જલુમૂન નયના બે ભેદ --

(૧) સૂક્ષ્મ ૪ જલુમૂન — મેડે જોડે મમય જ જેની  
 નિયતિ છે તે પચાય

(૨) મૂળ ૪ જલુમૂન — જેમડે, મનુષ્યાદિ પચાય આયુ  
 કાળ પ્રમાણ

વસ્તુત્વ—વસ્તુનો સ્વભાવ તે વસ્તુત્વ અથવા  
મામાન્ય—વિશેષવાળું તે વસ્તુ

દ્રવ્યત્વ—દ્રવ્યે તે દ્રવ્ય, દ્રવ્ય-સ્વભાવ તે દ્રવ્ય, પોત  
પોતાના પ્રદેશસમૂહમાં અખંડ રહી સ્વભાવ-વિભાવ પદ્ધતિ  
યને નહણું જે જે, અખંડ કહેવું જે જેનો તત્ત્વ

મત—અનુલક્ષણ નત્ત્વ સ્વગુણ પર્યાયમાં ‘મિત્તે’,  
‘બાપે’, ‘જોનપોત ગદે’ તે મત

પ્રમેયત્વ—પ્રમેયભાવ તે પ્રમેય ન પ્રમાણ વડે કરીને  
સ્વ-પર-સ્વરૂપને જાણવા યોગ્ય, પચ્છિદ્ધિવા યોગ્ય તે પ્રમેય

અગુરુલઘુભાવ—ત અગુરુલઘુત્વ તે મૂઠમ, અનિ  
ર્વચનીય, પ્રતિબલે વર્તમાન આગમપ્રમાણથી જાણવા યોગ્ય

અદેશત્વ—અદેશભાવ, અવિભાજી (જેના યદી ભાગ  
ન થઈ શકે એવા) પુરુષ ન પદ્માણજો બાસ મેત્રત્વ

ચેતનત્વ—ચેતનભાવ ચૈતન્ય—અનુભવન, અનુભૂતિ  
ચેતન ભાવ—જીવાજીવાદિની અનુભૂતિ ચૈતન્ય—અનુભૂતિ  
ત સદા સક્રિય જ છે, ક્રિયારૂપ જ છે દેહધારીરૂપે ત ક્રિયા  
મન, વચન, કાયામાં અન્વિત થઈ નિશ્ચયે વર્તે છે મિદ્ધ  
દયામાં જ્ઞાનરૂપે મમદ મક્રિય છે

શ્રી જિનેશ્વરજીએ પ્રાગેવ તત્ત્વ સૂક્ષ્મ ૭ હેતુ વડે  
ખીને તનો ઘાત થાય જોન નથી તે આનામિદ્ધ છે માટે  
પ્રકણ જી વેણુ કેમકે જિનેશ્વર અન્યથા વડે નહિ

ૐ શાનિ જાતિ શાનિ

(૧) વિજ્ઞાતિ અનુદ્યુત યઃ — જેમકે, મતિજ્ઞાન મૂર્ત  
 ૮ કમલ મૂર્ત દ્રવ્યથી ઉપજેલુ છે જ્ઞાન અમૃત છે, છતાં  
 મતિજ્ઞાનન મન જા યુ કમલે વિજ્ઞાતિ એવા મૂર્ત પુનઃ જા  
 ઉપજેલુ

(૩) ન તતિ વિજ્ઞાનિ અસદ્મત ૦૪૦ — જેમકે, જ્ઞાનને  
 વિષય હોવાથી ન ત એવા શુદ્ધ અને અલગને પ્રિય જ્ઞાન  
 ૦૪૦ ૮

૩ ઉપચરિત અમદ્યુત યઃ ઉપનય. ૧૦  
 પ્રકાર —

(૧) સ્વજ્ઞાતિ ઉપચરિત અનુદ્યુત યઃ — જેમકે,  
 માન આ, પુનઃદિ (સંજ્ઞ)

(૨) વિજ્ઞાતિ ઉપચરિત અમદ્યુત યઃ — જેમકે, માન  
 ૧૦, હરેતી ધર, તઆદિ (નિજ્ઞ વ)

(૩) સ્વજ્ઞાતિ વિજ્ઞાતિ ઉપચરિત અનુદ્યુત યઃ — જેમકે,  
 મા. ૧૦, ૧૦૫ પ્રજા, ધણ, ગુણિ (મજુલ, નિજ્ઞ વ)

આમ ઉપનયના આં ભેદ થયા, અને નયના પૂર્વે  
 જણાવેલ અગવિશ બે ગણના કુલ છરીના ભેદ વધા નયના

ગુણુ—સહલાવી, ૧૧૨ નંદનારા ત ગુણુ

એ- 'અ ધીજા વ્યથી જના વ. પૃથક કના તે ગુણુ

પર્યાય—કમળાવી, કમવત્તો

અનિતન—હોવાપા.

(૧) અશુભ વ્યવહાર—પાપગ્રિયાનુ ડાવના માગ પાણુ -૨૩ તે

(૫) ઉપચરિત વ્યવહાર—ધન કુટુબાદિને ડાવના કહેવા તે

(૬) અનુપચરિત વ્ય --દેવને ડાવના કહેવો તે  
પર્યાયાર્થિકે અવવા ઉપાદાન નય —

૪ સહુમૂન=મતરૂપગિલામગ્રાહી

૫ શઠ=અતરૂ પગિલામને ગમ્મકા ૧ કહે તે

૬ મમભિરૂઢ=અત્ર ગા જોછાને પૂર્ણ કહે તે

૭ એન ભત=મપાગ્રાહી, મપૂર્ણ તે ૪ મપૂર્ણ કહે તે



## કુનય અથવા નવાભાસ.

(૧) દ્રવ્યાર્થિકાભામ—અને જ નકાલુ કડી પર્યાયનો  
[ પ્રતિ ૧૧ ] મનાદર કરાવના

(૨) પર્યાયાર્થિકાભામ—પર્યાયને ૪ મનાવ નરી  
કર્યનો અનાદર કરનાર

(૩) નેગમાભામ—પત્ની ગન ધમ અ ગ્રાહન  
એ તિતિ બિતપાન કે એ તિતિ મભિતપા માનનાર, જેમકે  
નેયાપિક અને વેગેપિક ગન

## નય અને કુનય—નયાભામ

નય=વસ્તુના એ- ફેશને જાણવાવાળું જ્ઞાન (૧)  
 નિશ્ચય નય=વસ્તુના જેવું જમન, મૂળ ઉપાદાનભૂત અશને  
 યજ્ઞના જ્ઞાન નાન જમને માગીના ઘડાને માટીનો ઘડો કહે  
 (૨) વ્યવહાર નય જમન, માટીના ઘડાને ઘીનો ઘડો કહે  
 રાધા વિમિતને વર્ષ એ- પદ્મનભ મીન પદ્મથ જાણવાવાળું  
 જ્ઞાન

નિશ્ચય નયના બે ભેદ --(૧) દ્રવ્યાર્થિક--દ્રવ્ય અર્થાત  
 મામા યજ્ઞાની (૨) પર્યયાર્થિક--જુગુપ્સયા અથવા વિગેષ  
 થતી દ્રવ્યાર્થિક--ને ૧૦ મ રૂપ, ગવહાર (૩) પ્રમાણે  
 નજીવું )

દ્રવ્યાર્થિકે મનવા નેમિત્તિક નય —

- ૧ નેનમ=અગ્રાધી વિ નય થવાડે
- ૨ મનુ=મત્તાધી નામધી એકડી કન્વાનો વિનય
- ૩ વ્યવહાર=એ નાધી ગાદી જ્ઞાનમાધી

(૧) જુજ્ઞ વનહાર--જાન દર્શન, નાગર આદિ  
 નિશ્ચયે એ- જ્ઞાન નમ તવવા જ્ઞાન કહેવા ત

(૨) અજુજ્ઞ વ્યવહાર--ગમ દ્રેષ, અનાન એ આદિ  
 જવના વર્ષ નાન દર્શન જવને આગેવવા

(૩) જુજ્ઞ વ્યવહાર--પુ ર કિયાનું જવમા આગે  
 પણ રુ ત

(૧) મગ્ધાભાસ—વિશેષમાત્રનો પરિહાર જરી એમત સામાય માનનારા, અથવા પર્યાયનો નિરોધ કરી એકાત્ર અને માનના । જેમને લઘા અદ્વૈતવાની દર્શન, તેમજ માધ્ય દર્શન

(૫) વ્યવહારભાસ—અપાનમાર્વિડ વ્યવપર્યાય વિભાગને અવનબનાવ જેમકે ચાવીકે દર્શન, કાળકે ચાર્યા પ્રમાણથી નિદ્ધ વચેન એવા જીવતા વ્યવપર્યાય વિભાગને એ તો કે પના છે એવા આગેપે જીને જોખરે છે, અને ન્યૂન લોક-વ્યવહારના અનુયાયિ થઈ અવિચાગિતરમણીય એવા નૂતનગુપ્ત્ય વિભાગનું નમર્યન કરે છે

(૨) કલ્પમૂનાભાસ—યનો મર્વવા (અપવાપ) નિાધ જી વર્તમાન પર્યાયને શક્ય જ્ઞાતાર જેમકે-તથા ગત (બાહ્ય) મત

(૭) નાગ્ધાભાસ—કાનાદિ (કાવ-કારક-નખ્યા-પુરુષ-વિગ) લેકને જ નજલ કરનાર, જેમકે સુમેરુ 'હતો', 'હોરો', 'છે' એ વગેરે શબ્દા બિન્ન અર્થ જ દર્શાવે છે, કારણ કે બિન્ન-નાગવાળી છે, ત જ પ્રમાણે સિદ્ધ થયેલ મય શબ્દની રે

(૮) મમાલકાદાભાસ—પર્યાયધ્વનિ (ગાદ લેકે) ને વડ અભિધેય પણ બેદ એડું એનાત કહેનાર જેમકે 'ધંદ', 'શક', પુદ્ગલ ઇત્યાદિ શબ્દો બિન્ન હોવાથી અભિધેય બિન્ન જ (મર્થમા પણ બિન્ન જ) છે—'કરિ', 'કરગ' ઇત્યાદિ નાગી પેઠે



(૯) એવભૂતાભાસ—ક્રિયાગ્રન્થ વન્તુ ગણદવામ્ય નવી જ એમ કહેનાર, જેમકે-વિશિષ્ટ ચેષ્ટા નહિત એવી ઘટ નામની કોઈ વન્તુ, તે ઘટશબ્દ વાગ્ય નવી, જેમકે ઘટ એવા શબ્દની પ્રવૃત્તિ જે વડે થઈ ગડે એવા નિમિત્તવાળી ક્રિયા તેના નવી, ‘પટની જેમ’

(૧૦) અર્થન્યાયાભાસ—અર્થને જ શબ્દથી ડગનાર, શબ્દનો અનાદર ડગનાર

(૧૧) નામન્યાયાભાસ—શબ્દને જ શબ્દથી કરનાર, અર્થનો પ્રતિષેધ કરનાર

(૧૨) અર્પિતન્યાયાભાસ—અર્પિતને જ સ્વીકારી અનર્પિતનો નિષેધ કરનાર

(૧૩) અનર્પિતન્યાયાભાસ—અનર્પિતને જ શબ્દથી મંત્રી અર્પિતનો અનાદર કરનાર

(૧૪) વ્યવહારાભાસ—લોક વ્યવહારને જ આગળ કરી તત્ત્વનો પ્રતિષેધ કરનાર

(૧૫) નિશ્ચયાભાસ—તત્ત્વનો અભ્યુત્થાન મંત્રી યવ હારનો નિષેધ કરનાર

(૧૬) જ્ઞાનન્યાયાભાસ—જ્ઞાનનો જ આગ્રહ કરી ક્રિયાનો નિષેધ કરનાર

(૧૭) ક્રિયાન્યાયાભાસ—ક્રિયાનો જ આગ્રહ કરી જ્ઞાનનો પ્રતિષેધ કરનાર



# ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથાનુસાર સત્ત્વ નય વ્યાખ્યા\*

મમાહ્ ૨૧ શ્રી મન મુખભાઈ મિત્રચંદ્ર મહેતા

શ્રી સ્વામીનાથ મજી-શ્રી મહિષાસુર મરિ

૧ નગમ નય--નામા ય અને વિશેષ ધર્મને અભે  
વપો ૧ છુ જના મા ય નાનાન્ય-વિશેષાદ્ય પદાર્થને  
અભેવપો નહાય જે છે

૨ મમહનય--વિશેષ રમની અપેક્ષા ગણ્યા વિના  
કોઈ સામાન્ય ધર્મને મુખ્ય કરીને જેટલામા એ સામાન્ય  
ધર્મ હોય તેટલા માખા વિષયને નહાય કનના

૩ વ્યવહાર નય--વસ્તુ જે પ્રકારે લોક વ્યવહાર  
મના ॥ હોય તે પ્રકારે તને મહાય કનના

૪ સ્વતુચ્છ નય--શુદ્ધ વર્તમાન સમાયમા વિષ  
માન તે જ વસ્તુનું સ્વરૂપ એમ નહાય કનના

અને ભિન્ન ભિન્ન નય મનુસાર સાત ૧૫ થી વ્યાખ્યાનો  
મમાહ કી ૧ શ્રી મન મુખભાઈ જે તરતસિક વિદ્યાર્થી મન્યા  
ગીને પુનઃપ્રત્ય અભ્યાસની કુશલતા એ આપી મહ ઉપાર કો  
છે સંસ્કૃત નવસિદ્ધ પદ્ધતિના દ્રવ્ય વિજ્ઞાન અને તદ્વસ્તુથી  
જો એ આ પ થી ૨૧ પ્રતીત ચર્ચ, તેમની બધું તત્ત્વ માટે કોઈ  
પણ બહુમાન ઉપજાવે એમ છે આ નોંધ મદ શ્રીની નેટ રૂક પરથી  
મ નગોશી રી ૨૧ આપી ૩--ભગવાનનાસ

૫ શબ્દ નય—૨ે કોઈ શબ્દ રૂઢિને લઈને એક પદાર્થ લાગતા હોય તે પાયા થી દોનો વાચ્યાર્થ એક જ છે એમ અહણ કરનાર

૬ સમસિદ્ધ નય—જૂદા જૂદા શબ્દોનો વાચ્યાર્થ પણ જૂદો જૂદો એમ અહણ કરનાર

૭ એક ભૂત નય—શબ્દોને જે યુત્પત્તિ અર્થ થતો હોય તે જ ગર્વ મુજબ જ્યારે વસ્તુ ક્રિયા થતી હોય ત્યારે જ વસ્તુને તે નામથી ઓનાવાય એવું મહણ કરનાર



## શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ ભાષ્ય—શ્રી મિદ્ધસેન સૂરિ

૧ નૈગમ નય—નિગમમા (શાસ્ત્રમા) કહેલા જે શબ્દ તેનો જે અર્થ તે નૈગમ અથવા શબ્દ તવા અર્થનું જે જ્ઞાન તેનો એક દેશથી અથવા મર્વ દેશથી આહક તે નૈગમ નિગમમા રહેવાવાળો ન હ તથા તેનો અર્થ તે નૈગમ

૨ સ અહ નય—તથા એ નૈગમના શબ્દોમાંથી એક વિશેષ તથા અનેક સામાન્ય અર્થોને એક દેશથી કે સર્વથી અહણ કરવામા સમર્વ તે અર્થોનું સર્વ રૂપથી કે એક દેશથી સ અહણ કરનાર તે સ અહ

સામાન્યના વિષયમા કે વિશેષના વિષયમા જે સર્વ કીતનું વચન અભિધાન તે સ અહ

૩ વ્યવહાર નય—લોકિક સમાન, ઘણે જાગે ઉપચારથી પૂર્ણ, અને વિનિત અર્થનો મોવક તે વ્યવહાર નય, નમુનાય, યત્નિ, આદૃતિ, તથા મને સજા અર્વાત નામ વ્યાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ આદિના નિનય પી અર્થેના નાખનાર મને લોકિક ઉપચારવાળો એ વિનિત વ્યવહાર નય

૪ શુદ્ધિ નય—વિગ્રમાત વર્તમાન અર્થોને જો નાર કે જણાવનાર સમયથી નામત (વર્તમાન) સિંધને શાહક

૫ ગાઢ નય—નાનાઢિકમા પ્રસિદ્ધ પૂન ગાઢ વડે અવતુ જે જ્ઞાન ત ગાઢ નય યથાર્થવિષયક સામત

૬ સમભિરૂઢ નય—વિગ્રમાત અર્થના સક્રમરક્ષિત તે સમભિરૂઢ યથાર્થવિષયક સમભિરૂઢ

૭ એવબૂત નય—વ્યજન તથા અર્થમા જે પ્રવર્તમાન છે તે એવબૂત યથાર્થવિષયક એવબૂત

## શ્રી તત્ત્વાર્થસાર—શ્રી અમૃતચંદ્રસૂરિ

૧ નેગમ નય—પદાન ૥ મક્રુપમાત્રનો શાહક

૨ મ મહ નય—અમતિના અવિરોધપાતે બેદ કરી એક્યને ગાગા ડી સમસ્ત મહા ડનાર

૩ વ્યવહાર નય—મ મહે કરી ૧ મહેત પનાર્થની વિધિપૂર્વક લેચણ નાર

૪ નંદુસન નય—વર્તમાન એક સમયના વિષય  
૩૫ પર્યાયને પ્રહણ કરનાર

૫ નાદ નય—લિંગ, જગત, મજ્જા, કાવ, ઉપસર્ગ  
એવી વ્યક્તિના નિરૂત્તિ નામ

૬ મ ન —એકે એક અર્થમાં શૂન્યતા અથવા  
અગતિ પ્રાપ્તિ

૭ એવ ભૂત નય—અત્તેના જ વ્યુત્પત્તિ મવ તે જ  
મવ વટે જ નય તેનો અન્યથાથ ૩ તેને મુનિઓ એવ ભૂત  
કહે છે

।

## શ્રી આલાપપદ્ધતિ—શ્રી દેવસેનાચાર્ય

૧ નૈજામનય—વસ્તુના અને-સ્તેથી ગોધ કાવનાર,  
નિગમ એટલે વિષય તેમાં રહેનાર

૨ મ ન —વસ્તુનારને મહેદ્દપણે અજ્ઞાપ્ત કરનાર

૩ વ્ય ન.—અહીં અટવી વસ્તુનો ભેદ વડે વ્યવ  
હાર કરનાર

૪ નંદુસન નય—જાણ એટલે નાનાપણે પ્રહણ  
કરનાર, જણાવનાર, કુટિલપણે નહિ

૫ નાદ નય—આકરણ વડે પ્રકૃતિ-પ્રત્યય આદિથી  
સિદ્ધ તે નાદ નય

૪ મુદન૦—અર્ચન ૩ અભિરૂઢ તે નમસિરૂઢ, શબ્દ  
લેઈ છતા રૂઢિને લઈ આવલેઈ નહિ તે સ

૭ એવ ભૂત નય—અ પ્રજા અવાત ક્રિયારૂપે  
ક્રિયાનધાનપણે જ વાત ત નવ ભૂત

૩

શ્રી તત્ત્વાર્થ ટીકા—તેમા નય વિવરાણુ

૧ નૈગમ નય—૧૮ પનાવના પ્રાણ નૈગમ નય  
અવધા જોનો બોવમા । એ નહિ (અર્ચાન અનેક) તે નૈ

૨ અપ્રાણ નય—અવિરૂઢિના અવિરૂઢિપણે તેમજ  
દૃષ્ટ (પ્રત્યક્ષ) અને (પરોક્ષ) એના અવિરૂઢિપણે વિશે  
પણુ એકપણુ પ્રાણુ ડગના

૩ વ્યવહાર નય—સમજ ગૃહીત અર્થના વિધિ  
પૂર્વક જે વિભાગ કરના તે વ્યવહાર

૬ સ્મરુન૦—શબ્દધ્વનિ વસ્તુને વર્તમાન સમયે  
જ માન ।

૫ શબ્દ નય—જાનાઈ લેઈ કરીને અર્થના ભેદનું  
પ્રતિપાલન કરના

૮ નમસિરૂઢ નય—પયાય શબ્દભેદ કરીને શિ ।  
અર્થને નહિ કરના

૭ એ૦ ન૦—આ ક્રિયાથી પશ્ચિમ પાશી ઉત્પ ।

શ્રી તત્ત્વાર્થ ટીકા-શ્રી દ્રવ્ય ૩ । પર્યાયના રાસ અનુસાર ૧૧૯

પ્રેરુ તે આમ જ એ પ્રકાર મન્ય ડિયાથી પનાડુખ તે  
એવ ભૂત

## શ્રી દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ-શ્રી યશોવિજયજી

તથા

### શ્રી દ્રવ્યાનુયોગ તર્કણુ-શ્રી ભોજ પંડિત

૧ નેગમ નય—પ્રમાણમાંથી, સામાન્ય વિશેષ  
જ્ઞાનરૂપ પ્રજ્ઞા પ્રમાણનો પ્રજ્ઞા 'જકેમાર્ગ મિતાતીતિ નેગમ ।  
કશરલોપાસિગમ ।'

૨ મ મહ નય—સમઢે તે ન મહ (૧) આધ સ ૦—  
સામાન્ય સ ૦ જ મઢે—૨ થતવ (૨) વિશેષ મ ૦ જેમઢે—જીવતવ

૩ વ્ય ૦ ન ૦—ન મહનના વિપયનો ભેદ દેખાડ  
ના (૧) સામાન્ય સમજભેડ વ્યવહાર જેમઢે-દ્રવ્ય તે  
જીવ-અજીવ (૨) વિરોધ મ મહ ભેદ વ્ય ૦ જેમઢે-જીવ  
ત મિહ્ન-મ માગી

૪ સ્વરૂપ નય—વર્તમાનમાં વર્તતા અર્થને ભારે  
તે, વર્તમાન પાપ સ્વીય અર્થને, પન્દીય અર્થને તહિ,-  
(૧) ગ્રહન સ્વરૂપ-કાપિડ પરાયને, ઉપાદ-વ્યથને માને  
(૨) ન્યૂન સ્વરૂપ-મનુષ્યાદિ પરાયને (અણુના મત મુખી  
એકે પર્યાયરૂપે અર્થાત મનુષ્યાદિ પર્યાયરૂપે) માને

૫ સમ્યક્ નય-પ્રકૃતિ-પ્રત્યયાદિક આકરણ વ્યુત્પત્તિથી સિદ્ધ થયેલ સમ્યક્ માને, સમ્યક્તા સિંગ-વચનાદિ ભેદે અવનો ભેદ માનનાર ૮ નટ, નમી નટ (સિંગ ભેદે અર્થભેદ) આપ, ચત્ત (વચનભેદે અર્થભેદ)

સમ્યક્ નય કાલભેદે ૪ અર્થભેદ માને ૮

સમ્યક્ નય વિ શ્રદ્ધિ ભેદે ૫૫ અર્થભેદ માને ૭

મમ ૦ ૩ ભેદે ૫૫ અર્થભેદ માને ૮

૮ નં ૦ નં - ૪ દ્વિત્વ અર્થભેદ માનનાર

૭ એવં ૦ નં - કિંવાપણિય નય નાહી

## શ્રી નયચક્રસાર-પં ૦ દેવચ દ્રશ્ય

૧ નૈગમ નય-નથી એક ગમ, અભિનાય, આરાધ, યોગમાન જને તે નૈગમ ભેદ -

(૧) આરોપ નૈગમ (અ) દ્રવ્યારોપ ને (ચ) ગુણારોપ ને (જ) કાલારોપ ને (ઙ) નગ્નારોપ ને

(૨) અગ ને

(૩) નવરૂપ ન

સિતાગ ને મિત્રાગ ને નવા ૧વા ક્ષયોપચયમત્રય નવા નવા ઉપયોગ ઉપ ને



(૬) (શ્રી વિશેષાન્યક અનુસાર) ઉપચાર ન

૭ સંગ્રહનય—(૧) ૪ વચનથી પ્રમુદાય અવ પ્રક  
વાય તે મધક, (૨) ~ વખે તવ મેહ નામા યપથે નહિયે  
તે સનહ, (૩) નામાન્યકપપો નવ નહક તે મનહ  
(૪) એકદા, એ- વચનમા એક પ્રચવનાપમા અંક ઉપ  
યોગમા, મામા યકપપો, નમદાલે સર્વ વસ્તુનુ પ્રકાપ કંરવુ  
તે સધક બદ—(૧) નામાન્ય ન મ) જાતિ કા (૧) મમુ  
લય સા (૨) વિશેષ અથવા ૧) નમુહીન ન (૨) ચિરિત  
+ (૩) અનુગમ + (૬) ચતિરેક ન અવવા—(૧) x  
મહાસત્તારૂપ + (૨) ગવાત + નસારૂપ મ૦—નપુ પુવ  
નમા એવી ઢાઈ વસ્તુ નથી ક ૪ સનહ નયને પ્રાપમા ન  
આવતી હોય

૩ વ્યવહાર નય—નહપ્રાહી, નયરે નહેક વસ્તુ  
નદાનરે બેન નહેવાપુ કના અવવા નનહપુ=૨૨=૨૨

(૧) શુદ્ધ અવહા (૨) મશુદ્ધ અવહા

વસ્તુગત શુદ્ધ સાવનગત શુદ્ધ સદ્ભૂત

૧ શ્લેષિત (અનુપચરિત) નનહપુ=૨૨=૨૨

x મહાસત્તા=સમસ્ત તથ્યોની નનહપુ=૨૨=૨૨

૬ કશ્ચુમ્ભ—કશ્ચુ સન્નિવેશ, સુનિવેશ વત્ત  
માનપણે ઉપન્યુ જ વત્ત મ ન ડાળેવન્તુ તે જ વત્તુ 'હ  
નાર, નામાદિ આ નિગેષા એ મા કશ્ચુસૂત્રના નહ છે, નેમા  
નામાદિ કશ્ચુ ૬ વ નિગેષા ૭, આ મા ભાવ એ ભાવ નિગેષ ૭

૭ ગાન્ધ નય—ગપતિ ઇતિ ચન્દ્ર—ગોવિંદે  
અથવા ગોવાવિંદે ચન્દ્રપાત તા ૧૦૬ નય વાચ્ય અર્થને  
કશ્ચુ કન્ધાનુ પ્રધાનપણુ છે જ નયના તે ચન્દ્ર નન  
ગાન્ધનુ કાંસા તા વન્તુનો વમ ૭ તે વન્તુનો વર્મ—વાચ્યાર્થ  
જ વચને મલ્લુ ધાય ત ચન્દ્ર નય

કશ્ચુસૂત્રને વર્તમાન ડાગના ધમ છંદ છે તેન આ  
ચન્દ્ર નયને પા વર્તમાન ડાગના છંદ છે ૮૬ ઘટ પૃથુ  
બુકનોદર જલકરણક્રિયાનમર્થ એ ધ જ ચન્દ્ર નય ભાવ  
ઘટન ઘટ માને ૭ શ્રેય નામ, ન્યાપના, દ્રવ્યને નથી  
માનતો, કશ્ચુસૂત્ર બાહે ત માને ૭

ગાન્ધના અથ પી જ્યા ઉપપત્તિ હોય તને જ તે વન્તુ  
પા ૭૭, એન્દ્રે કશ્ચુસૂત્રને આમાન્ય વટ ગવપ્યો, ૧૦૬

—વવહા

(૧) નિનિલ વ્ય

(૨) પ્રવૃત્તિ ન

(૧) વત્તુ પ્રવૃત્તિ ન (૨) સાન પ્રવૃત્તિ ૧ (૩) લોકિક પ્રવૃત્તિ

ગાન્ધના આન પ્ર ન્ય પ્રાવ ના ૬

વાગ્મિ સા

તથે સદ્ભાવ જે અનિધર્મ અને અસદ્ભાવ જે નાસ્તિધર્મ  
તે સર્વસચુકત વસ્તુને વસ્તુપાદુ નહુ

મમલિંગદ નય—૧-તુની ૪ વચાવવાની નજા લાય  
તે ૪ નજા વડે તેને જાનાવ નજાનર નામાતર મર્વને  
વિમુખ કર તે મમલિંગદ જે પર્યાય પ્રગટ દોર તે  
પર્યાય જે ચાલવી સમજાય ત ચ દ વડે ૪ ચવજનાર  
તે સમલિંગદ

૭ એવભવ નય—વાચ-વાચકની પૂતાતાન કંઈ  
નાન, નર્વપર્યાયવાળી

## શ્રી આગમસાર-૫ દેવચદ્ર

૧ નેગમ નય—અશચાહી, અ- નની મનો જેન  
તે નેગમ, શુપુનો એક મથ ઉપજ્યો હોર તેન નેામ  
હિયે પાલી (૧) કે ચોદા ૬ સર્વજીવ નિહ નમાન અ  
નથુ હષ્ટાત (૧) બૂત, (૨) લનિચ, (૩) વસ્તમાન અ નહ  
પાનડપ ધ્યાનના પરિપ્લામ વિના મચનારી

૨ મનહનય—મત્તાનાહી એ- નામ લીધાવી  
નવ શુણ પર્યાય પરિવાર રખિત આવે જેવી તે મનહન  
જેમ-વંતણ મજાન્ય તેમા પાપી-ત્રામે વગેરે શબ્દ સાથે  
આન્યુ (૧) નામાન્ય ન —દ્રવ્ય વ (૨) વિગેર મ —  
ઉપલવ પાનડપ વાનના પરિપ્લામ વિના મત્તાનાહી

૩ વ્યવહારનય—લેદગ્રાહી જાણ્ય નવડપ દેખી  
નની હે મણ કરનાન, અને જહાન દેખાતા શુણને ૪

માનનાર, પણ અતઃજ ક્ષતા ન માનનાર, આમા આચાર  
ક્રિયા મુખ્ય છે અતઃજ પશ્ચિમામનો ઉપયોગ નવી નાન  
કપ યાનના પરિણામ વિના જાણ્ય ક્રિયા-માહી, મેદ્યાહી  
(૧) શુદ્ધ, (૨) અશુદ્ધ, (૩) ગુણ, (૪) અગુણ, (૫) ઉપ  
ચન્નિ, ( ) અનુપચન્નિ

૧ અશુદ્ધ નય—વર્તમાનમાહી, પશ્ચિમામ માહી,  
મીત—અનાગતની અપેક્ષા વિના વર્તમાનમા જ વસ્તુ જે  
પશ્ચિમામે પરિણમ, તે પરિણામે તેને માને

ભાવમાહી—ગૃહ-વ ભાવનાધુ, વર્તમાન પરિણામ  
તવા હોય તો (૧) સૂક્ષ્મ સ્વ—ભાવના નવ વસ્તુમાં  
એક વર્તમાન ભવ્ય વર્તે ૮ (૨) ગૂઢ સ્વ—મોટા જાણ્ય  
પરિણામ

૫ ના દ નય—જ વસ્તુ, સુષુપ્ત કે નિર્ગુણ, જે  
ભાવવર્તણાવી શ દપણ વચનજો-વર વાય, નામપત્રો ઓળખ  
ખાય તે શબ્દનય શબ્દનો જે અર્થ હોય તે-પણ વસ્તુમાં  
વસ્તુપણે પામિયે ત્યારે તે વસ્તુને શબ્દનય કહિયે ધટની  
ચેષ્ટા કરે તે ધટ (૧) નામ, (૨) સ્વાધના, (૩) દ્રવ્ય,  
(૪) ભાવ બદ

૬ અભિસિદ્ધ નય—અન્ય જોડી વસ્તુને સ પૂર્ણ  
કહેવી તે, કોઈ વસ્તુના કેટલા-કણ પ્રગટ્યા ૮, કેટલાક  
નથી પ્રગટ્યા, પણ અન્ય નગટવાના છે, એવી વસ્તુને  
વસ્તુ કહે તે વસ્તુના નામાન એક જગી જાણે ૮ ૬ (૧)

જીવ, ચેતન, આત્મા એનો એક અર્થ કરે (૨) ■ એ તેમાં શુદ્ધ -ચાતુર્યવાળાને મિત્ર કહેવો તે

૭ એવ ભૂત નય—જે વસ્તુ પોતાના ગુણે સ પૂર્ણ છે, અને પોતાની ક્રિયા કરે છે, તેને જ વસ્તુ કહી બોલાવનાર હજી મુખ્ય તે મિત્ર અથવા પાત્રીથી બહેલો, સ્ત્રીના મનમાં આવતો જલધાન્ય ક્રિયા કરતો તે ઘર

## શ્રી જૈન ધર્મ પ્રવેશિકા-૫. ગોપાલદાસજી

૧ નમ્ર નય—જે પાર્થિભાથી એકને ગૌરવ અને બીજાને પ્રમાણ કરી ભેદ અથવા અનહનો વિષય કરવાવાળું નાન તે નૈમ નય, અથવા પદાર્થના ન કટપને મહત્ત્વ કરનાર તે નૈમ નય

૨ મ અહ નય—પોતાની જાતિનો વિરોધ કર્યા વિના અને પદાર્થોને એકપરો મહત્ત્વ કરે તે

૩ વ્યવહાર નય—સમગ્ર વડે મહત્ત્વ કરેલ પદાર્થોનો વિવિધવર્ણન નેદ કરનાર

૪ સ્વસ્થ નય—ભૂત જાતિની અપેક્ષા રાખ્યા વિના વર્તમાનમાં પર્યાવરણને મહત્ત્વ કરનાર

૫ નિમિત્ત નય—જિજ્ઞાસુ, કાલ, વચન, કાલ, ઉપસર્ગ આદિના બેઠી જે પદાર્થને નેદરપે મહત્ત્વ કરે તે નિમિત્ત નય

૬ નિમિત્ત નય—જિજ્ઞાસુ બે ન રાજ

પર્યાય શબ્દના ભેદને વાંધે પદાર્થનો પણ ભેદ નાતનાર

૭ એક ભત્ર નય—જે શબ્દનો જે ક્રિયાવાચી અર્થ  
રોય તે જ ક્રિયાપણે પરિણામ પામતી વસ્તુને નાતનાર

## શ્રી નયોપદેશ-શ્રી યશોવિજયજી

૧ નિગમ નય—નિગમી નયેવ નાત તે નેગમ,  
(નિગમ એટલે વૈ-અનિદ અવવાળા સાચ)

૨ અશ્વલ્લ નય—અશ્વલીન કે પિણિત અર્થનો નિશ્ચય  
તે અશ્વલ્લ (નિશ્ચય=મામાન્ય) અશ્વલીન સામાન્ય=પર સામાન્ય,  
જેમકે દ્રવ્ય, પિણિત સામાન્ય=અપર સામાન્ય, જેમકે  
ઉપલવ

૩ વ્યવહાર નય—હવે ઉપસારવાળો, વિસ્તૃત અર્થ  
વાળો એવો જે વાકિકે ગ્રાવ તે વ્યવહાર

૪ અનુકૂળ નય—જ્યાં ભાવપાત્ર ત્યાં વસ્તુ માનપાત્ર  
એવી વ્યાપ્તિની અભેદ્યુદ્ધિ તે અનુકૂળ અવવા જ્યાં વર્ત  
માનપાત્ર ત્યાં ભાવપાત્ર એવી વ્યાપ્તિની અભેદ્યુદ્ધિ તે  
અનુકૂળ તાત્પર્ય કે પદાર્થમાન વસ્તુ માનપાત્રે 'સત્' છે, એમ  
માનનાર અથવા વસ્તુ માનમા સત્ તેજ પદાર્થ એમ માનનાર

૫ અશ્વલ્લ નય—અનુકૂળ કરતાં વિરોધાત્મક (વધારે  
વિશેષ) તે અશ્વલ્લ નય અનુકૂળ તો એવા કાળને એટલે  
વર્તમાનને આશ્રયી છે, પણ અશ્વલ્લ તો ત્રણ ઉપરાત વિગ,  
વચન, મરત, ઉપસર્ગ આદિની અપેક્ષા પણ રાખે છે

૬ સમભિરૂઢ નય—શૂદ્ધ શૂદ્ધ મર્થમા અમ્મ કમ એ સમભિરૂઢ, સમ્ભેદે અવભેદને પ્રહણ કરનાર [નજુસૂત્ર અત્તા વિશેષતમ (નાવી વિશેષ), કેમકે કવ, લિગાદિ ઉપરાત સમ્ભેદ હોય તો આ નય મર્થભેદ પદા માને છે]

૭ એવ ભૂત નય—જ્ય જન અને અર્થના વિશેષ પુરુષ તે એવ ભૂત કેમકે નજુસૂત્ર યુક્ત હોય તે રાત્ર, અ નવા નહિ

શ્રી પ્રમાણુનયતત્ત્વાલોકાલ દાર—ત્રી વાદિદેવસૂત્રિ

૧ ન૦ ન૦—મે ધર્મ કે જે ધર્મી કે ધર્મ અને પમી એમાવી એને પ્રધાન કરી બીજાની ગોણતાએ લે બોધ વાય તે નૈ

■ મ૦ ન૦—સામાન્યમાન પ્રહણ કરનાર મ અહ

૩ વ્ય૦ ન૦—૧ પ્રહિ પ્રહણ કરેવ અર્થનું વિધિપૂર્વક અવલ ૧૧ (નિનાદગણ-ભે) અલિનધિપૂર્વક જેના વડે થાય તે યવહાર

૪ નજુસૂત્ર નય—વર્તમાન તણુ આયિ પર્યાયને ન પ્રધાનપદો પ્રહાર

૫ મ૦ ન૦—નાદિ ભેદે કરી ધ્વનિનો (શબ્દનો) ભેદ માનનાર

૬ મ૦ ન૦—પર્યાય મદમા નિરુક્તિભેદે કરી મર્થ ભેદ માનનાર

૩ ઓં નં—૪ ક્રિયાને લઈ ગજ્ઞની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે જ ક્રિયાવાળી વસ્તુને તે (ગજ્ઞ) નામ વડે યોજાવનાર

❧

## શ્રી નયકર્ણિકા-શ્રી વિનયવિજયજી

૧ નં નં—નૈગમ વસ્તુને સામાન્ય અને વિશેષ એ બંને ધર્મયુક્ત માને છે. ડમડે સામાન્ય એ વિશેષ સહિત પડી અને વિશેષ એ સામાન્ય સહિત નથી.

૨ મં નં—આ નય વસ્તુને કેવળ સામાન્ય ધર્મ વાળી માને છે, ડમડે સામાન્ય સૌ જુદાં એવું વિશેષ (આઠાશ પુષ્પની પેઠે) છે જ નહિ.

૩ વ્યં નં—વસ્તુને વિશેષ ધર્મવાળી જ માનનાર, (કેમકે વિશેષ વિનાનું સામાન્ય જમામિજ સમાન છે.)

૪ મું નં—ભૂત-ભાવિની અપેક્ષા રાખ્યા વિના કેવળ વસ્તુમાન અને તે પાત્ર પોતાના (સ્વસ્વભૂત) ભાવને માનનાર.

૫ રાજ્ઞ નય—અનેક શબ્દો વડે એક અર્થવાચક પદાર્થને એક જ પદાર્થ માનનાર.

મં નં—રાજ્ઞબેદે વસ્તુબેદ માનનાર.

૭ ઓં નં—એક પર્યાયવડે યોગાત્મી વસ્તુ પોતાનું કાર કરતી હોય તો જ એવ ભૂત નય તેને વસ્તુ કહે છે.



## શ્રી તત્ત્વાર્થ અર્થપ્રકાશિકા-૫ સદામુખદેવજી

૧ નૈગમ નય—અતીતના વર્તમાનનો નકલ, આગામીમા વર્તમાનનો નકલ કરનાર અને વર્તમાનમા પર્યાય પૂર્ણ હો કે ન હો, પણ તેને પૂર્ણ કહેનાર (૧) અતીતમા વર્તમાનનું આરોપણ (૨) ભવિષ્યમા વર્તમાનનો આરોપ (૩) વર્તમાન નૈગમ, વસ્તુ વર્ધ ન થઈ છતા કહેવી કે વાય છે પ્રકારાતરે ભેદ—(૧) દ્રવ્ય નૈ ધર્મી—સામાન્ય (૨) પર્યાય નૈ વર્ધ-વિશેષ (૩) દ્રવ્ય પર્યાય નૈ ધર્મી-ધર્મ (સામાન્ય વિશેષ)

૨ સમ્રાહ નય—મમન્ત વસ્તુ અને તેના સમગ્ર પર્યાયને નમ્રાહી એકરૂપ કહેનાર

૩ વ્ય૦ ન૦—અનેક પ્રકારના ભેદે કરી વ્યવહારનાર

૪ સ્૦ ન૦—મરણ વર્તમાન પર્યાયમાત્રને જ મહત્ત્વ કરનાર અર્થપર્યાય એક સમયવર્તી છે, તે જ સ્ સૂ નો વિષય છે—આ મૂલ્ય સ સૂત્ર મનુષ્યાદિ પર્યાય આયુ પરિમાણ છે, એ મૃત્યુની અપેક્ષાએ વર્તમાન પર્યાય છે, અને એવી મૃત્યુ સ સૂ

૫ શ૦ ન૦—ચિગ, સજ્યા, માધન, કાળ, ઉપસર્ગ ઇત્યાદિમા જે વ્યભિચાર આવે તેને દૂર કરવા તત્પર તે

૬ મ૦ ન૦—એક શબ્દમા અનેક અર્થ છે, તેમાથી કોઈ પ્રસિદ્ધ અર્થને ગ્રહણ કરી તેનો તે કહેનાર

૭ એ૦ ન૦—જે ધર્મની મુખ્યતાને લઈ

નામપણે જોડાયાની હોય તે જ ધર્મરૂપે જ્યાર તે થી  
છમે ત્યારે જ તે નામ તેને ઘટે એમ કહેનાર

ક્ર

શ્રી પ્રવચન સારોહાર—શ્રી નેમિચંદ્રસૂરિ

૧ નૈવનં—ઘણા પ્રમાણે કરીને અર્થાત મહા  
મામાન્ય પ્રમાણ, અવાતર મામાન્ય પ્રમાણ, વિગેઠ વિસ્ય  
પ્રમાણ—એ આદિ પ્રમાણે ઠરી વસ્તુનું વિશેષપણ, નાપના  
અથવા નિશ્ચિત છે જ્યાં જમ અર્થાત વસ્તુનું (નામાન્ય  
વિશેષાત્મક વસ્તુનું) પ્રહણ અથવા જ્ઞાન જ્યાં તે નૈગમ  
અથવા જેના અને યોગમાઈ તે નૈગમ

૨ સ ન.—અથેપ (સર્વ) વિશેષનો પરિહાર કરી  
જગત્રય ( ૧) જગતને, તેમાંની વસ્તુને ) સામાન્યરૂપે  
પ્રહણ કરનાર

૩ વ્યવહાર નય—વિશેષ કરી અવહરિયે, નિરા  
કરિયે, ભેદ કરિયે તે વ્યવહાર

૪ ન ન —અતીત અને અનાગત જે વક્ર તે ત્યજીને  
સરલ જે વર્તમાન સમય તેમા વર્તતા પર્યાયને યોધે તે

૫ શ ન —વસ્તુના અર્થનું પ્રતિપાદન જે વડે થાય  
તે શબ્દ

૬ મ ન —સ અર્થાત એકીલાવે, અભિરૂઢ અર્થાત  
પ્રવર્ત્યો છે જે, અર્થાત શબ્દની પ્રવૃત્તિને વિશે જે એકીલાવે



૭ એ ન, — જ્યારે શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે જે ચેષ્ટાને લઈ એ શબ્દની પ્રવૃત્તિ વળી હોય તે ચેષ્ટા થવી જ જોઈએ એમ નહિ કહેનાર

## શ્રી ન્યાયાવતાર ટીકા—શ્રી સિદ્ધર્થિ

૧ નૈ ન — નામા ય-વિશેષ પરમ્પર ભિન્ન છે એવું માનનાર આ નયને અનુસરનારા નેયાયિક-વૈશેષિક

૨ મ ન — એટલા મામાન્યને માનનાર આ નયને અનુસરનારા શુદ્ધાદૈતવાદી, સાખ્યો

૩ વ્ય ન — શાસ્ત્રીય સામાન્ય-વિશેષની અપેક્ષા વિના લોકબ્યવહારને જ અનુસરનાર આ નયને અનુસરનારા ચાર્વાક

૪ ક ન — ક્ષણલયી વિશેષ (પર્યાય) જ સત્ય એવું માનનાર આ નયને અનુસરનારા શૌંદ

૫ શ ન — રૂઢિને લઈ શબ્દની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છનારા શબ્દાદિ નયને અનુસરનારા વૈયાકરણીઓ

૬ મ ન — સુતપત્તિ પ્રમાણે જ શબ્દનો અર્થ માનનાર

૭ એ ન — વસ્તુ માન કાળમા વતી જે ક્રિયા તે ક્રિયાવાળો વસ્તુને જ તે ક્રિયા જાણવાના શબ્દ વડે જોલાવાય એમ માનનાર



તે નૈગમ-તત્ત્વાર્થ સાધ્ય ( ચારે નિષેષા આ નયને અભિમત છે )

૨ મ ગ્રહ—(૧) નૈગમાદિવી પ્રાપ્ત વચેલ અર્થનો સમજ કરનાર અધ્યવસાય એ ન ગ્રહ

(૨) “ મગદિય પિડિયત્થ મગહવપણુ મમા મઓ ખિતિ ”

(૩) અર્થોનુ (૧) મવ દેશે સમજ કરવું તે અથવા (૨) એક દેશે સમજ કરવું તે ‘ મગહ ’

મગદેરા ન માહક તે મહાત્મામાન્ય સમજ અથવા પરસમજ અથવા સગૃહીત સામાન્ય સમજ, એકદેશ સમાહક તે અવાત સામાન્ય સમજ, અથવા અપૂરુ ન ગ્રહ અથવા પિડિત મગહ

( અથવા સામાન્ય-વિશેષ સમજ )—તત્ત્વાર્થ સાધ્ય ( આને પણ ચારે નિષેષા અભિમત છે )

૩ વ્યવહાર—(૧) લોકવ્યવહારને અનુસરતો અધ્યવસાયવિશેષ તે વ્યવહાર (૨) “ વચ્ચછ વિણ્ણિચ્છ યથ્થ વવહારો મહ્નદ્વએમુત્તિ ” અર્થાત સર્વ દ્રવ્યના વિનિશ્ચયાર્થે વહેચણુ કરે તે વ્યવહાર, વિશેષ વડે ડગીને સામાન્યનું નિરાકરણ, અવહરપુ કરનાર તે વ્યવહાર

(૩) લોકિક સમ, ઉપચારપ્રાય, મને વિમ્તૃતાર્થપ્રાય તે વ્યવહાર, (તત્ત્વાર્થ સાધ્ય) ( આને પણ ચાર નિષેષા

અભિમત છે

૪ ઋણુસૂત્ર—(૧) પ્રત્યુત્પત્ત (વર્તમાન [હાજર હોય તે]) ગ્રાહી અવ્યવનાયવિશેષ (૨) ‘પશુલ્પત્રગ્રાહી ઉચ્છ્રુસુખા જયત્રિહી મુણેયગાત્તિ । (૩) સત એવા વર્તમાન અર્થના અભિધાનનુ પરિણામ તે ઋણુસૂત્ર—(તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય )



# शुद्धि पत्रक

५	अशुद्ध	शुद्ध
८	निष्ठा	निष्ठ
२२	शक्त्य	शक्त्य
३५	तद्वाद्य	तद्वाद्य
४०	विधीयत	विधीयत
४२	निश्च	निश्च
६३	यथाति	यथाति
६६	भीमना	भीम
८७	मृत—विशिष्ट	मृत—विशिष्ट
८८	दयात्	दयात्
८२	भद्र	भद्र
१	निश्च	निश्च
११	अशुभम	अशुभम
११८	मदु तता	मदु तता





